

Svoji ženě Marii.

*Nikolaš
1919.*

B.

PODOBIZNY ŽEN

A r n e N o v á k

P O D O B I Z N Y Ž E N

1 9 1 8

Nakladatel Fr. Borový v Praze.

*Kladu s plachým pozdravem tuto knihu
na hrob své nezapomenutelné sestry Lily*

P ř e d m l u v a .

Není jen náhodou, svěruji-li svou knihu již dle názvu záštitě Sainte-Beuvové. Praotec moderní kritiky se zálibou i se štěstím volival za předmět svých podobizen postavy ženské a nevěnoval pozornosti toliko spisovatelkám a umělkyním: i světice a milenka, tvůrkyně inspirace a virtuoska dopisu vábily jeho zájem psychologický a jeho mohutnost vykladačskou. Také vzdáleným a skromným dědicům své širé a nezvládnutelné říše odkázal mocný král kritiky radu, aby poznávali unitřní bytost ženinu z jejich osudů, náklonnosti a činů; přidržel jsem se jeho životopisné metody ve valné většině svých statí, z nichž některé jsou pouhými náčrtý lehce nahozených obrysů, kdežto jiné prokresluji portréty po způsobě miniatur v nepatrných rozměrech a s oddanou podrobností. Ale nevystačil jsem vždycky těmito nástroji a způsoby, — jednou sliboval mně postup filologický, po druhé literárně historický rozbor bezpečnější proniknutí k podstatě tvoření studovaných básniřek.

Mnohé ze článků zde otištěných jsou staršího data, ba některé vznikly na samém prahu mé kritické činnosti; třebaže jsem je pro knihu přepracoval, nerad bych jim odepřel této omluvy. Asi polovina studií byla psána pro »Ženský svět«

za přímého podnětu mé zvěčnělé matky; není proto snad nemístno, pojal-li jsem do svazku také dva příspěvky, vykládající zjev moji matky a mající tedy namnoze ráz důvěrných dokumentů. Jest dle mého názoru duševním ochuzováním domněnka, jakoby se mluva lásky a řeč kritiky na dobro vylučovaly.

V Praze v březnu 1918.

Arne Novák.

K r á l o v n a R a d e g u n d a .

Fresky ze šestého století.

Veliký mistr přísné linie, členěné v rytmech chrámové skladby, Puvis de Chavannes, namaloval na zdech světské svatyně v novodobé Paříži posvátný příběh blahoslavené pastýřky a účinné ochránkyně rodného kraje proti válečnému nepříteli, svaté Jenovéfy, jak uprostřed divokého vichru a krvavého deště časů barbarských šíří svěží vůni jarní květnice s porosenými liliiemi. Cyklickými malbami, na nichž pod příkrovem zamklé mlhy dříme milost dávnověké legendy, vzdal velkorysý malíř francouzský zbožný hold jedné pojmenované hrdince ze zástupu bezjmenných žen, které účastně spolupracovaly na přerodu divoké doby v středověk křesťanský. Statečny před lidmi a pokorny před Bohem, krotily překypující pudy mladistvě bujných národů, hrnoucích se právě na dějinné jeviště: proti tělesné síle stavěly něhu ducha, proti útočnosti smyslů kázeň srdce, proti výboji moci mravní odříkání.

Letopisec církve a historik pozdního písemnictví latinského zná také jména a někdy i osudy mnohých blíženek Jenovéfiných a čte-li v klášterních kronikách neb v životopisech misionářů a církevních spisovatelů, vybavuje si s podivnými útvary germánských kořenů a latinských koncovek živé představy světic, hrdinek, učených paní. Snad kdyby na naše dny byly se docho-

valy všechny temně zbarvené mosaiky i veškeré hranaté a mohutné fresky v chrámech někdejší Galie, které zničila sebevědomá gotika, klestíc cestu nové vznešenosti a kráse, zjevily by se na pestrých dláždách a pomalovaných zdech zkrácené a zvelebněné příběhy těchto žen, jichž řada houstne od ztroskotání říše západořímské do doby Karla Velikého a jeho dědiců.

Představme si sídelní svatyni v Poitiersu, proslulou po církvi již od čtvrtého století, kdy od tamtud s biskupského stolce obhajoval v dokonalejších obvětech latinských katolickou nauku proti ariánům učený světec Hilarius. Buď na podlaze zvýšeného kněžiště nebo mezi zakulacenými okny v masivních zdech mohl tam zbožný křesťan románských století sledovati životní legendu durynské princezny a francké královny Radegundy, jasné perly v duchovní koruně křesťanských hrdin za časů merovinských. Celá malba, velmi výrazná v upřímném primitivismu, která nechtěla pouze těšiti očí, nýbrž spíše obraceti ducha od děsivých nejistot nebezpečné časnosti k pokojnému přístavu věčné spásy, rozdělena byla asi na několik polí, ohraničených zlatými čarami, a každý z obrazů uzavřen byl nahoře modrým obloukem, znázorňujícím blankyt nebeské vlasti. Věřící, nadaný pozorným zrakem a chápajícím srdcem, byl by tam snad rozeznal těchto patero výjevů:

Krvavé příběhy v královské rodině durynské. Dětská Radegunda klečí se sepiatýma ručkama nad zkrvácenou mrtvolou otce Berthara, jehož žezla kdysi poslouchaly germánské kmeny od

Dunaje k Sále; od Unstruty k Mohanu. Odřikávajíc prosby latinského otčenáše, pohlíží dívka zděšeně na ukrutného strýce Hermanfrieda, který, spojiv se s dávným nepřítelem Durynska, franckým králem Chlodvíkem, zabil bratra a zmocnil se jeho říše, aby odměnou za pomoc ji uvedl v závislý poměr k Frankům. Bratrovražda politických motivů a zároveň příprava pro upevnění merovinské moci; v Radegundině mladistvé mysli vzněcuje blouznivost teskného citu, jenž již od dětinství přikláněl se k studnicím útěchy náboženské.

Konec říše durynské či, jak řekl velký současný básník latinský, »excidium Thuringiae«. Frančtí králové, dědicové Chlodvíkovi, udeřili na proradného Hermanfrieda, někdejšího otcova spojence a dobyli jeho sídelního města. Královský hrad řítí se v troskách, červené plaménky šplhají po pozlaceném cimbuří hradeb, Frankové odvlékají do zajetí durynské ženy s rozpuštěnými vlasy a s nemluvňaty v náruči. Stepilá Radegunda, napolo ještě dítě, napolo již panna, určena pro krvelačného krále franckého Chlothara, jehož roznicený pohled neviděl v ní hned od začátku jen žádoucí kořist, ale i předurčenou královnu mohutnější říše. Odvlékána s bratrem do galského zajetí, ohlíží se ještě nejistým zrakem, zda neuzří milovaného bratrance Amalafrieda. Jeden ze zajatců sklání se k Radegundě opatrně, aby jí našeptal, že Amalafried, radost jejich dívčích let, zachránil se útekem ke dvoru ostrogótskému. Chlothar kyne průvodu do Soissonu, kde durynský princ záhy jest zavražděn, kde však

jeho krásné a zbožné sestře dostává se román-
ského vzdělání a křesťanské výchovy, jak toho
žádá tvrdý a mocný vladař pro budoucí panov-
nici rozsáhlé říše neusterské.

Obklopena kněžími a nábožnými ženami, oble-
čena násilím do královského roucha, vzdalující
se, jak možno, prudkého manžela, který ji trýzní
stejně projevy divoké a žárlivé lásky jako hněvi-
vou bezohledností, dlí Radegunda v plném roz-
květu plavé krásy dvaceti let na dvoře Chlothar-
ově v Soissonu. Freska však předvádí statečný
konec vynuceného toho soužití s Chlotharem.
Zříme tu noyonského biskupa Medarda v slav-
nostním úboru mešním před oltářem; k jeho no-
hám vrhá se Radegunda, prosíc, aby jí udělil svě-
cení klášterní. Biskup váhá a odmítavým posu-
nem ruky odkazuje královnu k choti, jemuž prch-
la. Již již však ozbrojenci Chlotharovi ohrožují
biskupa, domnívajíce se, že chce Radegundě po-
skytnouti ochrany. Královna v sakristii odkládá
purpur a hedvábí a obléká roucho klášterní. Me-
dardus splňuje její prosbu, a Radegunda vzdaluje
se pokorně. Aby její plán byl úplně proveden,
bylo však potřebí mnohých let a zakročení sva-
tého Germana u krále: posléze Chlothar odprosil
Radegundu a podporoval ji při zřízení kláštera
v Poitiersu, kde prožila ostatek života.

Tam shledáváme ji po smrti Chlotharově, po
níž rozpoutaly se v rodině merovínském násilné
zrady a vzájemné vraždy, osnované stejně muži
i ženami ze žárlivosti, panstvíchtivosti, ale i pou-
hé krvelačnosti, jak s otfásající názorností vyprá-
ví veliký letopisec té doby Řehoř Tourský. Na

fresce vidíme v bráně kláštera sestárlou, ale stále půvabnou Radegundu v rouše mnišském, opřenou o rámě abatyše Anežky, někdejší její služebnice a schovanky. Náhle do opevněného kláštera přichází velkolepé poselství, kněží i presbyteri, jáhnové i šlechtici za zvuku zvonů. Radegunda klesá na kolena přemožena radostí i pokorou. Dávné její přání se splnilo; císař Justinus posílá jí třísku ze svatého kříže. Toť událost dalekosáhlá pro křesťanství francké i pro duchovní prohloubení myslí barbarských: dotud uctívali výbojní válečníci Krista vítězícího v slávě a v moci nad říší pekelnou, bojovníka a krále, nyní se k nim však blíží Ježíš obětavý a obětovaný, trpělivý mučedník, tichý Beránek. Teprve nyní vyjasňuje se barbarům bolestné tajemství křesťanské víry a pašijový její smysl; kopí Longinovo sklání se v pokoře přede dřevem kříže. Komu mohl nový ten názor vyhovovati více než právě Radegundě, která našla svou lidskou důstojnost teprve, když složila korunu královninu a již škola utrpení a oběti přinesla duchovní dokonalost? Nesmíme přeceňovati účinku těchto náboženských nálad na myslí franckých barbarů: zprvu jen kláštery a jejich školy byly prodšeny tímto blahodárným duchem, ale právě urozené ženy přinášely z křesťanských těch semeníšť jemnější smýšlení a cítění do společnosti světské, vymáhaly si od smyslých násilníků úctu a ohled a připravovaly půdu rytířskému mravu. Radegunda sama, uvědomělá podněcovatelka nábožensky citové kultury v době ukrutností merovinských, zůstane v dějinách vždy sloučena s tímto převratem názorovým;

pravděpodobně na její popud vznikly obě hymny, zpívané po celý středověk na Veliký pátek v chrámech katolických, »Vexilla regis prodeunt« a »Pange, lingua, gloriosi lauream certaminis«. První píseň, jejíž smělá parodie zaznívá i v »Pekle« Dantově, vrcholí horoucím výkřikem, opakovaným umdlenými rty a roztouženými dušemi do dnes: »o crux, ave, spes unica«, druhá skladba založena jest na hlubokomyslném protikladu záhubného stromu rajského a spasného stromu kříže; v obou zpěvech nachází oddané srdce křesťanovo záchranu v Bohu, jenž utrpením a obětí stal se člověku nejpodobnějším a tím posvětil to, co bylo dosud hrůzou a pohanou.

Skladatel těchto hymnů, proslulý básník merovínské Galie, Venantius Fortunatus, jest středem pátého a posledního obrazu v řadě fresek. Jevišťem jest opětně poitierský klášter řádu sv. Cesaria, kde Anežka jest abatyší a Radegunda déle než dvacet let vůdčím srdcem. Líbezný výjev idylický: ve skromném večeřadle u stolu pokrytého jemně tkaným ubrusem, kde stojí misky se štěpným ovocem, košíčky s kaštany, poháry s vínem, sedí sestárlá Radegunda a představená kláštera Anežka v rozhovoru s Venantiem Fortunatem. Zatím co Venatius požitkářsky okouší sladkých darů pozemských, předložených mu pečlivými přítelkyněmi, pročítá Radegunda na drobném bílém lístku latinská disticha básníkova, líčící, jak dlouhá mu byla přísná postní klausura Radegundina, a kterak návrat z ní připadal mu jako útěšná doba žní bohatá snopy, hrozny a ovocem; shovívavý úsměv pohrává kolem ušlech-

tílých rtů někdejší královny při tomto nevinném lichocení obratného presbytera a klade svou bílou ruku jakoby k opoře na krucifix vztyčený na stole. A boží mír, vykupující z hrůz výjevů předešlých, rozprostřen jest nad tímto obrazem, kterým cyklus končí, neboť záhy po vyvrcholení idyly poitierské r. 587 Radegunda umírá.

Záhy po jejím skonu ujímá se její málem šedesátiletý přítel Venantius Fortunatus literární oslavy své příznivkyně a doplňuje jejím životopisem značnou řadu legend o galských svatých, pro něž se mu dostalo obecné proslulosti v církvi. V šestém století, jež bylo myšlenkově a umělecky neplodné, byl Fortunatus pokládán za velikého básníka. Severoitalský rodák a vychovaneček gramatických škol v Ravenně, jež vděčná pout k hrobu svatého Martina v Toursu přivedla v mladých letech navždy do Galie, měl nejednu vlastnost, vyznačující pravého básníka: formy mluvnicky i metricky bezvadné a vyškolené na starořímských elegiích užíval k zachycování prožitých dojmů z krajin a ze společnosti; honosil se důrazem i působivostí vycvičeného řečníka, který nepíše pro oko, nýbrž pro sluch a pro srdce; dovedl nejrůznější situace životní proměnit v zakrouhlené obrázky poetické. S otevřeným okem prošel velký kus západní Evropy a rozuměje lidem i politice, pobyl na nejednom dvoře barbarském, kde jako obratný dvořan uměl se vlichotiti účinnou básní příležitostnou; jsa poněkud labužníkem a změkčilcem, okoušel tu rád pohostinství a chlubil se jemnými způsoby. Bezpečněji však než u mocných vladařů cítil se v střediscích du-

chovných a nešťastnější byl v Poitiersu, kam jej vábil stolec biskupský i klášter Radegundin, a kde jako nástupce svatého Hilária kolem r. 600 skonal. Rozkvět křesťanského básnictví ve starověkých formách za Karla Velikého zastřel nadobro slávu Fortunatovu, ušetřiv pouze jeho mohutných hymnů: jeho příležitostné básně, namnoze prázdňě řečnické a pohřešující pevnosti přesvědčení, pozbyly nadobro významu, jeho životopisy svatých zdály se příliš jednoduchými pro vytršbenější vkus; jeho skladba o nešťastné visigótské princezně Galsvintě, která do Neustrie přišla si pro smrt z ruky zločinné Fredegundy, souložnice manželovy, odpuzovala rozvleklostí.

Kromě pašijových básní chrámových dotýkají se však našeho srdce z Fortunatova tvoření právě jen ty skladby, při nichž čerpal inspiraci právě z podnětů Radegundiných; přede všemi rozsáhlá veršovaná epištola »De excidio Thuringiae«. V teskných vzpomínkách a s touhou nezmenšené lásky obrací se tu třicet pět let po zkáze společného domova Radegunda k bratranci Amalafriedovi, tehdy vojevůdci císaře byzantského a vypráví mu to, co nejtěsněji oba spojovalo: ztroskotání vlasti durynské. Radegunda takměř vede ruku Fortunatovu: ona jest to, kdo vidí vše s jasnou krutostí před sebou, kdo prožívá znovu staré bolesti, kdo citovou silou zdůrazňuje ryze lidské prvky v příběhu tenkrátě příliš všedním. »Poslední římský básník«, jak Fortunata nazval znalec, nabídl vybroušenou svou elegickou formu Radegundě, aby v ní vylila žal nejstrašnějších vzpomínek, překonaných však již křesťanskou

odevzdaností a pokorným kultem bolesti. Když odpovědí na básnickou epistolu došla Radegundy zpráva, že Amalafried jest mrtev, dopisoval si Fortunatus jejím jménem dále s jeho dědici, ale nikdy již nedosáhl dokonalosti, která »excidium Thuringiae« staví po bok hymnu »Vexilla regis prodeunt«.

Radegunda, statečná v utrpení a důsledná v předsevzetí, nebyla bytostí tvůrčí: povzbuzovala a podněcovala jiné, aby měnili v kulturní činy to, co se tajilo v citových hloubkách její duše, vzlétající ke trůnu božímu blíže než i nejlepší z jejích vrstevníků. Čestnou přímou pevné své povahy dovedla vztýčiti proti pánovitému násilnictví barbarského panovníka a tím povznesla vůbec cenu uvědomělého ženství uprostřed litých milostnic a krvelačných tyranek. Odříkavý názor přísné řeholnice prosadila proti královské vůli a vyvodila z něho nové důsledky duchovní: zasvětila lidské srdce tajemství bolesti a oběti. S předním básníkem svého věku hovořila jako bytost rovná, ba určovala směr jeho tvoření: zahajuje nepřehlednou řadu inspiratorek v poesii. Poskytovala z nejlepšího, co žena může dát a to v hrůzných dobách, kdy ženství hynulo buď v marné trpnosti nebo v živočišném sebesnížení, — nezaslouží, aby byla perem historikovým občerstvena její legenda?

(1907)

Kateřina Sienská, světice

a hrdinka.

»Sieno, ó, ty trůníš v glorii
na slunných výšinách, a větrové
kol tebe dují dech jak volnosti,
ty toskánská kolébko umění.

— — — — —
Jak často zastavil jsem kroky své
u fontány tvé, Brandy, zamyšlen,
jež na vodu, na jasnou bohata,
jak na vzpomínky, z kterých záře jde.
Pod vysokými těmi oblouky,
chlad hledaje, se Dante zastavil,
on vzpomněl na ně v božské básni své,
a stříbrné ty vody vlašily
ret Kateřiny, velké svaté té,
ten ret, z kterého taká výmluvnost
se linula, že církve knížata
a papež sám své hlavy sklonili
před prostou dívkou, dcerou barvíře:
v tak velký oděl, svatý majestát
Bůh robu svou, pokornou v čistotě.«

Julius Zeyer: Pia de'Tolomei.

Zjara roku 1385 viděla Siena, »město věčného jara a půdy vždy rudé planými růžemi«, jak zpívá starý básník, podivuhodnou slavnost. Město vyzdobené koberci a zelenými girlandami čekalo

s pýchou a dychtivostí na slavný návrat veliké své dcery, jejíž panenské kroky kdysi vyšly z něho, aby patřily odtud celé církvi a všemu křesťanstvu. Konečně přiblížil se průvod za hlaholu zvonů všech chrámů. Bratrstva laiků zahajovala procesí, bratři a sestry klášterů následovali zpívající slavnostní žalmy; pak kráčelo, zahaleno leskem svíc a oblaky hustého kouře, kněžstvo města; v zástupu žáků a příbuzných oslavované světice nesli dva členové řádu dominikánského z kláštera Minerva v Římě na příkrově pokrytém bohatými hedvábnými látkami bílou lebku blahoslavené Kateřiny Sienské, druhdy prosté dcery barvířovy Kateřiny Benincasa, jejíž čisté tělo před pěti léty v Římě bylo pohřbeno. Za příkrovem se svatou relikvií třesouc se pohnutím a věkem, opřena o rámě Alessy, žákyně Kateřininy, klopytavě šla takměř devadesátiletá stařena Lapa Benincasa, rozená Puccio, matka světice. A jako dle slov evangelia přistoupila kdysi k Ježíšovi žena a chválila jej řkouc: »Blahoslavený život, který tebe nosil, blahoslavení prsové, již tebe napájeli«, tak nyní přicházeli k vetché stařeně mnozí se slovy: »Jak jsi blažená, že můžeš zřítí vznesený triumf, jež republika připravuje tvé dceři!« Šlechta městská a úřadové končili průvod. Páter Raimund z Kapue, zpovědník a učitel, rádce a životopisec Kateřinin, přijal lebku světice a pohřbil ji v chrámě svatého Dominika, v kterém jeho žačka a chlouba tak ráda vždy pobývala.¹

Od oné slavnostní chvíle uctívání Kateřiny Sienské navždy jest zabezpečeno; církve i italský národ, papežství i dominikánský řád hlásí se

k ní jako k své světici; malíři zpodobují její tajuplné zasnoubení s Kristem, básníci vlašští i latinští opěvují skutky její lásky a milosrdí; mystická filosofie vzhlíží hrdě k jejímu dialogu »O prozřetelnosti boží«, a italské písemnictví jmenuje s pýchou její listy; poutníci zavítavší do Sieny hledají v dominikánském chrámě fresky Sodomovy zobrazující její legendu a v ulici dell'Orca malý, skromný domek, kdysi náležející barvíři Jakubu Benincasa. Všickni, kdož čtli výmluvné její dopisy osvětlené svatými blesky hněvu a rozhorlení, všickni, kdož se zamyslili nad bouřlivými osudy jejího třiatřicetiletého panenského života, všickni, kteří našli její jméno v dějepisu církevním a ve vývoji i v dějinách písemnictví italského, všickni, kdož dali se okouzlovati něžným půvabem legendy, ať již katolíci či protestanti, ať milovníci přísné pravdy dějinné či duchové umělecky vnímaví, podívují se vřele a upřímně prostě dívce, jež hovoříc s Bohem, nezapomněla opravdově mluvit s lidmi, která v mystickém rozjímání neztratila smyslu pro pronikavou obrodu veřejného života, jež spojovala vždy hrdinství kontemplace s hrdinstvím činu, lásku odpouštějící s láskou trestající, jež byla pannou bojovnou než se stala pannou vítěznou, která nezapomněla nikdy, že serafové ozbrojeni jsou ohnivými meči.

Dva neobyčejné typy života ženského spojeny jsou v její osobnosti nerozlučně, splývající v obdivuhodnou bytost; pevně vyhraněný až vášnivý život citový sdružen jest v Kateřině Sienské s bohatě vyvinutým životem volným. Jak vášnivý svůj cit tak nezdolnou a pevnou svou vůli pro-

jevuje Kateřina Sienská v oněch vysokých oblastech, kde všechna duševní činnost nabývá peruti a síly, v kruzích života náboženského. Kateřina Sienská žila tento život vášnivě a hluboce, poctivě a upřímně: není pro ni vůbec kromě něho života jiného, proto náleží jí po právu název svěťice. Žila jej však též složitě, pojímajíc jej netoliko osobně a mysticky (v »Dialogu« a v některých dopisech), ale i sociálně, všeobecně, hierarchicky (ve většině korespondence a ve veškerém působení církevně politickém). Dovedla dokonale sloučiti náboženskou vášň srdce, opojeného tajemstvím, s propagandou církevní, která touží každou myšlenku vštípit duchovnímu zřízení společenskému. Nedovede si představití Boha bez církve a církve mimo Boha; jejímu pravověrně křesťanskému názoru jsou to dva souvztažné pojmy jako nebesa a země, duše a tělo, dvě svrchované hodnoty, které se nutně doplňují. Co dotud bylo v církvi znepráteleno, smiřuje vítězně; co dosud si nerozumělo, vyrovnává. Dotud žili uprostřed církve (a namnoze i mimo ni v chmurných končinách kacířství) buď vášniví mystikové zaujatí osobním poměrem k Bohu a vesmíru, začarovaní v kouzelný kruh svých neklidných nejistot, ztravovaní ohněm své lásky k Bohu a lhostejní k útvaru společnosti; a stranou od nich vytrvalí organisatoři, důslední církevníci mravních a politických záměrů, kteří usilovali skutečňovati království boží na zemi a v státě, v chrámě a ve škole; stýkajíce se slovy a hesly, nedovedly se obě skupiny setkatí v myšlenkách a činech a nedovedly si porozuměti.

Tu přišla Kateřina Sienská s čistým čelem, na němž posud plál mystický polibek Ježíšův a s dělnýma rukama, na nichž hořela ještě čerstvá stigmata symbolických ran a přinesla smír: byla v ní zároveň Teresa à Gesu i Jeanne d'Arc, Matylda z Magdeburka i Hildegarda z Rupertsberge; v jejích modlitbách hořel zápal Bonaventurův, a v jejích veřejných listech bila prudkými údery kněžská důslednost Řehoře VII.; její sny byly dědictvím »serafického otce« Františka z Assisi, a její činy byly uskutečněním politicko-církevních plánů sv. Dominika.

Tímto souladem obou dotud rozloučených náboženských světů podobá se Kateřina Sienská namnoze Dantovi; sdílí se s ním o rozhodnost a neohroženost slova a činu, avšak liší se od něho oddaným a přátelským poměrem k současné církvi a papežství, jimiž neodvislý duch Dantův hnevivě pohrdl, nehledíme-li ani k rozdílu mezi prostou dívkou sotva znalou psaní a čtení a mezi hlubokým myslitelem, proředším všemi stupni scholastiky i proletěvším veškerými sférami křesťanského mysticismu. Tyto oba trecentisty slučuje i postavení literární: oba přinášejí ve svých krajně rozdílných dílech základy nové italštiny. Dante vyvrcholuje veršový »dolce stil nuovo«, v němž splývaly světské prvky rytířské s učeno-
stí církevní, erotická smyslovost s odtážitým jinotajem, a dává mu nový obsah a svěží zbarvení; Kateřina Sienská dovršuje a svalnatou lidovostí zúrodňuje asketický sloh toskánský, tvoříc tak první vzornou klasickou prosu italskou, takměř současně s humanistou a pohanem Boccacciem,

jehož »Decameron« položil základy moderní vlastině netoliko vládnou a zdobnou periodou výpravou, ale i jadrným dialogem lidově přirozeným. Ale i »třetí koruna Florencie« trecenta Francesco Petrarca blíží se poněkud Kateřině: oba nadšení Italové bojují neunavně pro povznese- ní slávy Říma a své vlasti; Petrarca u císaře Karla v Praze, Kateřina Sienská u papežského dvora v Avignoně, Petrarca zvučnými řečmi vyškolenými na místrech antických, Kateřina plamen- nými výzvami a důraznými prosbami, jichž naléhavost byla vychována na evangeliu. Petrarca přeje si, aby slova jeho ozářena byla odleskem starého Imperia, Kateřina žádá, aby věty její zbroceny byly krví Kristovou. Řím, o jehož slavné vzkříšení usiluje Petrarca, jest úplně jiný než Řím snah a činů Kateřininých; Petrarcovi jest městem zříceného fora, polosutého Colossea, městem Vergiliovým a Ciceronovým, Kateřině »zahradou skropenou krví mučednickou, městem obrozeným v Kristu«, podobně jako kdysi Jan Zlatoústý podívoval se Římu pouze proto, že jej »Pavel za svého života velice miloval, že tu hlá- sal víru, skončil své dny a zanechal své tělo«.

Tak stýká se Kateřina Sienská v myšlenkách i záměrech s hrdiny své doby, zachovávajíc vždy hrdinskou samostatnost. Jako rekyně kráčí svě- tice stoletím a zemí rozbouřenou v popředí svého lidu; hovoří v chvílích rozhodných v mracích s Bohem a v hodinách nutnosti s mocnými tohoto světa, s vladaři, s papežem, s kardinály; všickni sklánějí čela před prostou velikostí jejího zjevu. Zabýváme-li se osudy této rekovně bytosti, byť

jen ve všeobecných obrysech — a to jest cílem naší stati — nemůžeme se, zcela jako současníci Kateřinini, neobdivovati *dvojmu* žití, životu svěťice a životu hrdinky, jaký vedla »benedetta Vergine e Madre di mille e mille anime« — svatá Kateřina Sienská.

První dětství svatě Kateřiny, dcery Jakuba Benincasa a Lapy di Puccio di Piagenti, spřízněné se slavnou rodinou Borghese, nese smírný a lahodný ráz, vyznačující Sieňany v umění i životě. Již staré kroniky líčí smavý pohled krajiny, lahodné barvy jejích bylin, střídání vážnosti a líbeznosti Apenin na obzoru, zmiňují se o lidu živém a svobodném, o útlých, plavých pannách; dějepisci umění shledávají týž typ půvabný, vroucí a mírný na Madonnách Ducciových a Ambrugia Lorenzettiho. V takovou pannu vyrůstala zvolna hnědovlasá Kateřina v ulici dell'Oca ve stínu dílny otcovy. R. 1352 jako děcko pětileté viděla Krista ve snách po prvé, a již tehdy zdála se jí askese ztělesněná řádem dominikánským žádoucím cílem. Brzy po té, ne nepodobna Teréze à Gesu, která se sedmi lety chtěla prchnouti mezi Maury za misií a pak alespoň zasvětila se zcela Kristu, učinila slib věčné lásky nebeskému ženichu. Dospívajíc pocítovala nejen slasti nového života, ale i všecka zrážející pokušení. Její družky i sestry nosily krásné šaty, ďábel přišel a přinášel jí ještě krásnější se slovy lstnými a vábnými, ale Kateřina rozhodla se pro nejkrásnější šat, ježž slíbila jí královna nebes. Její sestry a družky

byly milovány a vdávaly se, šlechtný mládenec ucházel se o ruku Kateřininu podporován její matkou, ďábel připomínal jí Rebeku, Leu, Rahel; dívce samé se zdálo, že její duchovní ženich ji opustil, ale zůstala mu věrna. Posléze přemohla všechna pokušení askesí; spodní její žíněný šat skrýval železný řetěz, lůžko její podobalo se rakvi; zeliny, ovoce a chléb byly její jedinou stravou, bičování a posty kořením; krásné hnědé kadeře byly ustříhány. Od r. 1362 byla členem sester třetího řádu sv. Dominika, které žily mimo zdi a sliby klášterní a jež lid nazýval dle černého pláště »mantellate«, její komůrka v rodném domě byla nejpřísnější celou.

Odměna Ježíšova byla však sladká. Jako výjevy z obrazů primitivů, malované spíše vroucím srdcem než technicky vycvičenou rukou, působí příhody z jejího duchovního styku s Kristem, o nichž současné životopisy její vyprávějí obšírně a pohnutě. Kristus přicházel do její komůrky, procházel se tiše, pak usedal k ní na lavičku a čítl s ní z breviáře, dovolil, aby jako Magdaléna pokorně sedla k jeho nohám, nastavil svůj bok, aby pila z něho zdroj věčné lásky. V masopustě slavila sňatek se Spasitelem a dostala od něho prsten, všem jiným neviditelný a hlubokou lásku svou směla mu opětovaně vyznávatí horoucími slovy. Ježíš přišel, otevřel její levý prs, vyňal srdce a zmizel: v nejvyšší ekstasi, jež zbavovala tělo tíže a jež zastavovala činnost smyslů, prožívala svěťice vášnivě tento sladký akt, symbolisující poslední cíle citění a snažení mystického. V rozkošepném vytržení mluvila Kateři-

na hlasitě nadšenými modlitbami s Bohem; tak vzniklo 26 modliteb zaznamenaných učedníky, tak vznikly některé z jejích nejkrásnějších listů a hlavní dílo její mystiky »Il Dialogo della Divina Provvidenza«.

Jako vůdčí motiv ekstatických těch projevů vrací se stále slovo láska, skoro novoplatonsky nořící se v nekonečné náručí Boha, jenž se dá poznati a pocítiti pouze nesmírným milováním. Pro serafický svůj názor nalézá sama význačná slova a velkolepý obraz: »Duše, jež pozná svou nicotu i to, že vše dobré jest v Tvůrci, opouští všechny tvory, vrhá se zcela do bytosti Tvůrcovy, a proměňuje se do jisté míry sama v Boha pozorujíc, že láska v ní denně se zmnožuje; a tak nemůže na nic mysliti než na Boha, nic milovati než jej; všechno stvoření a sebe samu zří však a myslí si pouze v něm, jako ten, jenž vrhl se do moře a pluje pod vodou, nic nezří a ničeho se nedotýká než vody; podobu věcí, jež jsou mimo vodu, může ovšem viděti, ale jen ve vodě; a láska boží jest tiché hluboké moře.«² Tak jest Kateřina zbudovavší všechno poznání a chápání Boha výlučně na základě lásky, »l'anima innamorata di Dio«, jak říká stará italská mystika. Výrazem této víry provázené svrchovaným smyslovým vzrušením jsou výkřiky »Gesù dolce, Gesù amore«, jež rušící tekst a vymykající se z celkové stavby, prožehují všechny její dopisy, i ony, jež slouží spíše církevně politickým snahám než mystickému osobnímu cítění.

Největším dílem ekstatického serafinismu jest její »Dialogo della Divina Provvidenza«, jedna z

knih, o nichž věřícím se zdá, že andělé zapomněli je na zemi. Dílo, jež uvádí se někdy též pod titulem »Libro della Divina Dottrina data per la persona di Dio Padre parlando allo intelletto della gloriosa e santa vergine Caterina de Sienna« (»Kniha o božské nauce svěřené osobou Boha Otce v rozmluvě s myslí slavné a svaté panny Kateřiny Sienské«), vzniklo teprve r. 1378 (vydáno o sto let později r. 1472), když Kateřina provedla smír s Florencií, patří však obsahem i slohem úplně v období jejího mystického zasvěcení. Rámec rozmluvy se Stvořitelem dán jest duchovní skutečností ekstase; není však literárně užitekovan a umělecky proveden. Dovednost dialogická chybí prostému plodu mystického vytržení, Bůh mluví skoro nepřetržitě sám, vykládaje učeně a skoro školsky základy křesťanské moudrosti; úzkostná toužící duše sotva se odvažuje klásti otázky a tázati se po vysvětlení, jest pasivní, pokorná až do nečinnosti. Dialogu chybí stavba logická, proudy odtahité dogmatiky valí se v něm široce, a silné větry mystického nadšení dují tu prudce; vše vedle sebe, bez rozlišení, učlánkování; teprve počátkem XVIII. věku rozděljuje Girolamo Giglio, soustavný vydavatel a jazykový obránce děl Kateřininých, »Dialog« ve čtyři oddíly (o náboženské moudrosti; o modlitbě; o božské prozřetelnosti; o poslušnosti), které posléze vyúsťují v žhavé proudy patetických modliteb.

Tento nedostatek vnitřní stavby liší »Dialog« nevýhodně od jiných mystických děl křesťanských, která nad něj vynikají jak podrobností

psychologického rozboru tak přesnou stavbou ví-
dín a snů s klenbami uměle rozvětvenými a s
fiálami chvátajícími stupňovitě k výšinám. »Dia-
log« Kateřinin lze sotva srovnati s klasickými
knihami španělské mystiky a nejméně s duchov-
ními arcidíly Terézy à Gesu, ať pomýšlíme na ná-
boženskou sebestitvu »Autobiografie«, či na zá-
zračnou metodiku »Vnitřní tvrze« neb »Cesty k
dokonalosti«. Avilská básnička sleduje krok za
krokem duši stoupající po schodišti vidín do ne-
bes; vymezuje přesně, s věcností až mrazivou,
kterými stadii kázně a jakými oblastmi ekstase
třeba projíti srdci, jež touží spočinouti v milosti
Nejvyšší, pronikavě odlišuje jednotlivé pásy po-
dobné řídnoucím vrstvám vzduchovým, kudy letí
křesťanská naděje a láska až k podnoží trůnu bo-
žího — disciplína rozumu i vůle, zkumná znalost
nejskrytějších závitů myšlenky i citu, obtížné
mudřectví sebeovládání jsou jako přísný jas od-
poledne říjnového rozprostřeny na každé straně
světičky kastilské. Toho všeho nedohledali bychom
se v »Božské prozřetelnosti« od Kateřiny Sien-
ské: jedním vášnivým rozmachem křidel ekstatí-
ckých ocitá se Vlaška bezprostředně tvář v tvář
Bohu beze všech stupňů mystického vývoje. Ale
srovnání samo jest nespravedливо, jako bylo by
mylné měřiti naivní fresky Sieňanů Lorenzettich
úchvatnými komposicemi Grecovými: mystika
Kateřinina vyrůstá z lidového primitivismu prosté
duše křesťanské, mystika Terézina zraje na sta-
rém mnohonásobně štípeném kmeni šlechtické
kultury španělské, rafinované v mravní sebe-
kázni i v analýze vlastní duše.

Rozhodně nevyrovná se Kateřinin »Dialog« zdaleka jejím listům, neboť zachycuje jedinou stránku pisatelčiny osobnosti. Jest v něm světicí, nikoliv též hrdinkou, dumá, leč nehřímá, nemůže projevit svého úchvatného daru řečnického burácejícího tolik v jejích dopisech. Rozprava, »o božské prozřetelnosti« netvoří nové formy literární, jako Kateřinina korespondence, nýbrž řadí se prostě mezi ostatní četná díla asketického písemnictví, jehož se v XIV. i XV. věku horlivě účastnili františkánští i dominikánští horlitélé.

Dříve než vstoupilo náboženské nadšení Kateřinino do služeb propagandy národně církevní, stalo se pokorným služebníkem křesťanské dobročinnosti a lidumilství, dříve než Kateřina Sien-ská hojila rány a jizvy církve a otčiny, vymývala a zavazovala pečlivě kvasící vředy chorých bližních. Asi s dvaadvaceti lety zaměnila službu Marie se službou Marty a jako Marta žije v myslích i těch, jimž ostatní její význam jest neznám. Chléb, jež přinášela nuzným, pod dotekem jejích rukou zveličoval se mnohonásobně; voda, již ob-čerstvovala nemocné, měnila se ve víno: tyto zá-zraky, opakující věrně divy na svatbě v Kani Ga-lilejské a na pustině u jezera Genezaretského, shrnují symbolicky její dobročinnění. Bolestné a namáhavé ošetřování nemocných, pokrytých vře-dy plnými hnisu a zápachu, posvětila pro vždycky, jako posvěcuje hrdina každý zdánlivě ne-důstojný lidský úkon tím, že jej koná, aniž by ponížil důstojností svého hrdinství. Všickni, kdož budou seděti u lože těžce nemocných, obvazovati je, vymývati jejich nakažlivé rány, budou vzpomí-

nati krásných slov, jež pronesla Kateřina Sienská k výčítkám své matky, když dceři poukazovala k morovým skvrnám, vzešlým z ošetřování nevlídné, hrubé ženy nevyлéčitelně nemocné, »To jsou mé růže«. Dokud budou zřizovány morové lazarety, budou ošetřovatelé klesající na mysl pamatovati na světici, která za moru v rodném městě úplně odvykla si hnus »nad těmi tvory, pro něž zemřítí Ježíš uznal za dobré«. Jak vysoko stojí tu, mluveno ironickou řečí učeného jezuity A. Baumgartena, Kateřina Sienská nad urozenými a krásnými svými současnicemi, jež se před morem uchýlí na líbezný zámek venkovský, aby tu poslouchaly a vyprávěly kluzké příběhy »Decameronu«.

Ale úkol její byl větší. Obrat, jenž počátkem sedmdesátých let provede se v myslí Kateřinině a jenž ji vede z asketické komůrky do bouří církevních a politických, zbásněn jest krásně v legendě. Ježíš přišel k ní a pravil: »Věz, má dcero, že čas, ježž na této pouti máš ztráviti, stane se skvělým a slavným podivuhodnými díly, jež ti dám provéstí a nevidanými dary, jež ti propůjčím, takže nevědoucí užasnou a neuvěří. — — Roznítím tvé srdce takovým zápalem pro svoji čest a pro spásu duší, že takřka zapomínajíc pokorné skromnosti svého pohlaví, budeš pracovati bez rozdílu pro obrácení mužů a žen, aniž by ses znepokojovala pro námahu, jež jest spojena s vykonáváním tohoto úřadu.« — — Kateřina odpověděla skromně: »Tys pán můj a Bůh můj; já jsem tvá pokorná služka, tvá vůle věčná buď se mnou na věky.«

Za symbolem legendy skrývá se kus psychologie dějin. Kateřina, tehdy již obklopená mužskými i ženskými žáky, tvoříc střed duchovního života v rodném městě, podporována řádem dominikánským, jehož plány uskutečňovala a vážnost zvyšovala, přesvědčena o svém zvláštním poslání mystickou stigmatisací, kterýžto tajemný děj prožila se vši vášní a vzrušenou obrazivostí své povahy, jala se přemýšlet o obrození církve a papežství. Domácí války papeže s italskými městy a státy, zajetí v Avignoně, pokořující papeže Francií, mravní rozvrat v kněžstvu podlomily sílu církve v XIV. věku. Nejlepší duchové doby v Itálii, Francii, Německu i Čechách přemýšleli o tom, jak, dle slov Matěje z Janova, bylo by možno »vrátiti církev Kristovu ke zdravým a jednoduchým začátkům jejím«. Karel IV. sdílel se o svůj sen s Kateřinou Sienskou, která měla ohnivá a nadšená slova jeho oblíbených kazatelů Konráda Waldhausera a Milíče z Kroměříže. Karel IV. i prostá dcera města, jehož vzpouru kdysi mu bylo pokořiti, věřili, že obroda křesťanství musí se provésti uvnitř církve, se souhlasem papežství, posílením jeho moci; oba byli nadšenými obhájci práv papeže římského, netušíce ni ve snách, že dílo, jež chystali, provede budoucnost proti Římu a papeži, proti církvi a dosavadním formám křesťanství. To, co jejich oddaná a věřící srdce cítila jako pravdu, bylo v jejich době již klamem: papežství dohrávalo svou úlohu; reformace stávala se nutností. Karel IV. i Kateřina Sienská nebyli by jí porozuměli, jako nerozuměli oba jinému velkému hnutí času: re-

nesanci.

Kateřina pojala plán obnovy církevní složitě a důsledně, všestranně a rázně. K všeobecně křesťanským tužbám přidružila tužby význačně italské a papežské: usilovala o dokonalý smír Italie s papežem a o návrat papežské stolice z Avignonu do Říma. Smír italských měst s papežem byla první veřejná úloha dívky, která již ve svém rodném městě mnohokrát upokojovala věčně rozvaděné strany. Mezi proradné republiky, mezi lstná vojska kondotierů, mezi lakotná města kupčiků, mezi pikle sobeckých diplomatů vrhala své listy, hlásající zprvu málo populární smír s papežem. Od r. 1374 do r. 1378 povstávaly Florencie, Pisa a sdružená města středoitalská proti papeži, branná moc byla přichystána, vzbouření v městech proti papeži roznícena, sbor kardinálů nesjednocen. Kateřina, již mír byl vlastním odkazem Ježíšovým na zemi, psala, vyjednávala, cestovala, řečnila.

Tehdy vznikly její nejnadšenější listy plné hněvu a lásky, plné víry a rozhorlení; v rozrušení a ekstasi, v okamžité náladě a pod tlakem okolností diktovala je klášterním svým sestřám, umějíc sama sotva čísti a psátí. Všechny 373 její dopisy, vydané po prvé r. 1492 a plnící v kritickém novodobém vydání Nicola Tommasea čtyři svazky, začínají se stereotypně »ve jménu Ježíše Krista ukřižovaného a sladké Marie« a končí buď prostým »altro non dico«, neb zbožným přáním »zůstaňte v sladké a svaté lásce boží«. Jaké jest tu bohatství tónů a motivů! Vedle útočnosti kněžské sladký úsměv serafův, vedle učeného boho-

sloví prostoduchost lidu, vedle vroucí modlitby přisnost společenská. Nadšený znalec vlašského písemnictví epistolárního³ vidí v listech těch přímo oslavení lidové povahy vlašské s podivuhodnou slohou jejích vlastností: Kateřina jeví se tu pokorná a velkodušná, rozvázná a smělá, blouznívá a plna smyslu pro skutečnost, dumavá a činorodá, vniterná a ke každému boji ochotná, vytrvalá v přímlově a neohrožená v obžalobě. V řeči od přírody jemné a kultivované nikoliv knihou, nýbrž hovorem, objevuje se všechno kouzlo plynného a bystrého nářečí toskánského, jeho epická názornost, jeho smysl pro přírodu, jeho mohutná obraznost. Tyto listy, psané prostoduše a bez jakékoliv učené neb slohové průpravy, bez účelné techniky, bez slovesné tradice, jsou čistým dílem uměleckým, jako jím jest prstonárodní píseň, lidová keramika a vyšívání. Kdyby se byl kdosi tázal Kateřiny Sienské, kde se naučila svému umění, kde poznala výraz pro své listy, byla by odpověděla asi podobně jako odpověděl její velký krajan Domenico Beccafumi, básník v hnědém a šedém mramoru mosaikovém chrámu v Sieně. Kdysi dle zprávy Vasariho procházel se bohatý jeden občan sienský po břehu Tressy a spatřil mladistvého pastýře, jenž koncem své holi kreslil uměle do písku. Tázal se ho, kde se naučil kreslení. Hoch ukázal k přírodě před sebou a řekl: »Neměl jsem jiného učitele; zatím co mé stádo hledá potravu, bavím se tím, že zobrazuji brzy v písku brzy na velkém kamení, co zřím.« Z pastýře se stal pak sladký mistr Domenico Beccafumi.

I Kateřina Sienská kreslila ostrými rysy do svých listů, co pronikavý její zrak zřel v přírodě, co zřel v lidských srdcích. Kolik tu jest bezprostředního pozorování života a společnosti! Co uvádí se z Písma svatého, jsou úryvky z knihy modlitební; co cituje se ze Svatých otců, jsou drobtý chycené z výkladu zpovědníků; výklad evangelíí jest samostatný a prazvláštní, jako vůbec Kateřina nevyhýbá se až groteskním podivnostem v nápadech i metaforách.

Mezi těmito dopisy, jichž adresáty jsou kardinálové i válečníci, královny i papež, lakotný žid i obávaný lupič, prostí měšťané i šlechtické starobylé rodiny, dlužno rozeznávatí dvě odlišné skupiny. První shrnuje listy všeobecně náboženského obsahu, mystické úvahy a duchovní útěchy, psané krví horoucího srdce a slzami radosti nad splýváním s Bohem; listy, které zmužile povznášejí se nad pozemské utrpení a životní žal; listy plné oddanosti, víry a naděje. Druhá skupina obsahuje dopisy po výtce politické, vzešlé ze situace veřejné, napomínající, povzbuzující, vyjednávající a kárající; psané řeči a obžaloby, výčitky a hrozby, zapřísáhání a důtky. Se všemi, královnami i papežem, signoriami republik i kardinály, mluví Kateřina jako rovná s rovnými, bez bázně a ostychu, mužně v nemužné době, hrdinsky v čase zbabělosti. Tento mužný hlas prosté dívky zatřese celou Itálií; uposlechně ho Pisa, uposlechnou ho města středoitalská, uposlechně ho i sama hrdá Florencie, r. 1378 uzavřen jest mír s Florencií, a města všechna jsou uvedena v soulad s papežem.

Současně provedla Kateřina druhé velké dílo svého života: docílila návratu papežova z Avignonu do Říma. V úsilí tom, které zajalo dvacátý devátý a třicátý rok jejího života, byla nadšenou mluvčí národních snah italských i vlastního přesvědčení o svrchovanosti Říma, »města obrozeného v Kristu« a nepřetržité své naděje ve věčný mír v Itálii. Petrarca měl její ideál, nikoliv její odvalu. Papežskou tiaru nesl Řehoř XI., učený zbožný muž, bledých rysů, útlého těla, slabé vůle, poslední papež francouzského původu. Mínil se sám vrátiti do Itálie, ale bál se neklidných a vášnivých časů, a bál se i odporu kardinálů. Kateřina nebála se ničeho, stůj co stůj chtěla vysvoboditi církev z čarovného kruhu avignonského, ve který ji zaklel Filip Sličný. Hned její první listy Řehoři XI. byly důrazné. Nepomohly nic, odpor kardinálů, o jejichž počestných úmyslech Kateřina právem pochybovala, byl příliš silný. Skončivši poněkud záležitosti ve Florencii, umínila si pospíšiti do Avignonu.

Její vystoupení ve sboru kardinálů bylo dramatické. Hle, tu sedí krásní a vybraní Francouzové plní úsměvů a hry, někteří mezi nimi jsou posledními dědici staré kultury rytířské a její sladké milostnosti, někteří časnými vyznavači raného humanismu. Mluví francouzsky i latinsky; languedokem si šeptají potají o svých milenkách. Dívka z lidu v chudém poutnickém šatě, s rysy vyhublými postem i cestou, vstupuje do síně; blíží se k papeži, ježž zná, a jenž ji chrání. Pak promluví slova hněvu a vytržení, výčitek a výstrah, nikdo nerozumí jejímu toskánskému ná-

řečí, každý cítí její drsnou velikost, její lidové hrdinství. Dávají si tlumočiti její věty: mluví o mravním poslání křesťanství, o slovech Kristových; o míru a Římu; káře papeže pro nepotismus a nedostatek zmužilosti; vytýká prelátům jejich sobectví a naráží na jejich milenky, jež jí byly ukázány na ulici, jak se jí posmívají. Nikdo se neshoduje s ní, papež chvěje se před touto silou slova božího; kardinálové rádi by odporovali, ale vidí, že papež tohoto Eliáše v dívčí postavě chrání. »Jest krásným svědectvím pro Řehoře XI.,« praví dějepisec papežství L. Pastor, »že Kateřina směla tak otevřeně mluvit, pro Kateřinu, že tak mluvila.« Nezískavši sboru kardinálů, ale naklonivši papeže, vrací se domů, kam ji volají domácí politické záležitosti; doufá ve zdar svého podniku. Dne 17. ledna 1377 vrátí se papež Řehoř navždy do Říma. Kateřinino dílo jest provedeno.

Světice nepředvíдалa sice politického dosahu svého úsilí, nelekala se však ani hrozivých důsledků. Řehoř XI. zemřel brzy po svém vjezdu do Říma, bledý Francouz zasteskl si po své domovinně; vypráví se, že na smrtelném loži varoval před Kateřinou. Po jeho smrti nedovede se konklave sjednotiti, italští kardinálové zvolí Urbana VI., francouzští preláti rozhodnou se pro Klementa VII. Nastane papežské dvojvládní, jehož temné stíny padají i na českou půdu. Kateřina jako Italka postaví se rozhodně na Urbanovu stranu, na níž stojí i císař Karel IV. Napíše řadu dopisů Florencii, Perugii, uherskému králi, odcestuje ze Sieny do Říma, aby se nikdy nevrátila domů, její hněv nabývá rozměrů bouře. Mluví v římském

sboru kardinálů, schvaluje válku proti Klementu VII., radí k najímání žoldnéřů, získává cizí mocnosti pro své straníky; stotožňuje politickou věc s věcí boží vůbec. Síla jejího hlasu pomohla upevnití Urbanovo postavení, zdar byl při zbraních, jímž požehnala.

Než zatím co sloužila partikulárním zájmům italským, vzdávala se velikých všeobecných plánů křesťanských. Sen prvních let její veřejné činnosti, nová křížácká výprava, rozplýval se stále v matnější přelud, mocnosti, jež zprvu snažila se získati, odvrátila od sebe v bojích dvojího papežství a pro myšlenku vůbec nebylo zájmu. Tehdy v XIV. věku byla křížová tažení do Svaté země nečasovým klamem; v křesťanstvu nebylo ani rytířské chrabrosti, která by byla dovedla vrhati mužnou sílu do pustého jícnu nejistého podnikání — evropští národové nebyli již tak mladí a svěží jako v dobách Petra z Amiensu — ani nebylo nadšení pro záležitosti odlehlé, když naléhavé životní otázky tísnily.

S větším ještě zklamáním pozorovala Kateřina nezdar svého úsilí o mravní obrodu církve, v níž viděla vnitřní obdobu k upevnění papežství v Itálii. Žádala kdysi v listě papeže, »aby vyplel ze zahrady církve páchnoucí rostliny, plné nečistoty a žádostí, naduté pýchou a plnicí zahradu jedem a hnílobou, a nasázel na jejich místo vonné květiny, pastýře a preláty, pravé sluhy Ježíše Krista a otce chudých, kteří na nic nehledí než na čest boží a na spásu duší.« Jindy psala výslovně: »Proto žádá moje duše s nesmírnou láskou, aby Bůh vám odňal svým nekonečným mi-

losrdenstvím všecku kolísavost a vlažnost vašeho srdce a proměnil vás v jiného člověka, toužícího horoucně po obnově, neb jiným způsobem nemůžete plnit vůle boží a jeho sluhů. Moje duše žádá, abyste konal spravedlivost proti spoustě oněch nespravedlivostí, které se živí a pasou v zahradě svaté církve. Když vám Pán propůjčil autoritu, a když jste ji přijal, jste zavázán užívati své moci a síly; nechcete-li jí však užívati, bylo by lépe vzdáti se toho, co jste přijal; to by posloužilo více ke cti boží a spáse vaší duše.« V Avignoně poznala mravní úpadek vyššího kněžstva, v Itálii zřela jej znovu denně, volala po nápravě. Hlasu jejího tenkrát nechtěl nikdo slyšet, Řehoř XI. neznal čínorodého, vzchopení se, Urban VI. hledal jen násilné upevnění své moci, lidové zástupy, jež se daly ovládati vždy mohutným větrem jejích slov, nemohly pomoci. Kateřina byla plna nejistot a pochyb a mnoho hovořovala s Ježíšem o nutnosti nápravy. Nedovedla chápat, že římská církev nemá již síly, aby sama provedla obrodu, že papežský středověký Řím chýlí se k západu. Nemohla věřiti, že oltáře, u nichž sloužila jako bojovnice a hrdinka, jsou zvětralé a ztrouchnivělé; a že brzy nejlepší z těch, kterým by se sama v reformní snaze postavila po bok, budou Ježíši, druhu jejích ekstasí a cíli její panenské touhy, obětovati u oltářů jiných.

V politických zápasech, na cestách, na řečništi, ztratila dívka, zemdlená posty a sebetryzněním, všecku sílu; pak přišla těžká nemoc. Uprostřed přátel a žáků, učednic a sester ležela třiatřicetiletá dívka vyhublého a vysíleného těla stařeny na

chudém lůžku v Římě s myslí cele obrácenou k tajemství nebes. Ženich její navštěvoval ji častokráte, vídala v nemoci, že zas vyňal srdce její a rozmačkal je, aby jeho krví občerstvil hybnoucí církev. Poslední dny ležel na její tváři úsměv a na rtech modlitba díků. V neděli dne 29. dubna 1380 poručila slovy Ježíšovými duši svou v ruce Otcovy, a tak dle slov chvalozpěvu papeže Pia II. »snoubenka blahoslavená k blahoslavenému odešla snoubenci, trojím ozdobena věncem« (*»sic sponsa beata beatum transiit ad Sponsum tribus exornata coronis«*). V rakvi ležela bíle oděna jako nevěsta, jako nevěsta boží byla pohřbena v chrámě dominikánského kláštera Minerva v Římě; jako nevěstu »obdařenou vznešeným věnem vzácného nadání, božské myslí«, slaví ji její rodák a opěvovatel papež Pius II. v kanonisační bule z r. 1462, kterouž jest pro vždy prohlášena za světici. Fra Angelico da Fiesole maloval ji v zástupu vznešených panen účastných při korunování Madonny; Fra Bartolommeo našel vznešené, ač poněkud strnulé tony pro výjev panenských jejích zasnub; její rozmariný krajan XVI. věku Antonio Sodoma sesvětštil duchovní román jejího života v barevné legendě, psané na zdi její kaple v Sieně.

Zasnoubena s božskou moudrostí a láskou, žije Kateřina jako přední světice v duších věřících; divy jejího milosrdenství vždy zůstanou důkazem obětavosti ženské posvěcené názorem křesťanským; dějiny církevní vyprávějí s nadšením o činorodém hrdinství statečné dívky, kterou letopisec literatury oceňuje jako spolutvůrkyni krás-

né prósy na prahu vlašského písemnictví, Jediněčný souhrn těchto vzácných mohutností, hrdinská a posvátná bytost Kateřiny Sienské, poroste ve zracích věků, které, vzdalující se od forem její víry, přece vždy uznají, že dcera barvíře v Sieně si plně zasloužila slouiti nevěstou Spasitelovou.

(1903)

A n n a z R o ž m b e r k a .

Obrázek staré české šlechtičny, rytý do dřeva pro potěšení všech dobrých a křesťanských duší.

Písemnictví českému šestnáctého věku chybějí dva nejvíce žádoucí a nejvíce sladké dary: poesie a žena. Celý svět mihá se v masopustním průvodě literatury tohoto nepokojného století: kněží všech církví a všech sekt, císařské vojsko i loupeživí lancknechti; turečtí bojovníci s púl-měsícem na praporcích a koňským ohonem na turbanech i křesťanští rytíři, hledající slávy jména božího; potutelní mastičkáři vykřikující výbornost svých herbářů i apaték domácích i zamýšlení hvězdáři, nesoucí pranostyky pod pažďím; zběhlí studenti, přestrojení do šatů z latinské komédie i učení knihtlačitelé s lisy a s pohyblivými písmenkami v náručí, ke konci čarodějnicí, černokněžníci a čerti; průvod jde s hlukem a s okázalostí, křičí, zpívá, volá, do českých vět mísí floskule latinské, německé i italské, ale okna, za kterými sedávají krásné paní a slečny, jsou tmava a zavřena. Žena nenaslouchá a nechce naslouchati této zmatené a marné vřavě.

Věnuje-li však poněkud zájmu také psanému slovu, jeví se zcela jinou než spisovatelé bláhového a vášnivého tohoto století si ji představovali. Lutherští kazatelé i skladatelé katolických postil, helvetští mravokárci i přísní kněží z Jednoty horlili proti »marnosti žen a panen«, a za-

chované dopisy českých žen z věku šestnáctého ukazují nám spořivé a rozvážné hospodyně. Humanističtí učenci, znající Venuši i Evu jen z latinských knih a přeplněných komentářů, kreslili vítězoslavné průvody kláznovství a v nich vozík Venušin, osazený ženami propadlými freji a neblahé milosti, a staré české korespondentky vyplnily své řádky prostými projevy obětavé lásky manželské. Důmyslní skladatelé různých politíí a správoven varovali před vládychtivostí a ctižádostnou jeřitností žen, kterouž stará a dávná království zhubena a v niveč obrácena byla, jak mnozí pouční příkladové ze starých mudrcův a kronikářův vytažení ukazují, a zatím na českých statcích hospodařily rozšafné a moudré šlechtičny, rozmnožující jmění a zboží svých manželů a pánův, bojujících proti Turkům, zapřísáhlým vrahům jména božího a národu křesťanského.

Ba, lze o českých těch paních říci mnohem více: byly záchrankyněmi českých svérázných tradicí, kdežto, dle slov mravokárného kněze těch časů, muži tak zavrhlí předků svých mravy šlechtné, jako zavrhlí jejich kroje a tak cizích národů přijali zlé obyčeje, jako přijali cizí šaty. Šestnáctý věk znamená v Čechách, podobně jako v celé říši římské národu německého, pronikavý obrat nejen bytu společenského, nýbrž i cítění a myšlení jednotlivcova. Zjemnění života citového, produševnění všech projevů jeho, náklonnost k měkké lahodě a něžnému půvabu: vše, co mělo dáti v zemích šťastnějších podklad nové, vybrané, uhlazené a výlučné umělecké kultuře XVII. století a co bylo jen zvláštním odkazem

renesance, odklánějící se postupně od původního neobmezeného kultu osobní síly a individuální svobody — vše přichází, byť zprvu zcela nesměle, v druhé polovině XVI. století do oblastí české, ode dvora do šlechty, ze šlechty do měšťanstva.

Veliký úspěch a rychlé vítězství mód a mravů francouzských, italských a španělských, do nichž stesky plní všecku slovesnou produkci doby Ferdinandovy i Maxmilianovy, jsou pouhými vnějšími znaky velikého hnutí evropského, přelévajícího se na českou půdu. Proti těžkému a důkladnému pojetí života, jaké vyrůstalo z poměrů sociálních a bylo posvěceno náboženskými tradicemi i rodinnými zvyklostmi i prohráto vůní rodné země a dechem minulých pokolení, staví se názor nový, lehčí, svůdnější, hledící nikoliv ke smyslu, ale ke kráse života, nikoliv k hluboké vážnosti, nýbrž k příjemnému půvabu. Čeští kavalíři, studující na cizích románských universitách, provázející své panovníky daleko za hranice, řídící své diplomatické cesty brzy do Vlach, brzy do Španělska, přinášejí do vlasti nový směr životní. Nebylo souzeno, aby se počalo takto žítí v Čechách: zlé osudy náboženské i válečné přivodily záhy, že přestalo se takměř žítí vůbec.

Leč zatím, co muži konají průpravu pro nový společenský mrav i řád, který neměl nikdy nabýti u nás plně půdy, sedí jejich věrné a počestné ženy u svých kolovratů a zle žehrajíce na brokáty a rasaty, štamety a tabíny, haraše a karmaziny, do nichž oblékaly se dámy u dvora, předou pro své děti táž plátna, z nichž babičky jim samým košilky šivaly. Chrání práv domova proti

nástrahám cizoty, krásy domácí prostoty proti svůdnosti vlašské a francouzské, tradiční souvislosti proti prudkému novotářství, kšaftů matek a prametek proti novotám lehkým a nespolehlivým. Jsou proto milováni hodny a roztomily jako pozdravy domova, a jejich listy, prostoduché a dětinské, komické ve své dětinské úzkosti o věci nejmalichernější a poetické svým patriarchálním poměrem k statku a daru pozemskému, působí zvláštním okouzlejícím dojmem jako milé interieury minulých věků ve starých museích. —

»Paní kanclářová« Anna z Rožmberka, provdaná z Hradce, naklání si z naivních a srdečných těch korespondentek, jichž řada vrcholí klasickým zjevem paní Zuzany Černínové z Hara-sova, naše srdce nejvíce: jest skoro směšno, že se nám tolik líbí žena, která dovedla psát takřka jen o bažantech a kožíšcích pro děti, o hřibátkách a semínku, o tělesných bolestech a škodlivosti dluhů, a jejíž obzor byl uzamčen ve čtyřech slovech, jimiž se obracela k svému choti: »můj znej-milejší jediný pane!«

Roku 1546 přivedli šestnáctiletou princeznu Rožmberskou, dceru Jošta z Rožmberka a Vendelíny ze Starhemberka, i sestru Viléma a Petra Voka z Rožmberka, zaslíbenému jejímu ženichu Jáchymovi z Hradce na jeho slavný hrad; ženich pro bolesti očí nemohl ani jeti pro nevěstu, ale jako výtečný diplomat, jenž patrně i v lásce a v manželství zůstával věren svému životnímu heslu »ke konci prohlížej«, utvrdil a oslavil sňatek svůj zápisy znamenitými. Již rok na to uměla Anna z Rožmberka, jež přes všechn svůj hlu-

boký obdiv k manželu a přes všecku oddanou pokoru nezřekla se dívčího svého jména, psátí velmi rozšafné a obezřetné dopisy úředníkům o kopách grošů a platech kněžských, a brzy nedaly se listy sedmnáctileté jihočeské aristokratky naprosto rozeznatí od obširných dopisů stárnoucí švekrůše její, panny Mandalény z Hradce.

Rozmilé děcko, které brzo stalo se matkou malého pana Adámka z Hradce, octlo se na velkém a slavném hradě, v ohromném a složitém hospodářství uprostřed velmi moudrých tchyní a švekrůší. Její nejmilejší jediný pán dlel neustále u královského dvora v Praze; dal za sebou zasílati horoucí listy i výborné koroptve a jeřábky; plnil s radostí vroucí přání mladistvé choti své, »aby je ve zdraví stráviti ráčil« a přinášel domů vzácné a slavné titule karlštejnského purkrabí, královského komorníka, tajného rady a posléze nejvyššího kancléře. Anna z Rožmberka, na niž dámy u dvora časem se tázávaly, a jež skoro nikdy nepřijížděla do Prahy, počala psátí, aby alespoň něco měla. Píše-li o domácnosti, o čeledi, o chovu drůbeže a dobytka, o nemocech na panství a starostech o děti, referuje se zevrubnou důkladností zkušené hospodyně, milující fanaticky pořádek a vedoucí přesně knihy, ale když stýská si do stálé nepřítomnosti manželovy, když líčí své trpké zklamání, nepřivezl-li kočí psaní od svého pána, neb když se jí zdá, že deset let již chotě neviděla a když touží, aby »ještě s Jeho Milostí drobet pobyla než umře«, pukají hned těžká pouta dlouhých period, a stesk mladého ženského srdce nedá se ukrýti ani strojeným slo-

hem kuriálním. Někdy stává se vtípná ta hlavíčka, která si se všemi vnějšími a hospodářskými starostmi dobře ví rady, poněkud sofistickou a rozmile úskočnou, používá strojených praktických důvodů, jen aby její nejmilejší pán vrátil se do Jindřichova Hradce domů. Bohatá dcera rodu Rožmberského a paní z Hradce, která před několika měsíci líbezně se posmívala jakési ženě, již deset tisíc statku »dobývaného s ublížením zdraví tak platno jest, jakoby jak živa peníze neměla«, učí pojednou chotě svého spořiti, na měsíc pamatovati a k hospodářství přihlížeti a nemešká o každé jízdě, ať kamkoliv ji Jáchym podniká s králem, poznamenati, že asi bude těžká a nebezpečná.

Leč zdá se, že malé úskoky nepomohly mnoho. Pan Jáchym z Hradce dle hesla svého příliš k diplomatickým koncům prohlížel, a paní Anna z Rožmberka s oběma dětmi, Adamem, pro něhož časem na muži vyprošovala liščí kožíšek, a malou Aničkou, miláčkem tety Mandalény, stále osamocovala na Hradci. Vrhla se vášnivě do hospodářství, prohlížela vše, zdokonalovala vše, rozuměla všemu. S pětatřiceti léty ovdověla. Poslední cesta pana Jáchyma byla vskutku těžká a nebezpečná, jak jej vždycky varovala; utonul v Dunaji, když most se byl pod ním prolomil; přece jen málo pan kancléř ke konci prohlížel.

Paní Anna hospodařila za děti, a vše, čemu se naučila vděčně od švekrůše Mandalény, vzkřičilo desítinásobně. Moudrá správa panství a domácnosti proměnila se v soustavu: z posledních listů této kdysi roztoužené mladé paní, jest suché

naučení kuchaři Janu Zdeňkovi, jak by »věrně, pilně, bedlivě, spravedlivě a všelijak náležitě se choval při zasekávání, vaření, uschovávání a přinášení jídel«. A přece ani tu není paní Anna z Rožmberka z oněch žen, jež stále jen vaří a vynalézají jídla, aniž jediná z jejich krmí má svou osobitou příchut. Paní Anna koření vše zvláštním úsměvným vděkem, tichou radostností prosté duše. Nebylo nikoho, kdo by jí nemiloval, a »pödle své tiché a krotké přirozenosti lidem mila byla a Bohu se neztratila«. Posledních dvanáct let žila na výminku u syna Adama, jenž dosáhnuv plnoletosti, ujal se sám vedení statků. Nezažila bouří, jež se přihnaly na její rod a na českou zemi. S padesáti lety r. 1580 usnula a byla pohřbena ke svým předkům. »Jimžto milý Bůh rač dáti věčné odpočinutí a nám hříšným u víře potvrzení a ve všem dobrém posilnění a potom v jisté naději dobré a křesťanské skončení a tak konečně s sebou věčné kralování!«

(1902)

Dvě podobizny z německé
romantiky.

1.

Henrietta Herzová.

Rozhraní XVIII. a XIX. věku značí v severním Německu všestranné vítězství literární kultury. Ničím nelze změřiti úspěchu toho bezpečněji než živou a radostnou účastí vzdělaných žen v ruchu slovesném a v proudění myšlenkovém, kde hlásí se o podíl nejen jako vnímavé čtenářky a pozorné navštěvovatelky divadel, ale i jako uvědomělé podněcovatelky a nadšené spolupracovnice tvoření básnického.

Ještě v období osvícenském a na prahu období klasického bylo jinak. Opožděný vývoj kulturní zaklel literaturu na čas do zaprášené jizby učenčovy a do střízlivé pracovny protestantského kazatele a tím ji odvrátil od života společenského; četly-li na šlechtických zámcích, ve velkých obchodních městech neb na malých dvorech knížecích dámy německé vůbec, uchýlovaly se výhradně k francouzským a anglickým spisovatelům, jejichž kulturně mravní vliv se hlasitě ozývá i z dochované korespondence tehdejších paní. První klasikové pochopili správně, že pro krásné písemnictví musí dobýti zájmu a lásky svých krajanek, má-li poesie splynouti se životem národním: Klopstock učil dívky citově blouzniti a ly-

ricky horovati; Wieland vložil s úspěchem německý román do rukou životně vyspělých a společensky významných dam; Lessing vychovával v německé měštce pochopení pro divadlo, ať vzdělával její vkus v hledišti, ať stavěl jí před oči velké ženské typy, nebo významné výkony hercké. Tehdy žila první německá spisovatelka Žofie Larochová, v mládí Wielandova milenka, ve stáří Goethova příznivkyně, jejíž nehluboké, nepůvodní romány poutají právě jen statečnou snahou rozšířiti obzor německé ženy a vychovati ji mravně pro kulturní potřeby domova. Nikdo neprojevil většího úsilí o to, aby ženy postavil v samo středisko literárního zájmu než Goethe ve Výmaru, neumdlával jako dvořan a společník, spisovatel a ředitel divadelní; hned snižoval se k úrovni svých půvabných, duchaplných, neb alespoň urozených přítelkyň a žaček, hned povznášel je k sobě. Měl neobyčejný úspěch netoliko ve Výmaru, ale i v sousední Jeně; jmenovitě v době, kdy umění klasické přecházelo v básnickou romantiku, nacházel básník »Ifigenie« a »Tassa« mezi damami svého okruhu vedle zbožňovatelek svých dramatických a románových postav také důstojné inspirátorky pro svou poesii.

Zatím v Berlíně, který se zvolna měnil z podřízeného města krajského v metropoli státní, vědeckou a literární, chystal se památný obrat. Podivnou shodou společenských okolností jsou to dámy vzdělaných kruhů židovských, jež nejprve uvítají nové myšlenky a nové umění ve svých srdcích a jejich původce ve svých salónech, jež nejprve představitelům klasického i romantického

básnictví věnují své pochopení, své přátelství, svou lásku, kdežto německá veřejnost se chová k nim cize, ne-li nepřátelsky. Dcery, sestry a ženy osvíceného židovstva, které dny věnované úspěšné spekulaci obchodní a peněžní střídalo rádo s večery zasvěcenými učeným rozpravám o »krásných vědách« a politických naukách, dámy světa nadšeného pro lidumilství a vzdělaného rozumářsky, kde se stkvějí Mojžíš Mendelssohn, David Friedländer, Marek Herz, navždy oslavení hrdinou Lessingova »Moudrého Nathana« — tyto ženy bez rozumových i mravních předsudků stanuly v středu literárního ruchu v době jasně ozářené klasicismem, kdy však již ovládla mladé duchy romantika; ale zůstaly v kulturním popředí i později, kdy zvolna v politice, ve společenské propagandě i v novinářství sbíralo síly převratné hnutí »Mladého Německa«.

Ženy ty vyrůstají v pravověrně přísných tradicích hebrejských, v přítmi synagogy a obřadného talmudismu, ostře ohraničeny od ostatního světa a určeny pro život obchodní, který se přesně řídil zvyklostmi kmenovými. Ale do toho zvláštního přítmi vnikaly již již jasné paprsky moderního rozumového a společenského osvobození židovstva, jak je hlásali probudilí filosofové v mravovědných knihách i na katedrách, a jak je proměnil v čin filosof na pruském trůně. Dovedli-li úzkostliví otcové, již stále s důstojností a s pýchou zastávali čestné úřady v radě synagogy a v bohoslužebných bratrstvech, uvolnění ta smířiti s odkazem ghetta, jejich dcery, dychtící po všech možnostech společenského úspěchu a všeobec-

ného vzdělání, neváhaly přijímati emancipaci tu jako heslo rozluky od tísnivého domova. Tu s větší, tu s menší dávkou odhodlané vůle vychylují se z obchodního světa židovského, k němuž poutají je snubní smlouvy, manželské sliby kromě krevních svazků a když cele odložily hebrejský způsob vystupování a žití, zřekly se konečně bez hlubších citových a rozumových otřesů otcovské víry, a zaměnily ji často i za katolictví, které romantikou a nazarénstvím v prvním dvacetiletí XIX. věku povýšeno bylo za módní náboženství, zvláště vábné příchutí. Vedle důstojníků, šlechticů, neodvislých členů dvora a státníků vítaly ve svých salónech zejména rády učence, literáty, herce. S nimi čítaly poesii i prosu, chápajíce, oživujíce, vysvětlujíce ji; s nimi dbaly o kulturu mluveného slova a rytmus věty; s nimi pěstovaly pohnutý a živý hovor, temenící ve vědeckém poznání a honosící se půvabem duchaplné společenské zábavy. Často pojily se tyto dámy s vynikajícími zástupci literatury a vědy svazky života a srdce, nedbajíce námitek a odsudků malodušné společnosti, která se děsila odvážné novoty, a tak se naprosto odtrhly od rodného ústředí. Leč nikdy nezapřely některých zvláště významných darů dědičných: jejich pronikavý, nepředpojatý úsudek nedal se nikdy ujařmiti rozbujnělou a příjemnou sentimentálností německou; přímé a bezpečné jejich společenské vystupování nezastavilo se před nižádnými přehradami rodu, majetku a vzdělání; jejich světoobčanský názor životní nedal se zmásti časovými a místními různostmi, které jinde tak často zaváděly k malichernému

partikularismu. Vším tím lišily se výhodně od německých svých sester, vychovaných v protestantských názorech, jež vědomě či bezděky sloužily přežilému a starosvětskému ideálu trpně obětavého ženství, kterému se verši Schillerovými v »Písni o zvonu« dostalo zvěčnění.

Tři z těchto žen nabyly proslulosti dějinné: Henrietta Herzová, Dorota Mendelssohnová-Veitová, pozdější to choť Bedřicha Schlegla, a Rahel Levinová, provdaná za Varnhagena z Ense. Z trojice té jest Rahel ženským geniem, třebaže nikoliv tvůrčím, vůči ní jest Dorotea talent srdce, Henrietta talent rozumový. Poněkud dobrodružná Dorota jest typ ženy romantické; Rahel značí přechod od romantiky k »Mladému Německu«; Henrietta sprostředkuje spojení romantismu s údobím klasickým. Kdo by chtěl vykreslit její duševní podobiznu, pevně a krásně modelovanou, musil by určitě a přesně rýsovatí linii takměř plastickou; jemná, trochu smytá tvář Dorotina vyžaduje citové tlumočení, které zkrásňuje i rysy méně získávající; Rahel může býti zpodobena výlučně uměním malíře impresionisty raději v pastelu než v barvách olejových. —

Chceme-li postihnoutí význam Henrietty Herzové, nevystačíme s běžnými hledisky; nadobro selhává každý pokus ocenití tuto výlučnou ženu dle toho, zda se její produktivní vůle projevila viditelným dílem. Již současní posměváčkové stíhali ji jízlivou výčitkou »nec liberi, nec libri« a zraňovali tím jemnou paní více než tušili; jest stejně pohodlné i nespravedlivě nedocenití, ba nadobro přehlédnoutí velké kulturní dílo, které

koná žena plamenem inspirace, teplem mravního vlivu, silou výchovného příkladu. Nehledíc ke dvěma nahodilým překladům anglických cestopisných děl, jež na rozhraní století Henrietta podnikla jen pro honorář, kterým chtěla obvěniti chudou příbuznou, nezanechala Henrietta Herzová objemnějších slovesných prací, většina její rozsáhlé a cenné korespondence byla na její vlastní přání spálena, a její zlomkovité paměti nečiní literárních nároků.¹ Jest v nich (pokud přepracováním prosvítá původní znění) kouzlo bezprostředního sdělení osobního, zpola upřímnost deníku, zpola výpravná sdílnost dopisu; osoby, příběhy, anekdoty, názory se střídají jako v neupraveném živém hovoru; většina podobizen, situací a líčení jest jen načrtnuta; k duševní charakteristice se podávají zajímavé rysy, aniž ji pisatelka provádí; příležitost k zahrocenému souhrnu se pravidelně promeškává, ač schopností k němu dojistá auktorce nechybí: tyto vzpomínky nechtějí vskutku náležeti k literatuře. Leč kdo je pozorně přečte, odmítne výčitku neproduktivnosti Henriettiny asi v tom smyslu jako ji drastický Schleiermacher odmítl, když si ji Henrietta činila sama: »Vlastně, zdaž jest nějaký větší předmět činnosti než srdce; ano vůbec zda nějaký jiný; zdaž tu nepůsobíte? O Vy, plodná, čínorodá, jste pravou Ceres pro vnitřní bytost a přece kladete tak veliký důraz na onu působnost ve vnějším světě, jež jest naprosto pouhým prostředkem, kde člověk ve všeobecném mechanismu se ztrácí. Kde tak málo k vlastnímu účelu a cíli dospěje, a vždy tisíckrát více cestou se zmaří! Kněžka

Venuše Nebeské (Venus Urania) neměla by nikdy sloužiti Isidě, oné neforemné s jejími tisíci prsy, na něž se vše nicotné přissaje. Ona bohyně má ovšem jen dva prsy; ale ty jsou sídlem přátelství a lásky, a ona je ukrývá ručkou před pohledy všech nezasevenců tohoto světa. Jí a pouze jí chceme se klaněti. A před jejím oltářem budete museti dojísta vyznati, že stojíte na pravém místě.« Snažme se s tohoto stanoviska Henriettě Herzové rozuměti!

Od patnáctého roku spiata byla Henrietta, narozená roku 1764 v Berlíně, sňatkem, jménem a osudem s proslulým lékařem, fysikem a filosofem Markem Herzem, o sedmnácte let starším mužem škaredé tváře, nevzhledné postavy, ale vzácného vtípu, všestranného vzdělání a vznešené povahy. Skoro mimo její vědomí zasnoubil ji otec, rovněž židovský oblíbený lékař berlínský Lemos, se svým druhem, který na snoubenku a v prvních letech i na choť díval se jako na krásné, nevinné a nerozumné děcko. Ale záhy jal se Marek Herz, jenž ještě před zřízením university četl akademickým způsobem se srozuměním vlády o filosofii dle soustavy Kantovy před hojným, vybraným posluchačstvem, vychovávat mladou, sličnou choť dle svých osvícených zásad. Z domova, kde za stálé otcovy nepřítomnosti vládla churavá, přísná a pravověrně omezená matka, přinesla si Henrietta málo vědomostí; žila tu v rámci úzkoprsého židovství a domácnosti poněkud maloměstské. Marek Herz, ač v manželství nenalézal střediska života, snažil se stále svojí paní pozvednouti k své vysoké, filosofické úrov-

ni, otevřel jí nejprve dokonalé vzdělání jazykové. Již její otec naučil ji přesné, knižní němčině nezbarvené židovským podřečím berlínským a dbal o praktické i mluvnické poznání hebrejštiny; k tomu naučila se Henrietta francouzsky, anglicky, italsky, španělsky a švédsky, ba i latinsky a řecky, takže na mnohé své obdivovatele na př. na Jeana Paula působila hlavně jako »žena učená«. Seznámivši se s proslulým jazykozpytcem Boppem, jala se zajímatí o sanskrit, turecký vyslanec zasvětil jí do počátků řeči turecké; diplomatický úředník, vrátivši se z Jávy, učil ji malajštině. Poznání jazykové, v němž projevovala Henrietta právě tolik chápavostí jako vědecké zvědavosti, dovedl Marek Herz spojovati se zvláštním uměním čistí. Naučil Henriettu, jež si za dívčích let zvykla knihy hltati a při předčítání hleděti jen k zvukové a obsahové srozumitelnosti, čtení, jež jest spolu již porozuměním i výkladem. Přesné členění vět, odstavců, případné pointování myšlenek, ostré zaokrouhlování veršů a obrazů, při čemž náležitě vynikl smysl a obsah, miloval Herz nade vše. Ve filosofii žák Kantův, veliký milovník fysiky a jejích pokusů, v básnictví i v kritice obdivovatel Lessingův, cenil nejvýše rozumovou přesnost, logickou jasnost, výrazovou účelnost a vyžadoval výklad právě po této stránce. Henrietta přijala od něho jeho požadavky, styk s herci, s literáty však znásobil u ní pochopení literárních děl, a brzy postoupila dále. Líboval-li si Marek Herz v starších dílech klasických, především kruhu Lessingova a Mendelssohna, jala se Henrietta nejen klestiti cestu

Goethovým spisům, jež Herze odpuzovaly překypujícím bohatstvím citu i obrazů, nýbrž i paradoksním romantickým výtvorům, jež se jejímu choťi zdály čirým šílenstvím. Leč i fyzikální pokusy Herzovy, jeho badání vědoslovné a etické nalézaly v Henriettě žačku a důvěrnici, po případě též ochotného famula. Cesty po Německu, hlavně v Sasku, v Brunšvicu a po Harzu doplnily její vzdělání, poklady umělecké, jež hlavně po smrti mužově studovala plná dvě léta v Itálii, vábily ji tu více než kouzla přírodní; bylať celou povahou kulturní měštka.

Její porozumění výtvarnému umění bylo značné; připomíná se její duchaplná a pronikavá rozmluva s Goethem v Drážďanech, kdy se Henrietta s nadšeným obdivovatelem pozdní renesance střetla, horujíc po romanticku pro primitivisty quattrocenta i pro současné nazarénské malíře, ale brzy se s ním setkala v souhlase o krajinářství.

Leč všechno hluboké vzdělání, všecka vzácná vnímavost umělecká, všecek nevšední dar všestranné chápavosti zdály se ustupovati před oslňující krásou této »Musy tragické«, jak jmenoval rád Berlín svoji nejkrásnější ženu. Všecky sny helenisujících sochařů o vznešené božské kráse našly tu naplnění: vysoký, hrdý vzrůst, jímž rovnala se obdivované královně Luise, štíhlost a při tom plnost tvarů družily se k hlavičce dokonalého profilu. Umělci tvrdili, že hlava dle kanonických zákonů řeckého sochařství jest poněkud malá v poměru k štíhlé, vysoké postavě; obdivovali se vysokému čelu, praxitelsky modelovanému nosu. Na drobných, plných a jemně kreslených rtech

hrával líbezný úsměv vlídného přátelství, veliké, temné, obočím mocně stíněné oko prozrazovalo svými blesky živou hru ducha a podivuhodnou vznětlivost temperamentu. Všickni, kdož ji poznali, byli okamžitě oslněni.

Bylo přirozeno, že salon manželů Herzových stal se záhy oblíbeným, ba slavným. Mužové jako bratři Humboldtové, Ramler, Nicolai, Schadow, Engel, Moritz, Bedřich z Gentzů, bratři Schleglové byli tu stálými hosty, diplomati, členové rodiny královské, šlechtičny jako Dorothea Kurlandská a Elisa von der Recke zavítávali sem rádi, slavní příchozí do Berlína, jako Mirabeau, paní de Staël, Jean Paul, neopomenuli zastaviti se v nové třídě Bedřichově, kde pod podobiznami Leibnitze, Eulera a Lessinga střídal se hovor půvabný s učenou rozpravou. Bytost Henriettina vtiskovala salónu zvláštní duševní a společenskou kulturu, jež přímo podněcovala a působila na vývoj osobnosti i na zjemnění slohové. V první době Henrietta, tehdy opojená četbou sentimentálních spisovatelů anglických, oddala se vášnivému kultu ctnosti a přátelství, duchovního spříznění a vzdušného bratrství duší. Její společnost náležela většinou »Spolku ctnosti«, jemuž Henrietta předsedala, a v němž Vilém Humboldt, jí více než přátelsky oddaný, zaujímal důležité místo: muži a ženy si tykali, objímali a celovali se v slzách štěstí a něhy, vyměňovali si prsteny a podobizny, psali si dlouhé richardsonovské listy zvláštního preciosního slohového zbarvení, ujišťovali se, že budou stále cílit k zdokonalení mravnímu a to cestou vzájemné oddanosti bez zákonného nátlá-

ku a zevní povinnosti. V době, kdy Henrietta přechodně podlehla této náladě klopstockovskowertrovské, která byla v podstatě jejím temperamentu cizí, vzniklo její slavné přátelství se Schleiermachrem.²

Roku 1796 přišel osmadvacetiletý Bedřich Schleiermacher jako kazatel chrámu v Charité do Berlína, kde teprve našel sebe sama. Překonal tu nadobro úzkoprsost farářské domácnosti, v níž byl vychován; zhostil se tu zkostnatělého bratrství ochranovského, v kterém kotvily jeho bohoslovecké studie; odkryl ve svém nitru hluboký zdroj náboženský, který měl osvěžiti netoliko protestantství, nýbrž všecko myšlení v Německu. Uvolnění toto, jež připravovalo se již za vychovatelské působnosti Schleiermachrovy u osvícené hraběcí rodiny Dohnovy, dovršilo se stykem myslitelovým s Henriettou Herzovou. Schleiermacher, muž překypujícího citu nejen v náboženské teorii, ale i v životní skutečnosti, potřeboval stále někoho, komu by se oddal celou bytostí, měl-li mysliti, pracovati, jednati; proto v jeho osudech připadla ženám tak významná úloha. Za prvního pobytu berlínského, který se končí dobrovolným vyhnáním na faru ve Sloupě v Pomořanech, byla Schleiermachrovou důvěrníci a podněcovatelkou Henrietta Herzová, již psal tato slova sebepoznání: »Opravdu jsem nejodvislejší a nejnesamostatnější stvoření na světě, pochybuji dokonce, zda jsem individuum. Rozpínám všechny své kořeny a listy po lásce, musím se jí bezprostředně dotýkati a nemohu-li jí polykati plnými doušky, uschnu hned a uvaďnu. Toť má nejvnitřnější po-

vaha, není proti tomu prostředku a nechtěl bych žádného.« Drobný trpaslíček býval často vidán po boku junonské postavy Henriettiny, až karikaturisté těžili z tohoto nerovného páru, večer co večer putoval od Herzů do své rozestavené čtvrti předměstské, ozařuje si nejistou cestu svítlílnou upevněnou v knoflíkové dírcce; často odloučil se v salóne Henriettině od ostatní společnosti, aby, opřen o krb, mlčky přemýšlel o znepokojivých problémech.

Zde seznámila jej Henrietta s Bedřichem Schleglem, mladistvým náčelníkem vznikající školy romantické, jenž se dvořil její přítelkyni Dorotě Mendelssohnové, provdané za bankéře Veita. Dějiny romantiky neznají mnoho setkání důležitějších. Kypivý a těkavý Bedřich Schlegel, v němž překotný myslitel neustále zápasil s umělcem improvisátorem, našel v jasném a klidném soustředěném a rozvázném bohoslovcí vytouženou, protiváhu své rozpolcené osobnosti a sevřel mladého druha vroucím přátelstvím, v kterém také Schleiermacher vítal možnost rovnováhy. Bedřich Schlegel tehdy romantikou mínil kulturní přetvoření všeho lidského ducha a chystal se založití nové náboženství: ve velikém lyrikovi Novalisovi tušil proroka romantické víry zajíkájícího se v nápovědech, mluvícího v podobenstvích, básnícího v symbolech; Schleiermachrovi však, jenž se vyjadřoval zřetelně, soustavně, kněžsky uložil, aby napsal katechismus náboženství romantického — a tak v teologovi probudil spisovatele. Když vyšly Schleiermachrovy »Řeči o náboženství«, žaslo starší pokolení, jaký boj od-

vážný myslitel vypověděl protestantské pravověrnosti i rozumáckému osvícenství; za to mládež romantická pozdravovala s jásotem objevitele nových světů. Náboženství, na něž rozumáři XVIII. věku pohlíželi jako na nedokonalou formu vědění neb jako na přívěsek morálky, ovládlo nyní ve vznešené samobytnosti nejušlechtilejší oblast života duchovního: říší srdce, cárství citu. V něm zjistil jasnovidný psycholog orgán, jímž postřehujeme přítomnost nekonečna, bezprostředně obcujeme s Bohem, přicházíme ve stálý styk s vesmírem. Schleiermacher, roztoužený po nekonečnu, připíal lidské duši křídla, aby, přemohouc všecku závislost, omezenost a časnost, vzlétla k Bohu a na své pouti, plné rozkoše z povznesení a zmocnění, okoušela stále přítomnost věčné jednoty a boží nekonečnosti ve věcech časných a hlavně v sobě samé. Zde stanul Schleiermacher, shodně s tvůrčími snahami vši rané romantiky, v první řadě těch, kdo rozšiřují hranice duše lidské; později, když zahrocovál své výklady z filosofie náboženství stále určitěji ve smyslu křesťanském, seslaboval jen všelidský dosah svého mladistvého činu.

Připsal-li Schleiermacher řeči »vzdělančům mezi opovrhovači náboženstvím«, myslil při věnování slavného tohoto díla zřejmě na Henriettu, která zároveň s Bedřichem Schleglem prodiskutovala všechny zásadní otázky knihy, přečetla rukopis, dbala o tisk a dávala vždy nové pokyny. Nelze podceňovati tohoto podílu. Řeči Schleiermachrovy slohově vyrovnané, platonsky úměrné a výrazově jasné dosvědčují, že prošly blahodárnou

kázní výměny názorů ve společnosti vysoké kultury, což většině německých knih chybí a způsobuje jejich těžkopádnost — chvílemi máme silný dojem, že se berlínský kazatel přímo obrací ke své krásné přítelkyni a ptá se po souhlasu jejich hlubokých zraků. Možno snad říci i více. Čteme-li romantické projevy a knihy obou bratří Schleglů, zejména ty, které povstaly za živé účasti jejich milenek Karoliny a Doroty, okouzluje nás překotný ohňostroj vtípu a paradoksu, rozmaru a toužebnosti a připomínají nám bezprostřední přítomnost ženy-romantičky. U Schleiermachra však — a v »Řečech o náboženství« největší měrou — převládá soulad, klid, klasičnost, živly to, jež v něm posiloval právě styk s Henriettou.

A přece na celé přátelství Schleiermachrovo s Henriettou nepadá ni slabý pablesk milostného vztahu, ač berlínský obhájce volné lásky vynikal silnou polaritou erotickou. Oba přátelé ujišťovali se opětovně ústně i písemně, že druh druhu chtějí chápat, ctít a stýkati se právě jen jako přátelé a nikoliv jako milenci a usilovali o utužení tohoto svazku. Proto vytrval tak dlouho, třebaže za druhého pobytu Schleiermachrova v Berlíně, kam se slavný již bohoslovec r. 1810 vrátil jako vůdčí profesor nové university, prvotní kouzlo vyprchalo, namnoze vinou jeho podivínské a nesourodé ženy.

Ale hrdá a krásná Henrietta nebyla vždy povznesena nad koketerii a nezůstala stále věrna anglickému kultu přátelství nadsmyslného. Někdy ji vábilo zahrávati mladými muži, které dráž-

díla její rovnováha; když ztratili rozvahu a sebevládu, odzbrojovala je svrchovaností ctnosti a síly. Nejslavnějším dokladem toho jest romaneskní příběh lásky mladého Boerna k Henriettě o dvacet let starší. Nebylo nepodobnějších duchů než oba nejnadšenější ctitelé Henriettini, Schleiermacher a Börne: proti hlubokému mysliteli pevné povahy a zralé rozumové kultury, jenž žil s Bohem a v Bohu, upíraje vnitřní zrak neustále do věčnosti, stála tu vášnivá, neukázněná bytost mladická, trávená prudkým ohněm bez tepla, citový bouřlivák, kymácející se nad zkalenými vlnami přítomnosti, první posel protiromantického pokolení mladoněmeckého. Jaký div, že se Schleiermacherovi nelíbil tento náruživý a rozmarný, mlsný a lenivý, nesoustavný a marnotratný hoch!

Ludvík Boerne, tehdy ještě Löw Baruch, byl r. 1802 poslán svým otcem, židovským bankéřem ve Frankobrodě, k doktoru Herzovi do Berlína, aby u něho studoval lékařství, když se byl pokus na universitě v Giesseně nezdařil. Ale šestnáctiletý mladík nezajímal se ani o medicínu ani o filosofii; četl bez plánu, blouznil, toulal se a — miloval paní Henriettu, nechtěje věřiti, že krásná Juno již již se blíží čtyřicítce. Zprvu neřekl své domácí paní ani slůvka o bouřlivé své vášni; pouze, když r. 1803 doktor Herz zemřel, uprosil Louis, jak se rád nazýval, Henriettu, aby směl i nadále setrvatí v jejím domě. Ale výstřední chování v nejvášnivějším slohu werthrovském, dva chlapecky podniknuté pokusy sebevražedné, posléze i divadelně inscenované vyznání lásky jej

prozradily. Henrietta s vlídným a přece ironisujícím úsměvem odkázala vášnivého blouznivce do budoucnosti, leč jinak převzala úlohu moudré přítelkyně mateřské a poradila otci jeho, aby Louise dal na studie na některou universitu. Mladý Boerne odešel nejprve do Dobrosolí, pak do Heidelbergu a psal z obou měst dlouhé, výmluvné listy Henriettě, která mu sice dosti zřídka, ale velmi srdečně a mateřsky odpovídala; dopisy její, teprve nedlouho přístupné, nedovedou však zastříti, že Henrietta cítila se polichocena láskou jinochovou a že vedle rozvážné péče mu projevovala také náklonnost srdce. Zástavou v Berlíně zanechal Boerne zbožňované ženě deník a neodeslané dopisy: jest to vášnivá, nelíčená zpořád divoké puberty.⁸

Takto můžeme sledovati Boernův vývoj v letech 1802—1807 i Henriettin mocný vliv. Z chlapeckého vášnivce prosyceného werthrovskou citlivostí a vyjadřujícího se květnatě rozechvělou mluvou jeanpaulovskou, vychovává Henrietta bystrého pozorovatele a vtípného soudce, jenž má nejprve smysl jen pro své nitro, později však i pro společenské okolí. Mladý Boerne proměňuje svůj trpký hněv nad ústřkem zvolna v kritický sarkasmus, z kteréhož rodí se ironie a satira. Rozbujnělý cit ustupuje pak svéráznému vtípu a odvážné fantasii; sloh, dotud příliš neklidný a matný, tuhne a hutní. V dobré této škole dozrává skvělý a břitký stilista, který v příštím desetiletí povznesl německé novinářství k umělecké výši. Daleko více povinen byl Henriettě Börne člověk: podřídila jej tuhé kázni odříkání, v které

se zocelil jeho přímý a hrdý charakter a již později, v osudovém poměru k paní Jeannettě Wohlové, proměnil v hybnou sílu svého mravního jednání. R. 1807 se Boernova korespondence s paní Henriettou končí, ale styky jejich zůstaly přátelské. R. 1819 navštívila jej ve Frankobrodě a našla kohosi zcela jiného než byla před šestnácti roky opustila; sama nám vypravuje, že Börne byl velmi dojat, ale ze své bláznivé vášně bohudíky vyléčen; veškerou prostotou jeho bytosti vyzírala prý jakási geniálnost. Když r. 1828 pobýval Börne, tehdy již slavený a obávaný novinář, delší dobu v Berlíně, stýkal se s dávnou přítelkyní velmi často. Dne 29. dubna rozloučili se navždy; v tomto rozchodu zapsal si Börne odstavec, který připomíná melancholickou předposlední kapitolu Flaubertovy »Výchovy sentimentální«, o návštěvě sestárlé a přece stále krásné paní Arnouxové u Bedřicha Moreaua: »Přicházím právě od staré Herzové, s níž jsem se rozloučil. Nastavila mně tvář k políbení. Když jsem před pětadvaceti léty odcházel od ní, rozplývá se v slzách a nemohl ani slova promluvití dojetím, bylo mně sedmnáct let, ona stála ve svém rozkvětu; miloval jsem ji a směl jsem jí tenkrát jen políbiti ruku. Il vaut mieux jamais que tard — — —«

Smrtí doktora Herze společenská sláva Henriettina vzala za své. Její salón rozpuštěn, ostatně válečné události napoleonské rozrušily většínou kulturní celky v Berlíně. Přišly chvíle, kdy Henrietta, jež se starala o poloslepou matku a sestru, ocitla se i v hmotné tísní, nedostávajíc ani pense ani úroků. Byla příliš hrdá, aby přijala vy-

chovatelské místo při dvoře, za něž by byla musila zaplatiti mnohými ústupky; i spokojila se skromnějším postavením vychovatelským. Přátelé, Vilém Humbold, Schleiermacher, zůstali jí věrni a starali se o ni; Humboldt dovedl pro ni na čas vzbuditi zájem i u pruského dvora.

Doby poválečné se zlepšily, vysvitlo slunce. R. 1817 odešla Henrietta do Italie, země své dávné touhy, když před tím po matčině smrti přestoupila k protestantství. V Římě žila uprostřed umělců jako za mladých let, obdivována pro nehynoucí krásu a skvělého ducha. Když se po dvou létech vrátila do Berlína, ráda vítala v obnoveném svém salóně výkvět vzdělanstva, ale konala také skutky milosrdenství: častovala chudé studenty, vyučovala nuzné děti, opatrovala služkám místa. Někteří známí, hlavně z kruhu Varnhagenova, vytýkali jí marnivost v šatě i snahu zdáti se stále mladistvou, ale noví hosté divili se stále svěžestí jejího zjevu i ducha. Přežila sourozence, přežila příbuzné, přežila přátele, a též nejmladší z těch, kdož kdysi navštěvovali slavný dům jejího chotě, šli před ní do hrobu; i Börne ji předešel o deset let. Když r. 1847 zavírala třiaosmdesátiletá své tmavé, hluboké oči, opouštěla zcela jiný svět, než v jakém byla vyrostla, leč opouštěla jej s vědomím, že přežila-li vše, nepřežila přece důstojnost vlastní osobnosti.

(1905)

Charlotta Stieglitzová.

Vysoko nad básníky, kteří dovedli do životné postavy uzavřítí smýšlení a citění celé své generace, stojí slovesní umělci, jimž božským darem bylo přáno vztyčiti nový kladný typ přetvářející skutečnost a určující vzestupné cesty etickému vývoji. Zprvu pokládají současníci takový typ za vzdušný přelud roztouženého srdce tvůrce; později sní mladší pokolení o něm jako o cíli příliš vysoko stanoveném, ale nezřiká se možnosti dosáhnouti ho; konečně po dvou třech lidských věcích mění se typ v nejživější skutečnost a sestupuje mezi lidi, aby obohatil a obrodil společnost.

Tak bylo za gotické kultury s Dantovou Beatricí; tak v renesanci s opačným typem tvořivého ženství, s moudrou a laškovnou Porcií ze Shakespearova »Kupce benátského«; též obě největší ženské postavy ruské poesie, Tatána Lariná z »Oněgina« a Olga Iljinská z »Oblomova«, již již prošly tímto kruhem jako kladné představitelky ženy novodobé. Podivuhodný ten osud prožil na ženách své poesie zvláště praotec vši velikosti moderní, Goethe, ať byly to luzné a prosté zjevy řízené čistým instinktem jako Markétka a Klárka či složité bytosti vysoké mravní kázně z rodu Ifigeniina a Eleonořina. Všem společný jest dobrodějný a jasný rys: řídíce se pudem a citem, jsou přírodě mnohem blíže než rozpolcení mužové, které opět uvádějí v soulad s pří-

rodou a osudem a tak obdarovávajíce srdce, obnovují zároveň mravní řád; i tehdy, když oddávají se smyslně, povznášejí. Vrstevníci Goethovi nedovedli a nechtěli tomu rozuměti a kárali jedny z postav těch z nemravnosti, přezdívalyce druhým, že jsou neženské a odtazité. Kdežto však romantikové, dokud se nadobro neodcizili olympsky jasné oblasti Goethově, zasypali tyto hrdinky kvítím, učili se příslušníci generace třetí od těchto žen charakterní kráse a mravní spanilosti.

Takto jala se Goetha chápati severoněmecká inteligence dvacátých a třicátých let. Tehdy kralovala v berlínských salónech »klidná a pohnutá« Rahel Varnhagenová, jejíž statečný a světlý soud o otázkách vkusu, mravu a taktu volil za rozhodující měřítko vždy Goetha; tehdy v stárnoucím romantickém světě sršel věčně mladý ohňostroj ducha a verry, který slul Bettina Brentanová a který jiskřivou svou září bral pyšně z nevyčerpateľného světelného zdroje Goethova; tehdy zcela důsledně proměnila v čin Goethovu nauku o posvěcující oběti ženské, mladistvá Charlotta Stieglitzová dobrovolným skolem, který k sobě obrátil zraky a srdce všech vyznavačů nové kultury mravní. V době, kdy někteří radikální mluvčí mladého pokolení jako Menzel neb Börne se nepřátelsky odvracejí od Goetha, odsuzujíce jej jakožto lhostejného estéta, jenž nerozumí potřebám a tužbám přítomnosti a jenž přímo brzdí vývoj, uhadují takřka instinktivně osvícené ženy, že Goethova díla, ba všecka jeho osobnost značí novou inspiraci životní. Nebylo tenkrát pouze rozkoší, ale i odvahou, přiznati se takto oddaně

ke kultuře goethovské. —

Když r. 1822 poznal jedenadvacetiletý básník Jindřich Stieglitz v Lipsku šestnáctiletou slečnu Charlottu Willhöftovu, dceru bohatého kupce z Hamburka, byla Charlotta neobyčejně zajímavá kráska. »Měla čelo vysoké,« popisují ji její přátelé, »jasné, myšlenkově vyklenuté, otočené hnědými kadeřemi. Výrazný byl obrys jejího profilu; podlouhlý, úzký nosík, okouzující ústa. Velké hnědé oči hleděly se statečností, třpytice a jiskřice se. Kolem rtů ležel zvláštní jemně opovržlivý rys.« Byla to snivá idealistka, odchovaná věrou v genia básnictví a vznešenost osobnosti tvůrcovy. Blouznila o pěvci nešťastném a neuznaném, jakým byl Goethův Tasso, jakým byl Jindřich Kleist. Tento romantický typ došel v byronském období nové slávy: po příkladě Lordově stavěli mladí básníci rádi na odiv zachmuřené čelo rozervancovo a sarkastický výsměšek opovrhujícího genia; v Německu vyhnal ve 20. a 30. létech Grabbe tyto rysy v pítvornou karikaturu, a slavený pěvec let třicátých, Freiligrath, prohlásil znamení Kainovo za znak pravého básníka.

Tehdy přišel Jindřich Stieglitz z Gottink do Lipska, nesmělý filolog a poněkud domýšlivý básník, pronásledován nevinně pro domnělý demagogický přečin a štvaný prázdnou ctižádostí. Měl vzezření i způsoby poety: hnědý kabát a kvakerský klobouk, přímé a pyšné držení, čelo v oblacích; »miloval Hegla a Goetha, Řeky, pruské dějiny a německou svobodu, ruský život v přírodě, polské nadšení, všecko dohromady«. Jeho nadání nerovnálo se zdaleka jeho ctižádostí; pře-

četl příliš mnoho a procítil příliš málo. V prvním svazku básní, nazvaném pedanticky »Gedichte zum besten der Griechen« paběrkoval po Waiblingrovi, Chamissovi a Vilému Müllerovi na lánech lyrického filhelenství. Jako Platen, Rückert trávil ze sladkých plodů, jež spadaly s bohaté hostiny »Západovýchodního divanu« Goethova; v době, kdy Hugo básnil své »Les Orientales«, líčil Stieglitz mnohem chudší paletou a mnohem skrovnějším slovníkem Arabii a Persii, Turecko a Čínu ve svých »Bilder des Orients«; vedle lyriky zařadil tam též dva dramatické pokusy »Den v Ispahaně« a »Sultán Selim III.«. Ale Stieglitz, který viděl celý svět hranolem knihy, pokládal se za velkého básníka, právě tak významného jako neuznaného. A byl přece pouhým epigonem, jenž tráví jen z minulého, jsa odkázán na milost svých mistrů. Nevyléčil se nikdy ze své životní lži, potřeboval jí k svému bytí, a vnutil jí snadno důvěřivé idealistce Charlottě, jež se do něho zamilovala celou bytostí. Žila jen v něm, toužila se mu poddati jako Katinka Heilbronská svému pánu, chtěla jako snoubenka pro něho podniknouti neobyčejné oběti. Po šest let žili snoubenci odloučení, ale, jak nás poučuje hojná korespondence, kochali se platonsky rozkoší vzdáleností, která připouštěla pěstění abstraktního obdivu, matného ideálu.

R. 1827 přijal Stieglitz v Berlíně místo gymnasiálního učitele a asistenta při královské knihovně; vše pro zaopatření, ale s vnitřní nevolí. Byl z romantického pokolení, jež v »Lucindě« opěvovalo lenost a jež toužilo po činuprázdné lhostej-

ností indických gymnosofů. Práce a povolání zdály se mu urážkou básnického genia, pokládal se, dle duchaplného posměšku Gutzkowova, za titana na řetězu, za Ganymeda, posla Olympu, jenž musí v královské bibliotéce vydávati lokajům a služkám knihy pro panstvo.

Roku 1828 byla svatba básníkovy s Charlottou; zdá se, že básník nepochopil duševní bohatství své choti. Zatím co ona psala do svého deníku »Nevěděla jsem nikdy a nevím doposud, kam bych se měla podíti se vší svou láskou«, hledal Stieglitz velký, důstojný obsah své poesie, hlubokou nenávisť Dantovu, slepotu Miltonovu, žebráckou hůl Homerovu, titanský vzdor Byronův, slovem velkolepou štafáž svého osudu. Při tom naříkal na počet služebních hodin, skrovné služné a nutil Charlottu, aby psala příbuzným i mocným osobám prosebné listy za zlepšení jeho postavení. Jeho básnická práce nepostupovala: pomáhala mu v ní a napsala místo něho do dramatu o Selimovi několik výjevů, jichž on nedovedl provésti, ačkoliv byla v básnictví pouhou ochotnicí. Hledala příčinu neúspěchu všude jinde než v mělkosti jeho neplodné duše.

Cítila, že v době, kdy plamenná publicistická výmluvnost Börnova bořila sloupy politického zřízení, kdy řízný vtip Heinův leptal na všech zpátečnicích a šosácích, kdy studentskou mládeží zachvívalo revoluční hnutí, jest potřebí něco jiného než barevný exotismus, honosně ozdobný orient. Burcovala básníka k skutečnosti a přítomnosti. »Dnes lidé mají srdce světová. To jest to rozkošné, to jest mladistvá doba, v tom jest ži-

votní odvaha. Přimkni se k této nové době... Tu najdeš pravou látku, v těchto světových zájmech. Nemusíš mluvit mnoho o času a svobodě; tvá celá nálada bude dýchat svobodou.« Stieglitz uposlechl, ale jeho verše »Stimmen der Zeit« nemají ani srdečného vzletu, jež vnesl do svých »Řeckých písní« Vilém Müller, ani opravdovosti, jakou provanul své »Polské písně« Platen, ani ohnivého vzdoru pozdějších zpěvů Herweghových a Freiligrathových; chtěly býti hlasy doby, ale zůstaly deklamací studovny. Chyběly mu úplně »nedůslednost, plamennost, zoufalství šlehající k nebesům, zarmoucení ke smrti«, jichž po něm žádala, sama jimi své bohaté nitro ztravujíc.

Poznala konečně, když ani daleké cesty neprobudily básnického zdroje Stieglitzova, že její zbožňovaný choť trpí hlubokou chronickou chorobou vůle. Byla příliš idealistická, aby byla hledala pro něho uzdravení v soustavné práci, jež prohlubuje a obohacuje talent. Byla příliš zaujata přeludem o jeho básnickém poslání, aby ukázala mu k jiným cestám činnosti. Jsouc dcerou věku romantického, jenž věřil v náhlé přerození člověka božskou milostí, nenamítla si, že pouze pozvolné a důsledné působení může trvale přetvořit bytost lidskou. Veškeré myšlení i citění její soustředilo se do jediné představy, která, vyvážená z oblasti křesťanského náboženství, zjevila se čtenářce Goetha a básníků romantických v dobovém zrcadlení: Charlotta rozhodla se obětovat. Tak vidíme ji od konce roku 1833 podobnou dcerušce venkovského nájemce, u něhož leží

malomocný »ubohý Jindřich« v středověké básni Hartmannově. Všickni již rytíře opustili, nikdo se k němu nehlásí, nikdo v něj nevěří; jen děvčátko znovu důvěřivě přichází, říká líbezně »mîn Gemahel« a umiňuje si, že svojí čistou krví vykoupí rytíře.

Charlotta předsevzala si, že svému choti dá skutečně tragickou štafáž života, nejvyšší bolest, v níž by našel důstojný obsah svého básnění a obrození své bytosti. »Nešťastnějším nemohl by ses státí, předrahý můj milence! Zajisté však šťastnějším v skutečném neštěstí. V nešťastenství spočívá často podivuhodné požehnání. To sestoupí zajisté na tebe!« Viděla, že klid jest hroblem jeho poesie, doufala, že zoufalství bude její novou kolébkou. V listech duševně spřízněné Rahely Varnhagenové četla filosofická slova o samovraždě, psaná se stoickým souhlasem. Vše bylo rozhodnuto. Letopisec jejího života vypráví: »Když 29. prosince r. 1834 večer přišla domů, odhodila na zem krátký kožíšek a nákrčník, popospíšila do ložnice, zavřela dvěře ke kuchyni, kde byla služka, svlékla se, umyla se, oblékla se do čistého, bílého nočního roucha, napsala několik řádek pro Jindřicha, jimiž vyjádřila svou víru, že mu z neštěstí vzejde nový život a skončila vybidnutím, aby nebyl sláb, nýbrž klíden, silen a veliký. Pak položila se na lože, a pevnou, jistou rukou vbodla si do prsou dýku, již si na svatební cestu koupila. Zemřela beze stenu s klidným výrazem v krásné tváři.«

Tak leží před námi čistá a hrdinská, podobna Hedvice z »Divoké kachny« Ibsenovy, která v

prvém rozpuku panenství nasadila svůj život pro nicotného ješitníka Hjalmara, a jejíž oběť zůstala nadobro marnou. Jindřich Stieglitz, jemuž bylo přisouzeno ještě patnácte let života, nevymanil se ze svého slaboštví; psal bezvýznamné básně, truchlohry, cestopisy, bloudil na východě i jihu Evropy, neschopen mohutnějšího dojmu a rázovitějšího postřehu; konečně našel v Benátkách vytouženou romantickou štafáž pro opožděnou smrt muže, který přežil sebe sama. I jeho současníci znali v něm pouze choť Charlottina, a tím zůstal osobivý básnílek také v literárních dějinách. Postarala se o to mimoděk též jeho rodina, vydavši z pozůstalosti Stieglitzovy dvě díla pamětní, vztahující se k jeho tragické choťi. Nezáskal-li mnohoslovný a samolibý Jindřich Stieglitz ničeho, když pendantem k listům a deníkům Charlottiným uveřejněny byly jeho dopisy snoubenecké, objevil se v celé své prázdnotě teprve, když L. Curtze odevzdal veřejnosti veršované i prosaické výpisky z jeho vzpomínek na Charlottu, psaných v prvních letech po skonu hrdičině. Jako Hedvika Hjalmarovi stala se mu Charlotta deklamačním tématem: někdy v blouznění náboženském, jindy ve výlevech jakéhosi filosofického idealismu, ale často s titěrností vdovce žebrajícího o soucit, oplakává její ztrátu, velebí její oběť, slibuje věrnost její památce, ale nikdy nezkoumá v přísné a upřímné sebezpitvě, zda vykonává její odkaz. Sem tam kmitne se v nekonečných těchto elegiích pravý básnický obraz a hudebně instrumentovaná nálada, tak když v řeckém bájesloví hledá Charlottiny sourozence,

Proserpinu, Eurydiku, Adonise a Ganymeda, nebo když v elegicko-historickém ovzduší Krakova obnovuje své hoře, nebo když se uklidňuje na velkém sarkofágu, jímž se mu jeví Benátky. Celek však — v básnických vložkách nejslabší — jest bezútěšná, nestatečná kniha, jež by byla Charlottě vehnala ruměncem zahanbení do ušlechtilých lící.

Avšak nad otevřeným hrobem Charlottiným shromažďuje se výkvět vzdělanstva německého. Sotva se vzdálil pravověrný kněz, jenž pronesl dobře míněnou kletbu, přicházejí v řeckých togách hlasatelé goethovského ideálu humanitního a házejí vavřínovou snítku na rakev Alkestidy, která pro svého chotě sestoupila do Hadu. Je vystřídává s revoluční kokardou na čapce »Mladé Německo« a hlučně, jak jest zvyklé, koná svůj obřad smuteční, jenž jest zároveň apoteosou. Čin Charlottin má v očích reformních bouřliváků význam typický: hle, osobnost, která si proti společenské mravnosti přiřkla svobodné právo rozhodovati o vlastním bytí a nebytí; hle, statečná vůle, která se vzepřela celou svou vahou mechanické skutečnosti; hle, neohrožená žena uprostřed mužů příliš úzkostlivých! Sebevražda Charlottina nabyla pro mladoněmecké pokolení stejné slávy, kterou přiřkli citoví blouznílkové ze 70. let XVIII. věku skonu mladého Jerusáléma, modelu to Werthrova, neb jakou zahrnula svobodomyšlná mládež reakčního období krvavý čin Sandův na Kotzebuovi. Neposledním důkazem tragické té proslulosti bylo, že dýku vedla ruka ženská; jeť skupina mladoněmecká průkop-

nicí osvobození ženské osobnosti. Karel Gutzkow byl Charlottinou smrtí podnícen k tendenčnímu románu o »Pochybovačce Wally«, jenž jest fanfárou tehdejšího revolučního feminismu a věnoval jí nad to nadšenou stať kritickou. Bystrý a pohyblivý novinář Theodor Mundt sestavuje z deníků a z rodinných i přátelských dopisů Charlottiných pamětní knihu o své vřele uctívané přítelkyni, nadepsanou »Charlotte Stieglitz, ein Denkmal« a vytváří tím r. 1835 jednu z nejdůležitějších knih celé doby; uprostřed tolika spisů nepravdivých, strojených a přepiatých, v nichž si líbovali žáci Boernovi a Heinovi, působí tato propracovaná ženská podobizna mocně svou citovou vroucností a výrazovou prostotou. Jméno Charlottino jde pak světem; netoliko obratný článkář německý Gustav Kühne, ale i dobře zasvěcený francouzský publicista Sain-Réné Taillandier zobrazuje ji s pochopením jako typ, v němž se plně vyhranila německá duše ženská za soumraku romantismu na samém prahu období liberálního.

Třeba že náležela celým temperamentem a cítěním spíše pozdní romantice, přece zůstává nerozlučně spjata s dějinami »Mladého Německa«, jehož spisovatelé vytvořili její slávu; dějepisci tohoto hnutí Prccelsz, Brandes, Dresch, věnovali jí zvláštní kapitoly svých knih, řadíce jí po bok Rahele Varnhagenové a Bettině Brentanové. Zvláště Brandes, vystihující šťastně dobovou syntézu, pojal ji pronikavě jako vysoký mravní příklad celého pokolení; po Brandesových stopách vzkřísil jeho berlínský žák R. M. Meyer ve svých literárních dějinách její obraz a vyvrcholil ducha-

plnou svou charakteristiku vřelými slovy obrany:
»Ve škole slaví se stále ještě vlastenecká sebevražda Curtiova a Kodrova; nuže, odpusťme sebevraždu z lásky ženě, která duševně a mravně stála tak vysoko jako nemnohé ženy.«

Osmdesáte let přešumělo nad jejím hrobem; veřejné snahy a mravní tužby jejích obdivovatelů propadly nenávratně minulosti — ale Charlottin základní problém znepokojuje posud nejšlechetnější srdce ženská všech národů: stačí k spasení mužovu, přinese-li mu žena z lásky dar oběti, či zůstane takový čin její žertvou marnosti a sebeoklamání?

(1905)

»Aurora Leigh«

Elišky Barrettové-Browningové.

Před pětapadesáti lety, 29. června roku 1861, šeptajíc blednoucimi krásnými rty příznačné slovo »wonderful« a upírajíc hluboké tmavé oči s dlouhými brvami k horoucně milovanému choti, Robertu Browningovi, zemřela ve florenckém paláci Casa Guidi, jež proslavila básní i životem, největší anglická básnířka veršem v devatenáctém století, Eliška Barrettová-Browningová. Připojí-li kdo ve vděčném obdivu sladce znějící jméno této lyrické kněžny k básnickým triumvirům věku Viktoriina, k Tennysonovi, Robertu Browningovi a Swinburnovi — a literární dějepisci za Kanálem i na pevnině činí tak vždy častěji — vystihl jen do polovice význam melodické té umělkyně. Nový typ kulturního ženství, který zvěčnila stejně svými osobními osudy jako slovesnými díly, přerůstá významem daleko ještě tvarovou i myšlenkovou krásu jejich milostných znělek, jejího psychologického románu ve verších, jejich písní o svobodě národů a srdcí.

V tom může se Elišce Barrettové-Browningové rovnati jediná z jejich básnických současnic — právě ta, která jest ve všem jiném jejím pravým protipólem, George Sandová. Obě básnířky, prudká Francouzka i snivá Angličanka, ztravovány byly mocným vnitřním ohněm, jehož šlehavé a zářivé plameny zasněily shodně onomu zneuznávanému a povrženému božstvu, kterému oltáře

budovala renesance a obnovovala francouzská revoluce: osvobození vnitřní bytosti ženské. Ale jak jinak pojímala každá z nich své poslání! George Sandová, vášnivý, překotný, krevnatý temperament, obdařený čistě francouzskou schopností zjednodušující logiky a opětně puzený prudkostí smyslných dojmů a zážitků k myšlenkové nedůslednosti, nacházela v životě všude bolestný a krutý nescouzvuk. Již obraz ženy, který vymalovala si její obraznost odvážným štětcem, příliš namáčeným do temně rudé krve srdce, byl pln disonancí: ženský typ G. Sandové slučuje ideál osvícenského století o ženě pronikající a ovládající vše vítězným rozumem s romantickým charakterem, jemuž nade vše jest tajemné sežehnutí v bezvědomém požáru vášni, ba kdesi na dně tohoto sfingovitého ženství usmívá se záhadně a lákavě žena-příroda, odkaz to Rousseauův. A tuto citovou dobrodružku a věčnou cizinku ve světě staví G. Sandová do nejpříkřejšího odporu k společností: žena se má vymknouti obecnému řádu, má se silou svojí osobnosti vzepřítí jeho zákonům, má si bezohledně vyvzdorovati své místo ve světě. G. Sandová žila tragické takové nescouzvuky celou osobností a platila za pravdivost svých požadavků krvavou daní srdce; odtud ta strhující síla jejích společenských fantasií, které jsou romantické, avšak nikdy vylhané.

Eliška Browningová, která se podivovala G. Sandové, ač u ní pohřešovala »půvab andělský« a »čistou ženskost«, byla naopak vzorem povahy souladné. Anglický domov jí daroval vážnou sni-
vost, zamyšlenou něhu, zdrženlivý odstup od sku-

tečnosti a obrátil její bohatý intelekt k myšlení skladnému, které buduje a slučuje, kde analytický Francouz dělí a boří. Uzavřená výchova mezi básníky a slovníky, dlouholetá nedobrovolná klausura mladé choré dámy a později esoterické soužití s milovaným mužem uprostřed cizinců, to vše zajišťovalo Elišce Browningové, že skutečnost nedotkne se jí tak bezprostředně a prudce, aby při nárazu tom skřípl jakýkoliv nesouzvuk. Kolem jasné a blahodárné svítilny spiritualistické myšlenky, jež plála v rozbouřeném moři společenských, náboženských a mravních rozporů moderní Anglie na majáku Elišky Browningové, nekroužili vášniví ptáci smyslů, kteří zhášeli divokými svými křídly znovu a znovu červenavé světlo, jehož strážkyní byla G. Sandoová. Vztahy k domovu, poměr k rodině, jediná láska v životě, která se proměnila v manželství srdcí (slovem vše, co znamenalo u geniální Francouzky sesílení disonancí) pěstovaly v Elišce Browningové vrozený již sklon k souladu. A odtud celé její pojetí moderní ženy a celý její apoštolát ženiny úlohy v současné vzdělanosti. Jako postavy na obrazech praeraffaelistických malířů jdou paní a panny z knih Browningové po zemi lehce a vzdušně, pohříženy cele do sebe; ženský instinkt jest v stálé shodě s tichou rozumovou úvahou; smysly poslouchají rády hlasu vůle, zevní svět nikterak neruší vnitřní rovnováhy. A do rukou těchto vyrovnaných žen klade Eliška Browningová osud světa, dnes rozvráceného, zmateného, zbloudilého: žena má potřít hlavu hadovu! Na ní jest, aby proti utilitářskému

sobectví postavila účinnou lásku, aby jednotila zneprátelený tábor lidí činu s šikem lidí snu, aby ve svém ženství vytvářela vyšší slohu lidství — vnitřní osvobození souměrně vyvinuté ženy má hlavní smysl jako podmínka velkého společenského mesianismu. Vidina, kterou upředla tak luzně mozková tkáň šťastné Angličanky, jest právě tak smělým postulátem, jako přelud, jenž zrodil se s takovou prudkostí v tepajících žilách rozervané Francouzky; ale oba tyto ideální výtvořky jsou pravdivy, protože prožity, podmíněny rodovou a národní skutečností, zpečetěny celým osudem svých tvůrkyň.

Kulturní ty dva typy moderního ženství stojí prudčeji proti sobě než nadály se samy básnířky, které jim daly uměleckou podobu, a nekla-mou-li všechny znaky, jest typ, představovaný a opěvovaný Eliškou Browníngovou, dnes na obecném postupu. Smíme však snad proto podceňovati mravní opravdovost svých matek a pramatek a litovati hlasu jejich instinktu, že se rozhodly pro typ francouzský, nesouladný, plný rozporů, že jej odkázaly svým dcerám, by jej rozvinuly, prohloubily a posléze překonaly? Národové kulturně mladí, nehotoví, kvasící se musili projíti řadou disonancí a protrpěti mnoho křečí, než se mohli povznést k vyššímu souladu; proto u nás Slovanů a u severských kmenů byla perioda, ztrávená ve škole G. Sandové, právě tak nutností jako mladá léta problouzněná a prozoufaná pod vlivem Byronovým. Nechtějme však ani žádati, aby na prahu českého básnictví stálo světlé zasvěcení Shelleyovo, ani aby první kroky o duševní osvoboze-

ni ženino provázek u nás zamyšlený genius Browningové: stačí, budou-li tam působiti *dnes*, ačkoliv Shelleye u nás vykládal již byronovec Karel Sabina, a třebaže »Auroru Leigh« v Čechách studovala s obdivem a s pochopením sestra největší žačky Sandové Karoliny Světlé, Sofie Podlipská, již před pětadvaceti, třiceti lety.

Romány G. Sandové, které před padesáti roky byly hltány s bušícím srdcem a rozpálenými tvářemi, se skoro přežily; za to díla E. Browninové, jež vyžadují pomalých, pozorných a namnoze zasvěcených čtenářů, dobývají si postupně srdcí i na pevnině. Jsou to hlavně knihy dvě: jedna krajně osobní zpověď »Sonety z portugalského«, Browninové odkaz lyrický, a její epické arcidílo, objímající v širých kruzích celou duševní Anglii moderní, veršovaný román »Aurora Leigh«.

»

Eliška Barrettová, dcera bohaté rodiny obchodnické, byla devětatřicetiletá slečna útlá, štíhlé postavy se záplavou černých kadeří, s velikýma očima v bohatém rámci brv a s úsměvem podobným slunečnímu paprsku, když dostala první list Roberta Browninga. Uvězněna nemocí a slabostí, jež následovaly po pádu s jezdeckého koníka, stísněna panovačností tvrdošíjného otce a bolestně zraněna náhlou smrtí milovaného bratra, bez matky, bez přítelkyň, žila jen pronikavým studíím antiky, básnictví, meditaci. Její verše měly záhy úspěch, ač mluvily jen ke zúženému kruhu vzdělanců, naplněny novým mysticismem, o nějž

se básnířka sdílela s Praeraffaelity v malbě i v poesii, přiléhaly slohově k helénskému básnictví Shelleyovu, Keatsovu a Landorovu. Líčily pološero světa, kdy zemřel velký Pan, a kdy se zjevil Ježíš: záře šťastné Helady jako pablesk slunce právě zapadnuvšího, leží ještě na zemi, ale v chladném stínu kříže kyne již vykoupení. Autorka, kterou vedle filosofické básně »Essay o duši«, vydané ve dvaceti létech, proslavil dokonalý překlad Aischylova »Spoutaného Promethea«, obracela se pak v duchu novoromantiky anglické ráda k látkám a náladám rytířským, kladouc na zdobné krunýře středověké citlivou ruku ženy moderní. R. 1844 vyšlo souborné vydání jejích básní, kterým se končí první údobí života Elišky Barrettové.

V lednu r. 1845 obdržela list Roberta Browninga, který se jí stal osudem. Browning v dopise děkoval jí za zmínku, kterou věnovala v slavené své skladbě »Lady Geraldine's Courtship« jeho knize »Jablka zrnatá«, a vyvrcholil svůj dopis slovy: »Miluji Vaše knihy celým srdcem a miluji také Vás.« Eliška, ač jinak od světa odloučená, přijala po několika měsících návštěvu básníkovu, jenž byl o šest roků mladší. Tehdy, dle pěkných slov Marie Gotheinové, sešla se nej-subjektivnější básnířka Anglie s nejobjektivnějším poetou anglosaského jazyka. Dotud zřela básnířka stále za sebou stín, domnívajíc se, že jest to stín smrti; nyní poznala, že jest to stín lásky. Krásná ta slova se čtou v první znělce cyklu »Sonetů z portugalského«.

»*Sonety z portugalského*«, uveřejněné r. 1850

(do češtiny přeložil r. 1908 Antonín Klášterský, druhé přepracované vydání r. 1914), poslány byly do světa s narážkou na znělky Camoensovy ke cti milenky Kateřiny; literárně vzdělanému čtenáři připomíná nad to název portugalskou jeptišku XVII. století, proslulou Marianu Alcoforadovou, která dávno před Richardsonem, před Rousseauovou »Novou Heloisou« a před Goethovým »Werthrem« dala u vášnivé upřímnosti promluvití trpícímu srdci zkrušenému horečkou prudké lásky. I Elišku Browningovou, která věncem znělek školených na renesančním sonetu anglickém a nebezpečně závodících s Kristínou Rossettiovou, ovíjí čelo přítele, milence, muže, vyburcovala cudná a pyšná láska z uzavřené cely moderního kláštera; čím jiným byly pro půvabnou, churavou Angličanku klasické studie, učené knihy, přísný platonism, tuhá rozumová kázeň domu oteckého? Ale nyní otevřelo se vězení, z říše vídín a stínů smí konečně roztoužená bytost vykročiti do plně osvětlené skutečnosti, a to, co dotud plaše si šeptala za nejhlubšího ticha půlnočního jako bázlívou prosbu nejvniternější modlitby, mění se jí v jistotu životní. Nižší sféry její bohatě vrstvené duše nedovedou ani věřiti, že by naplnění tuch tak odvážných bylo možno, ale láska, která proniká svítivou jasnovídností všecka mračna pochyb, ví, že v její oblasti není nic nemožného. V plesný sbor díkučinění a radostí soustřeďuje básnička veškeré kladné hlasy svého nitra, a z cely, jejíž nízké klenutí dotud obráželo v temné ozvěně kajicné »de profundis«, valí se nyní plnými proudy slavné »magnificat«. Nemy-

sleme však na hymnus rouhavého sebeopojení, které se osměluje zpívatí o radosti a o štěstí tvorů s hymnickým vzletem vyhrazeným chvále Stvořitelově; tento svazek, zpečetěný slibem před tváří hvězd, zůstává zbožné poetce stále usku-tečněním nejvyšší Vůle, a kladouc s milencem ru-ce na obětní mramor téhož oltáře, koří se Bohu jako svrchovanému dárci a svědku zázračné mi-losti.

Bílý žár nejvyššího napětí prozařuje čtyřiačty-řicet »Sonetů portugalských«, oprostiv drahý kov ryzího citu od jakýchkoliv nižších přimíšenin rud-ných: v serafickém cyklu nemá místa ani smy-slové očarování, ani hra nálad ani vášnivost těla, tím méně erotická marnivost, vzhlížející se v zrcadle sebe sličnějším. V horoucí znělce čtrná-cté zapřísáhá básnířka milence naléhavě, aby jí nemiloval ani pro úsměv, ani pro pohled, ani pro vděk řeči, ani pro stejný rytmus myšlenek, ani posléze pro pocit míru, nýbrž jediné a pouze pro lásku samu (»for nought except for love's sake only«), a příkazu toho dbá i jako umělkyně s krajní přísností hrdé duše a soustředěného srd-ce. Základním akordem »Sonetů portugalských«, rozvedeným dle všech pravidel komposice ly-rické, jest vděčná pokora, která k milenci vzhlíží jako květný kalich svlačcový se obrací po životodárném slunci; zavřen chvílemi v tesknostě pod-mračných dnů, otevírá se vstříc paprskům a ssaje do křehkých svých lístků okvětních všechny barvy slunečního vídma; příkrčen k zemi trpěl pomyšlením, že mezi ním a sluncem stře se nekonečný vesmír, nyní kvete a voní jistotou, že spojen jest

s dárcem života teplými proudy lásky.

Znělky Elišky Browningové mají přísnou kázeň čisté linie, která pohrdá přízdobou ornamentu a lichotkou smyslové barvy; nesou se těžkým rytmem složité meditace, na míle vzdáleným od půvabné bezprostřednosti prosté písně; uchylují se k obrazům učeným a hledaným, které milostný děj často monumentalisují, ale zřídka zpřítomňují; jejich uměle větvené sloky nepodplácejí ani roztomilostí úsměvu ani koketerií gesta — jeť Eliška Browningová z žen, které před zraky lidí nevycházejí ani na krok bez závoje, buď pro cudnost srdce, buď pro citlivost pleti, aneb pro obojí . . . Jakým neodolatelným kouzlem však nadána jsou právě proto její vzácná přiznání plachých důvěrností, polibku takměř bratrského, výměny kadeří, dětského oslovení! Jakou flétnovou melodií šumí v posvátném tomto tichu jméno »miláčku«! (»Beloved«, »my Beloved«, »my own Beloved«!) Jaký proud světla ozařuje zde každou zmíněnou relikvii styku přímo nadzemského! Bylo třeba těchto atributů teple lidských, aby z básní nadobro nevyrchalo životní fluidum — tak vystupňovala žačka Platonova idealism lásky. Ani na okamžik nehledala v ní klid rozkoše neb oddech sebeuspokojení, nýbrž se vši spanilou něhou duše věřící v možnost nekonečného vývoje, uctívala ji vždy pro její poslání tvůrčí a obrodné. Láska, tak zní kulturní moudrost Elišky Barrettové-Browningové — má pomáhati duši v jejím růstu, má přibližovati ji k Bohu, uvádějíc ji stále v těsnější kruhy dokonalosti: zde ústy ženskými opakována byla serafská nauka lásky, jakou hlá-

sá Dantův »Nový život«. —

Když byla kniha dobásněna, náležela Eliška Robertovi již cele. Sňatek sám nebyl bez romantického zabarvení: Eliška váhala zprvu, věříc, že její churavé a oslabené ústrojí zasvěceno jest v brzku neodvratné smrti, ale vůle k životu zvítězila, a poetka chtěla milovati a býti milovanu. Lékaři radili, aby zimu ztrávila v Itálii, a slečna Barrettová toužila učiniti tak jen jako choť Robertova. Panovačný otec nemínil svoliti ani k cestě do Vlach a byl krajně popuzen proti lásce dceřině k básníkovi. Milenci ustanovili se uzavřiti sňatek tajně bez otcova vědomí; stalo se tak dne 12. září 1846, a několik dní potom opustila Eliška nepozorovaně otcovský dům, aby se do něho nikdy nevrátila. Jen věrná služka a milovaný pes Flush ji provázely; hrozby a protesty nesmířitelného otce ji následovaly.

Tu končí se korespondence Eliščina s Robertem, nepřetržitý rozhovor v listech, jehož hudební tok nadaný zvláštní mohutností charakterisační připomíná na recitativ oper Wagnerových; psychologové lásky a tlumočníci tvůrčích pochodů básnických neznají mnoho pramenů rovnocenných těmto dopisům, které před patnácti roky odevzdal jediný syn pisatelů veřejností s krásnými slovy: »Musíme všickni býti připraveni, mohli-li by tajemství našeho denního života a naší vnitřní duše poučiti bytostí nás přeživší, abychom odevzdali je budoucím otevřeně, jak otevřeně teď leží před Bohem. Prach patří prachu, duši patří tajemství člověčenstva.«

Po patnácte let po sňatku nebyli manželé ani

na den odloučení. První leta manželství, jež ztrávilí Browningovi v Itálii, pravé vlastní svých srdcí, byla básnicky méně vydatna, než Eliška myslila, ale byla to léta přípravy pro »Auroru Leigh«; dělilať paní Browningová všecken čas mezi velký román ve verších a malého svého synáčka.

Ani »*Aurora Leigh*« vydaná r. 1856 (do češtiny přeložil František Balej 1911) není dílem epicky neosobním, přísně objektivním, jak by se zdálo na první pohled; již to, že hrdinka knihy, básnířka Aurora Leigh, vypravuje celý román svého života v první osobě, prozrazuje převahu živlu subjektivního. I tam, kde Aurora Leigh líčí osudy cizích lidí náležejících zcela jinému prostředí, oddaných úplně jiným názorům, obepíná jejich často všední děje kvetoucími úponky svých reflexí, svých obrazů, svých podobností. Do příběhu vložena jest celá řada dopisů: a hle, dělnice i světačka, aristokrat i malíř píše týměž přetíženým, zdobným, spletíým slohem, který jest Auroře vlastní; ba takto i hovoří, aniž se dál jakýkoliv pokus o charakterisaci mluvou. Ukázali-li nám někteří francouzští mistři epické prósy, až kam lze dojít v neosobné věcnosti, učí nás anglická básnířka lyrická, kolik nespoutané, samolibé a episodické subjektivity snese volný útvar veršovaného románu. Eliška Browningová připomíná krásný symbol Tennysonův, jemuž Holman Hunt přidal nesmrtelnosti výtvarné, »Dámu ze Shalottu«: jako tato příslušnice kruhu Artušova nesměla básnířka »Aurory Leigh« vidět skutečnost přímo a tak spokojovala se po dlouhá leta při svém zázračném předívu, že pozorovala odraz světa a

lidí ve svém zrcadle. Nebyla by bývala Angličankou, kdyby byla roztříštila zrcadlo, které skutečnost stílisovalo, ale zároveň odmocňovalo.

Častěji byla s psychologickým zájmem i s pouhou nediskretní zvědavostí řešena otázka, do které míry Eliška Browningová nakreslila v »Auroře Leigh« vlastní podobiznu a vylíčila své osudy. Kdežto rek románu Romney nemá s Robertem Browningem ni rysu společného, není nesnadno sledovatí, jak hrdinka Aurora úzce jest spřízněna s básnířkou, ale spíše s básnířkou před sňatkem s Robertem než z láskyplné doby harmonického soužití. Do Aurory vložila Eliška své umělecké vyznání, svůj zápas o básnickou formu, své statečné úsilí myšlenkové, ale nevyčerpala své celé bytosti touto hrdou intelektuálkou, která jest přizdobena také nejedním životopisným rysem své původkyně. Velkou svou kulturu srdce, všecku milostnou něhu své pokorné a obětavé lásky, veškerou schopnost obětí, kterou si uvědomila ve vztazích k Robertovi, promítla postavou druhou, Marianou Erlovou, ženou slz a bolesti, jež Romneyovu štěstí přináší nejvyšší dar — sebezapření, sebezapomnění. Mariana Erlová nemá ničeho ze vnějších osudů a ze společenských podmínek slečny Barrettové a přece neobráží ji krystalem méně vybroušeným, než aristokratická Aurora — krásné to svědectví pro psychologický um básnířky, která sebe samu dovedla diferencovatí do dvou krajně různorodých postav, nadaných při tom vzácnou pravdivostí.

S tímto subjektivismem »Aurory Leigh« souvisí i svrchovaná libovůle, s kterou básnířka vkládá

do děje neepické vložky všeho druhu. Forma, již si vybrala, kolísá mezi veršovaným románem a reflexivním eposem: čekali bychom, že pevně vystoupí linie děje, povahy hlavních postav, duše, malba hrdín. Avšak nikoliv: i geniální svévole básnických povídek Byronových, »Dona Juana« nevyjímajíc, jest překonána. Ježto hrdinkou románů jest básnířka, dobývající si srdcí čtenářů a zápasící s předsudky kritiky, nedivme se, že najdeme na mnohých stránkách estetické a kritické články ve verši, odbočky o helenismu a o bájesloví, polemiku se špatnými vykladači Homera, poznámky o jednotlivých družích poetických. Najdeme i více: veršovanou parafrazi sněmovních řečí, socialistických článků, filosofických úvah; najdeme plno učených citátů, vědeckých výpisků, časových komentářů. Eliška Browningová dovede toto vše podivuhodně zvládnouti, aniž upadá v suchopárnost, v mrtvě referující tón: její umná tenká jehla vyšívá i do poprášeného taláru učeneckého květy svěžích barev; její půvabná ústa dovedou o všem hovořiti po svém milostném způsobě; její jemný vtíp připíná se s nevinným a neodolatelným šelmovstvím i na zažloutlé hřbety nudných foliantů. Čtenář, toužící po soustředění, stále jest zastavován, přehlušován, odváděn čarovnou hůlkou rozmarné kouzelnice, takže nejednou souvislost se mu ztrácí. Na tom není dosti: řeč »Aurory Leigh« — jako ostatně jazyk většiny básníků věku Viktoriina — přetížen jest učenými narážkami z bible, ze starověkých spisovatelů, z bájesloví, ba i z odborných věd; přirovnání jsou složitá, zapečetěná, až i tajemná;

slovní vtip druží se k veršové hříčce; časová zmínka stýká se s terminem filosofickým. Jest nám jako v starožitné kapli gotické, kde bychom se rádi obdivovali uměle kroužené klenbě a vzácně řešeným sloupům, ale oslepuje nás na sta drahokamů a polodrahokamů zasazených do zdí a spájených drahými kovy, mezi nimiž jsou zase posvátné fresky: zraky přecházejí a pro nádheru detailů uniká nám celek, zejména padá-li do očí barevné světlo, jakým jest spiritualistická filosofie Elišky Browningové.

Avšak veršovaný román není tak marnotratně bohat pouze ve svém slovním výrazu; také myšlenkově jest to kniha nevyčerpatelných vztahů, stanovisek a reflexí. Dvojitý velký zápas současné Anglie tvoří tu pozadí románu básničky Aurory a sociálního oprávněného Romneye: zápas o spiritualistický směr v básnictví a v kultuře, i úsilí překlenouti sociálními reformami propast šklebící se mezi třídou bohatců a davy vyděděnců, a tak v díle přímo representativním pro soudobou vzdělanost anglickou vynořují se v diskusích, v osobních představitelích, v symbolech veškeré společenské i mravní směry Albionu v době Viktoriinně. Ve skupině, kterou vyvrcholuje Romney Leigh, nezištný, obětavý a nadšený hlasatel společenské spravedlnosti, setkáváme se se socialismem všeho druhu, aniž jsme i na chvíli necháváni na rozpacích, že vlastní tendence knihy směřuje proti materialistickému pojetí dělnické a chudínské otázky. Chartism a Kingsleyův křesťanský socialism, falansteria Owenova a Fourierova sváří se před námi, ni-

koli však jako mrtvé nauky teoretiků, nýbrž jako živé a vášnivé výjevy plné individuálních hlav postavené do ovzduší zhuštěného, nasycené třaskavými plyny skutečnosti. Eliška Browningová nerozumí jen sociálnímu patosu doby, v níž vidí skutečně velikost a vznešenost, ona vládne i uměním zpodobovati sociální její tůně a bažiny, právě jako velicí prosaíkové soudobí Dickens a Carlyle.

Do těchto temně zpěněných vln nepohroužila Eliška Browningová jasné své peruti v »Auroře Leigh« poprvé. Již r. 1844 vmísil se její zpěvný hlas básní »Pláč dětí« do valného sboru anglických básníků protestujících proti krvavým krutostem nespravedlivého společenského zřízení a zazněl tam štíhlou kantilénou vedle prudké obžaloby, valící se ze »Zpěvů o zákonech obilních« Ebenezera Elliotta, vedle útočné naléhavosti Tomáše Hooda, skladatele populární »Písně o košili« i vedle patetické noty jiné básnířky Karoliny Nortonové. »Pláč dětí« (do češtiny přeložil Antonín Klášterský r. 1914) neúprosně stihá vydělkářské násilnictví, jež z kvetoucích luk honí děti do dusné tmy uhelných šachet a k věčně se kmitajícím strojním kolům v přádelnách a které nítí v drobných srdcích místo teplé důvěry v Boha slitovníka třaslavou hrůzu před němým pánem nebes, podobným nelítostnému mistru dílenskému. Protest děře se tu přímo z nevinných hrdel a hrudí; stupňuje se chvílemi až v dychtění po smrti, která jest vábným ukonejšením a provázen jest, jakoby spodním tónem, snivou a nesmělou touhou po přírodě, po hrách, po volnosti mládí,

o kterou zpupné těžarství peněžníků dětí oloupilo. Srdceryvné důtklivosti této skladbičky, jejíchž třinácte slok se podobá úpění třinácti ptačích hnízd, kde právě jsou vražděna holátka, nedovedli se ubrániti ani zákonodárci britští — brzy po otisku »Pláče dětí« projednával anglický parlament předlohu o obmezení dětské práce v továrnách. V »Auroře Leigh« promítnula Eliška Browningová svůj účinný soucit s křehkými oběťmi kapitalistického řádu celou postavou, nezapomenutelným ženským zjevem Marianny Erlové.

Životní román hrdinky trpícího a obětavého srdce, švadleny Marianny Erlové, chráněny Romneyovy, která v knize představuje vrstvu sociálních vyděděnců, mohl napsat tvůrce »Olivera Twista«: trudné mládí na vsi, pobyt v londýnské nemocnici, útěk před zlotřilými rodiči, klesnutí v kal prostituce, osvobození se bezejmenným mateřstvím, vznešený rozlet k mesiášské oběti sebezapřením, to vše jest podáno přes veškerou lyricko-reflexivní přízdobu s dickensovskou láskyplnou drobnokresbou ponížených lidí, s dickensovským optimismem, který nikdy nezapomíná na jiskru božství i v nejposlednějším člověku. Když Romney však na konci sociální své dráhy jest zrazen a zničen, když luza v divokém vzteku zapálí dům, který zbudoval pro chudinu a pro společenské ztroskotance, bere Eliška Browningová do ruky divoký a přišerný štětec, jakým Carlyle ve svých pamfletech maloval sesouvání se starých řádů jako bankrot odbytého světa, z jehož trosek má vzlétnutí fénix nového zákona a řádu.

Hrdinka knihy *Aurora Leigh* patří do mohutné řady žen zápasících o své sebeurčení, jaké nakreslily anglické autorky od *Charlotty Bronteové* po *George Eliota*, a problém, zda žena má v manželství zůstatí věrna tomuto sebeurčení či splynoutí s mužem jako jeho spolupracovnice, která se zřiká svého vnitřního povolání, vine se knihou jako červená nit; *Eliška Browningová* odpovídá na otázku hned při prvé zápletky knihy ve smyslu svobody ženina povolání i v manželství. Druhý spor, zasahující do samého srdce ženské otázky, zda dovede povolání sebe vznešenější a sebe vážněji prováděné naplniti ženu docela a nahraditi jí i lásku, jest hlavním tématem románu; jest třeba výslovně uváděti, jaké stanovisko k němu zaujímá básnířka »*Sonetů z portugalského*«? Ale tím, že *Aurora Leigh* jest povoláním poetka, posunuje se vedle sociálního zápasu v popředí knihy svět literární.

Vzpomeneme-li, že v celém anglickém básnictví XIX. věku prolíná se stále duch barvitého, tvárného, renesančního jihu se zádumčivým, idealistickým a náboženským myšlením anglosaským, že *Dante Gabriel Rossetti*, syn *Vlachův*, naplnivší křehké výtvarné formy italského *rinascimento* zádumčivostí severskou, jest přímo postava symbolická, pochopíme, kolik duchaplné jemnosti dříme v invenci *Elišky Browningové*, jež dala se zroditi hrdince-básnířce *Auroře* z anglického šlechtice a z vlašské krásky ve *Florencii*. Kouzlo toho motivu zvýšeno jest ještě tím, že v posledním nezapomenutelně kouzelném výjevu románu, kde sejde se ztro-

skotaný, slepý, chorý Romney konečně v souzvuku s Aurorou, básnířkou, již posud chybělo naplnění lásky, položen děj zase do Florencie; dvě duše, jejichž vniterná dramata jsou tak čistě anglická, že by jim Vlach sotva rozuměl, nalézají se za šeffčí se noci nad Arnem, tváří v tvář chrámu Maria Novella pod zhvězdným nebem jižním. Tato syntéza vyvrcholuje celou knihu, avšak jejím smyslem není ani návrat k helenismu, jako u tak mnohých básníků anglických, ani odcizení se duchu domova a doby. Naopak, Eliška Browningová cítí velmi živě křesťansky, vidouc v křesťanství jak plodné prvky sociální, tak bohatství motivů básnických, což jí arcí nevdá, aby nesáhla často k řeckému bájesloví jako ke hluboké studnici dekorační. Není ani helenistkou ani křesťanskou romantičkou: »Aurora Leigh« jest přímo typická báseň moderní ne tím, že bere postavy ze současného života, nýbrž tím, že hledá a nachází plný výraz básnický pro čistě moderní záhady a otázky. Jistě však i tím, že rozumí zvláštní, moderní krásu: děsivé vznešenosti Londýna, plesavému rytmu Paříže, báhorkovité jízdě alpskými tunely ve vlaku.

Jako v oblasti myšlenky sociální vyznívala kniha idealistickým vyznáním charitativní a křesťansky posvěcené spolupráce pro vyvržence společnosti a odmítnutím utilitářského liberalismu, tak ve sféře básnické jest obhajobou spiritualistického směru, který v duchu Carlylově a po stopách Shelleyových přisuzuje vlastní skutečnost světu duchovnímu, jehož šatem a tvarem jest říše

smyslová a oblast jevová. Příroda jest roucho boží: lidské zevní osudy jsou symboly vnitřních duchovních dějů. Vlastní život náš jest v ideích. Aurora Leigh dorůstá k tomuto pojetí, tak jako proti sensualismu a materialismu Byronovu k němu dorostlo všecko moderní básnictví britské, od Shelleye až po Roberta Browninga. Aurora Leigh jest přesvědčena, že takto básnictví obsahuje vyšší pravdu než vědecký, hospodářský a společenský realism, a proto jen ona může přinésti vykoupení a naplnění svému bratranci Romneyovi, když ve světě jevovém se zcela ztroskotal. V tomto názoru jsou také kořeny zvláštní poetiky Elišky Browningové: opouštějíc jevy, hledá cestou složitě reflexe jejich ideovou pravdu a tak klene nad světem skutečností svět ducha, dmy, snu.

Toť ony velkolepé kulisy, v nichž Eliška Browningová dala odehrávati se duchovnímu dramatu Aurory Leigh a Romneye Leigh, bratrance jejího. Zprvu svět sociálních reforem, zastupovaný Romneyem, stojí nepřátelsky proti světu básnířčinu: průkopník společenské spravedlnosti zneuznává sílu poesie a chce, aby Aurora, odhodíc své neužitečné přeludy, vstoupila na jeho loď; básnířka však věří, že umění může zcela vyplniti její život. Ale obě postavy, pyšné ve své ušlechtilosti a cudné ve své vášni pro povolání, odcházejí od sebe, hluboce se milující, aniž si toho uvědomují. Poznají plně, že jest to osudová láska pro celý život a snad i za prah hrobu, když zmítání světem a utrpením nahlédli dvojí svůj blud: Romney, že světa nelze obroditi sebe ušlechtilěj-

ším úsilím, má-li materialistické základy, a Aurora, že básnictví nevystačí k naplnění osudu ženina. Tímto akordem vyššího poznání vyznívá závěr knihy za oné zázračné noci florencké, kterou básnila Eliška Browningová ve chvíli, kdy nad ní skláněl se přísný genius Dantův spolu se serafickým duchem Shelleyovým.

(1911)

B á s n ě B o ž e n y N ě m c o v é .

Rozbor literárně dějepisný.

Devět kratších veršovaných skladeb, jež Božena Němcová otiskla po časopisech v letech 1843—1846, zahajuje její slovesnou činnost vůbec a poskytuje vedle prvních, velmi subjektivních a literárních, ale za to pramálo lidových pohádek jejích vzácně hluboké pohledy do duševního života mladé spisovatelky. I zasluhují tyto mladistvé básně daleko větší pozornosti, než se jim dosud dostalo u biografů Boženy Němcové i u literárních dějepisců vůbec.

Autentické znění těch veršů zachováno jest kromě rukopisného sborníčku, pořízeného v letech padesátých pro Žofii Podlipskou a obsahujícího všechny básně kromě nejstarší »Ženám českým«,¹ též v časopiseckých prvotiscích, a ježto knižní vydání vyšla vesměs po básnířčině smrti, nemají ceny textové. Kromě původních rukopisů tedy přihlédneme k textům časopiseckým, jichž se přidržela též Marie Gebauerová, vydavatelka IX. svazku sebraných spisů B. Němcové edice Laichtrovy. První uveřejněnou prací Boženy Němcové byla čtyřsloková skladba »Ženám českým«, kterou otiskl J. K. Tyl v »Květech« dne 5. dubna 1843; druhou báseň »Vodník«, přinesla »Česká včela« déle než po roce, dne 26. července 1844. Pak rychle následovaly střídavě v obou časopisech otisky básní ostatních: dne 17. srpna 1844 »*Moje vlast*« v »Květech«, dne 3. září téhož

roku »*Touha*« v »*České včele*«, dne 7. září »*Znamení*« v »*Květech*«, dne 4. října »*Hvězda má*« v »*České včele*«. Následující rok vykazuje básně dvě: v únoru pojal Krolmus (V. S. Sumlork) »*Žezulku*« do I. svazku »*Staročeských pověstí, zpěvů, her, obyčejů*« atd. a 26. července objevilo se v »*Květech*« »*Zasnoubení*«. Značně opožděně vyšlo »*Slavné ráno*«, a to v Havlíčkově »*České včele*« z 6. listopadu 1846; původně chtěl je zařaditi Tyl do »*Květů*« již 9. srpna 1843, tedy hned za spřízněnou báseň »*Ženám českým*«,² zabránila tomu však censura, s níž ještě po třech letech měl s jejím otištěním Karel Havlíček značné potíže.³ Na nepatrnou výjimku pozdější doby takto končí se její soustavné básnění asi z jara neb v časném létě roku 1845. Jiná činnost slovesná zaujímá tehdy její mladou bytost: na podzim 1844 čtou se v »*České včele*« od ní vypravované pověsti z ratibořického domova, jaro 1845 dává pak vznik prvnímu svazečku jejich pohádek.

Daleko nesnadněji lze určití počátek básnického tvoření Boženy Němcové; málo zdůvodněné dohady některých jejích životopisců zbytečně zakalily poznání. J. E. Sojka⁴ připisuje již období v Chvalkovicích hojnou produkci lehkých a veselých veršů, Ž. Podlipská⁵ představuje si, že mladistvá Barunka Panklová psala první básničky po návratu z Chvalkovic, V. Vávra⁶ klade do té doby již zájem literárně národopisný. Ale všechny ty zprávy, z nichž Sojkova a Podlipské⁷ se mohou zakládati na ústním sdělení Němcové samé, jsou příliš neurčité, nad to mají zřejmě ráz konstruovanosti, takže nelze se jich bezpečně přidržeti, o-

statně, psala-li B. Němcová tenkrát verše, byly nesporně německé, jako vše před periodou polenskou. Veršů těch se týkal patrně také osud dotavadního německého spisování, o kterém vypráví Podlipská;⁸ byly spáleny již před prvním příchodem do Prahy.

Podlipská⁹ dochovala nám vedle vlastních příznání básniřčiných v rukopisném onom sborníčku z let padesátých jediné zprávy o vzniku básní B. Němcové; její údaje však dlužno přijímatí kriticky. Podlipské životopis,¹⁰ literárně a slohově nedocenený, kolísá mezi prací historickou a románovou; rád vymýšlí malebné, jímavé a patetické situace; nedbá valně o chronologii; rovná si látku libovolně a nezaslouží proto, aby byl badateli pokládán za pramen spolehlivý.¹¹

Do Prahy se přestěhovala Božena Němcová počátkem léta 1842, ale podzim a zima potom následující naprosto nebyly příznivé ani stykům společenským ani činnosti literární, neboť narození čtvrtého dítěte Jarošlava a nebezpečná nemoc v zápětí poutaly ji k bytu a k loži. Do doby jarního zotavování klade Podlipská vznik básně »Touha«, která dle toho by z veršů jejích byla nejstarší. Leč tomu odporují dvě závažné okolnosti. Báseň vyšla v »České včele« v září 1844, a ježto víme, že všechny básně Němcové, přijímané s ochotou od redaktorů obou vůdčích časopisů, otiskovány byly velmi záhy po napsání, není pravděpodobno, že by mezi vznikem a otiskem »Touhy« leželo půldruhého roku. Situace sama ukazuje také jinam. Ne hned ze začátku pobytu pražského, kdy přála si účastniti se živě měst-

ského a vlasteneckého ruchu společenského, nýbrž spíše v době, kdy byla již dlouho odloučena od venkova, mohla vzniknouti tato »Touha«; dobře se hodí do léta 1844, kdy návštěva Ratibořic nabývala určitějších obrysů. I postavíme, na rozdíl od Podlipské, chronologicky v čelo básni Němcové nikoliv »Touhu«, nýbrž skladbu nejdříve tištěnou, »Ženám českým«.

Dle souhlasného názoru životopisců B. Němcové, jež sesílíme novými doklady, souvisí skladba »Ženám českým« co nejtěsněji s přátelstvím básnířčiným k mladému spisovateli Václavu Bolemlru Nebeskému. Počátek přátelství toho klade Hanuš¹² do r. 1842, a to nezcela přesvědčivě do plesového období, kdy Nebeský po prvé uzřel krásnou paní na českém bále — ale v masopustě byli Němcovi ještě v Polné; správnější by bylo mluvíti o bálové sezoně roku příštího. Roku 1843 bylo milostné přátelství Němcové s Nebeským v nejkrásnějším rozkvětu a v něm setrvalo až do odchodu mladého medika do Vídně 3. října 1843. Do této doby spadá vznik obou hlavních vlasteneckých básní Němcové, závislých na myšlenkách i poesii Nebeského.

Podlipská líčí s náladovým uměním obratně vynalézatelky velkých scén jarní výlet B. Němcové s Nebeským do Šáreckého údolí a do Hvězdy: při návratu do Prahy přes Strahov zasvětil Nebeský Němcovou do Heglovy filosofie, kterou krásná posluchačka rázem chápala, Němcová pak byla okouzlena jarní nocí a pohledem na Prahu u svých nohou. Jímavé líčení Podlipské, která se odvolává přímo na vypravování obou

účastníků, vyznívá emfatickými slovy: »Duševní obzor otevřel se jí náhle. Jediná rozmluva s mužem vzdělaným v okamžiku nadšené nálady jí postačila k takovému značnému pokroku. Vesmír otevřel se jí. Opojený duch stápl se v jeho šero, obléтал jeho světla. V tom labyrintu nekonečna zjevil se jí malý, avšak intenzivně jasný bod. To byla česká vlast. Ta vlast, kterou babička tak vřele milovala. Byl to český lid. Ten lid, z něhož babička se zrodila, v němžto ona se vyvinula. Němcová, přišedší domů, napsala sloku za slokou báseň »Českým ženám«. ¹³ Kriticky soudícímu čtenáři neujde, že Podlipská, opírajíc se o ústní zprávy dvou účastníků, napsala se silnou fantastičností náladovou báseň v próse. Již údaje nejsou přesné. Kontext mluví o »májovém večeru«, a přece báseň »Českým ženám«, otištěná v »Květech« dne 5. dubna 1843, nemohla vzniknouti po březnu 1843 a ovšem ani před létem 1842, kdy se Němcová dostala do Prahy, tedy nikterak pod dojmem májového večera. Podlipská se zmiňuje o »jediné rozmluvě«, ale dle všech jiných údajů jest pravděpodobno, že Němcová mluvila s Nebeským již před tímto jarním výletem. Podlipská uvádí večerní náladu, z níž sloky »Ženám českým« vznikly, na dva motivy, na Heglovu filosofii a na dojem jarního večera nad Prahou, ale v básni samé se nic z toho neozývá. I spojení filosofické mystiky s ideou vlasti, ba i lidu, o které v citovaném odstavci Podlipská se pokouší, nemá s básní mnoho společného.

Ačkoliv neshody věcné a myšlenkové nebudí valné důvěry pro románově působivý výjev se-

stilisovaný Podlipskou, přece nesmíme jádro jeho zhola odmítnouti; nemýlil se V. Tille, jestliže r. 1911 přijímal zprávy ty sice s výhradami a s nejednou věcnou opravou,¹⁴ ale přece jako zachycení skutečností historické; rozborem myšlenek V. B. Nebeského z r. 1841 (dle jeho kritiky básní Jablonského ve »Vlastimilu«) pokusil se naznačiti, že předmětem tehdejšího hovoru milostných přátel nebyla toliko Heglova filosofie, ale »všecky myšlenky, které kypěly tehdy v jeho nitru a jež vykládal horlivě ve svých člancích, maje na mysli dějinné poslání českého národa«.

Božena Němcová totiž sama na počátku padesátých let reprodukovala v uvedeném sborníčku rukopisném dojem z oné vycházky; označovala je sice chybným datem r. 1845, obměnila některé jednotlivosti a — spojovala vše s básní »Slavné ráno«, zamlčujíc úmyslně svou první skladbu poetickou »Ženám českým«; v jádře však mluví ve stejném smyslu jako její nadšená biografka. Píše tam:¹⁵ »Byli jsme na procházce — na Bílé hoře — přes sv. Markétku vraceli jsme se domů — hvězdy jen se třpytily — šla jsem s Nebeským napřed — povídali jsme o minulosti, přítomnosti a budoucnosti našeho národa — a než jsme se rozešli, navrhnul Nebeský, abych se pokusila udělat báseň na ten předmět. Doma ještě rozjařena touto zprávkou vážnou — a hlavu plnou myšlenek — sedla a psala jsem, a ráno dala báseň Čejkovi, ale rýmy kulhaly zle, musil opravovat.« Tolik možno po kritickém srovnání těchto údajů říci, že báseň »Ženám českým« vznikla najisto asi v březnu 1843 za vlivu V. B. Nebeského a že dobou

vzniku i vnitřním obsahem s ní co nejtěsněji souvisí »*Slavné ráno*«, vytištěné však o mnoho později. Proto chceme obě básně rozebírat i v souvislosti, připínajíc k nim ještě »*Mojí vlast*«, o rok pozdější. Tyto tři vlastenecké básně zasaženy jsou mocným vlivem »*Mladé Čechie*« a hlavně V. B. Nebeského a stojí ideově i formálně vysoko nad ostatními verši básnířčinými.

V době, kdy se zásluhou české četby polenské v Boženě Němcové probudilo uvědomění národní, prohlubovala se v mladém pokolení idea vlastenecká způsobem významným: jest to onen ruch, jež charakterisujeme jménem »*Mladé Čechie*«. Generace, která vyrostla nad titanismem Byronovým a nad hrdou Heglovou filosofií dějin, toužila po tom, aby se vlastenectví stalo projevem výbojné, uvědomělé síly, nespouštějící nikdy se zřetele světově historické poslání českého národa. Myšlenkový výboj šel ruku v ruce s politickým odbojem. Ideově stavěli všickni mladí duchové, ať sluli Sabína, Nebeský či Tyl, na slovanském programu Kollárově, který slíboval Slovanům, dědicům velké minulosti, velkou vývojovou úlohu v dějinách; s Kollárem věřili, že Slovanstvu vzchází jitro a s ním toužili, aby jitro to připravovali Čechové. Prakticky však předstihovali romantika Kollára, jemuž scházela politický smysl; nebyli nadarmo současníky »*Mladého Německa*«, které kladlo nade vše krásný veřejný čin. Odboj »*Mladé Čechie*« má přízvuk politický, jeť protestem proti útisku předbřeznového Rakouska a čerpá ze zahraničních událostí, hlavně z r. 1830, nadějně uvědomění. V tom všem lišila

se mladá generace velmi podstatně od vlasteneckých epigonů ze školy Čelakovského, kteří spojovali se nadšením jazykovým a v selankovitém kvietismu úzkostlivě se vyhýbali smělejšími koncepcím slovanským i jakékoliv útočné politické myšlenky.

Literárním střediskem »Mladé Čechie« byly hlavně »Květy«, kdežto »Česká včela« od doby Čelakovského byla orgánem spisovatelů starších a často i odpůrkyní modernějšího pokolení.¹⁶ Sám redaktor »Květů«, Josef Kajetán Tyl, na kterého se jednostranně díváme zkřivujícími skly radikální recenze Havlíčkovy, stál snahám »Mladé Čechie« velmi blízko. Hlásal často rozhodný, veřejný čin, uvědomoval si vážnost politické situace, burcoval muže i ženy z malátné mdloby. Jeho básně, dnes i u literárních dějepisců zcela zapomenuté, zaznívají tóny »Mladé Čechie«, a jsou spřízněny s vlasteneckými verši B. Němcové velmi těsně. R. 1835 zahájil v »Květech« cyklus polohistorických obrazů »Listy z kroniky Tyla Horníka«, jehož pak nedokončil, plamennou apostrofou svého národa, kde střídavě obracel se k slavné minulosti i budoucnosti české a kde stále obměňoval myšlenku »slavno je státi mezi národy Čechem«. V básni té čteme dvě strofy, jež poskytují výmluvné paralely k básním V. B. Nebeského i B. Němcové:

»Rekové vzhůru — z temnosti neznámých hrobů,
zatřeste krunýřem, i zazvučte mečí!
Hlásati budu slavnou bojů našich dobu,
naši pěknou o vítězný věnec pěčí;

zalitné bázeň ubledlá z matných synů,
paže se hotoví pro spásu svou k činu.

Procítněte děvy! — větrům zašeptejte,
vlastí létajícím zdobu české krásky;
vy pak naše dívky, na ty zvěsty dbejte,
větry znají, jež vás k vlasti pojí, pásy;
svaté jsou to zvěsty, mluví drahá máti,
vděčná vlasti dcera bude se k ní znáti.«

Stejným způsobem zaznívají v básních »Zpěvcům«, »Jako v ranní zlatoskvělé záři«,¹⁷ důrazné a vřelé tóny víry v probuzení z národní malátnosti k veřejnému činu a touhy po spolupráci žen a mužů v díle osvobození. Jest nesporno, že tyto myšlenky uchvacovaly přes primitivní formu básnickou jak mladé spolupracovníky Tylovy tak i věrnou čtenářku »Květů« a jejich redaktora, Boženu Němcovou.

Ze členů »Mladé Čechie«, kteří do »Květů« horlivě přispívali, vynikali zvláště Karel Sabina a Václav Bolemír Nebeský. Karel Sabina neodvážil se s nejsmělejšími básněmi v tomto duchu vzletně napsanými do časopisů českých, nýbrž otiskl je v »Hronce« roku 1837:¹⁸ s výmluvnou prudkostí sobě vlastní vrací se tu Sabina k myšlence o slovanském jítu, které zaplaší současnou temnotu. Pro básně B. Němcové zajímavou si všimnouti mezi těmito skladbami krátkého »Blátníku«, odkud volá z »bludného spaní« hrdiny k jarobujnému jítu a pak prostřední sloky básně »Slovan«, kde se setkáváme i s poetickou geografii »Slavného rána«:

»Z Krakonošských hor se dívá Slovan, dennice
kdy vyjde,
kdy to božské světlo světů v kraje naše asi přijde:
hle, již temena Urálská jasněji se trpýtějí,
Visla, Tatry, Černé hory v jitra se osvícejí.«

V. B. Nebeský projevil svoje čínorodé, slovan-
sky mesiášské vlastenectví jednak články, jednak
básněmi. Ze statí jeho sem hledících jsou nejdů-
ležitější posudek Jablonského sbírky ve »Vlasti-
milu« r. 1841, kritická úvaha o vlastenecké poesii
v »Květech« r. 1844 a silným osobním citem, ob-
racejícím se přímo k Boženě Němcové, podbar-
vená improvisace »Třetí říjen 1843« v »České
včele« r. 1845; jsou rozebrány a dílem i citovány
Hanušem:¹⁹ na nich většinou zakládá se, co jsme
řekli svrchu o prohloubeném vlastenectví v »Mla-
dé Čechii«. Z vlasteneckých básní Nebeského po-
ložil Hanuš²⁰ právem hlavní důraz (kromě zlomku
»Bard«) na dvě skladby, otištěné v »Květech«
r. 1842, tedy v té době, kdy Němcová se s Nebe-
ským důvěrně stýkala; skladby ty jsou nadepsá-
ny »Mroucí bojovník« a »Básník« a zasluhují roz-
boru i v této souvislosti; kromě nich jest důležité
povšimnouti si i kratičké básničky »Pannám«.

Epická skladba »Mroucí bojovník«, kterou o-
tiskly »Květy« 14. září 1842, prosycena jest na-
dšenou tuchou blížícího se jitra svobody. Ve chvíli,
kdy se rozplašuje již tma a kdy »světa seraf jas-
ný vychází z jitra brány«, aby se začal nový krás-
ný život, dokonává na loži starý bojovník. Celý
život toužil jako opojený ženich po »vzteklém po-
líbení« hrdinské smrti («Taf je panna krásná,

hrdá, divá, vlasy vlají, pnou se ňadra dmoucí, a když kráčí mladých srdcí chtivá, rozkoš jest jí klesnout v lokte žhoucí«), teď však sedí v koutě naproti němu smrt jiná, »vzábblá i vymořená žena«. Poslední myšlenka bojovníkova náleží bohatýrskému zápasu. Jako starý Napoleonův granát-ník z Heinovy ballady, s níž báseň Nebeského vůbec jest spřízněna, přeje si i umírající bojovník, aby mu podali válečné emblemy, vlající prapor, zrezivělý meč, přilbu a štít — tak chce se v poslední srážce postavití smrti. Pak až zemře, chce býti pohřben u paty Blaníka, aby slyšel povel svatého Václava, dusot koní jeho hrdin, a aby včas mohl přiraziti k nim. Zatím co vyzábblá smrt blíží se k jeho loži, kmitne mu hlavou ještě velký, slastný sen: východ plane, ozbrojený seraf s ohnivým vínkem na čele bije mocným mečem o zvučný štít, svatý Václav na bílém koni jede k Blaníku, z otevřené brány řítí se záplavy reků a cválají přes jeho hrob — i on vstává k velkému boji vítězné svobody, zase rek, zase hrdina. V opojení toho snu vztyčí se umírající bojovník a když mrtev klesne na znak, anděl Páně líbá jej v čelo a pokrývá mu palmou hlavu i prsa. Báseň i při všech příklonách k Heinovým »Dvěma granát-níkům« má značnou cenu uměleckou, ačkoliv roztržení vise bojovníkovy na dvě části účinek poněkud oslabuje: se silou vzrušeného rytmu, v obrazech úchvatné živosti, se vznešenou rétorikou ekstase proměnil tu básník v epický děj politicky svobodomyšlné horování mladých nadšenců 40. let; když o čtvrt století později vrátil se mluvčí nové generace, Svatopluk Čech, k témuž

tématu, nedovedl ve svém »Umírání« podati mohutnější apoteosy tragické touhy po svobodě. Nebeského »Umírající bojovník« působil přímo na »Slavné ráno« Boženy Němcové: bojovné nadšení, vidění slavného úsvitu svobody, řazení se bojovníků, vise otevřeného Blaníka — toť motivy, jež přejala B. Němcová z básně přítelovy, aby je rozvedla a obměnila.

Týden po »Mroucím bojovníku«, dne 21. září 1842, přinesly »Květy« lyrickou improvisaci Nebeského »Básník«. Jest dvojdílná; po titanismu části první, jenž vyznívá emfatickým elegismem vlasteneckým, vyvolává básník v druhém oddíle z hrobů dávné hrdiny k činu a k osvobození — tedy motiv »Mroucímu bojovníku« blízký a vlastní i »Slavnému ránu« Boženy Němcové, kde jím končí Libušina vise. Rozplameněný Nebeský začíná svou výzvu verši:

»Ještě jednou jen
oceloví muži z hrobů vstaňte,
jiskry duchů jarých hrdě vzplaňte,
věžová svá čela vznesťe chlумы,
v chrámy sneste se zas černé rummy,
rozkveťte a rozpějte se sady,
rozhlučte se, zhrdněte zas hrady.«

Hrdinský duch vane i v drobné básničce Nebeského »Pannám« (v »Květech« 17. prosince 1842), která jinak stojí hluboko pod skladbami uvedenými. Kdežto starší vlastenečtí básníci vybízeli české dívky, aby se nedaly milovati nikým než Čechem, žádá Nebeský na »hrdých dcerách

Vlasty, dcerách Šárky« více; jen tomu mají »vzdání milosti své dárky«, »kdo umí protnout, jako druhý Břetislav, otroctví ducha kruhy«; setkáme se s podobným smýšlením i v básních Němcové.

Po rozboru těchto charakteristických veršovaných výtvorů »Mladé Čechie« není věru možno klamatí se o filiaci vlasteneckých básní B. Němcové z r. 1843. Z nich báseň »Ženám českým« jest daleko primitivnější než »Slavné ráno«, ačkoliv obě vynikají nad ostatní poesii Němcové do té míry, že V. Tille²¹ právem se domnívá shledávati v obou skladbách přímou, pronikavou úpravu z ruky Nebeského. V osmi čtyřveršových slokách básně »Ženám českým«, z nichž vždy dvě sraženy jsou typograficky v jednotu, nenacházíme vlastně poesii, nýbrž zveršovanou tendenční rétoriku. Antitesa muže, jenž vlastní slouží mečem, ramenem a silou, a slabé ženy, která nemá ničeho než své srdce a své děcko, vyplňuje prvou polovici básně, kdežto druhá ve vlasteneckém horování rozvíjí ideály výchovy vlasteneckého dítěte, hlavně syna: nadšení pro řeč a pro minulost národa buď již dovršeno uvědoměním politickým (»řekněte jim, jak se znovu hrdě zvedá český lev«); výsledkem bude pak, že ze synů vzrostou — jest to i požadavek Nebeského v básni »Pannám« — Břetislavové, práva hajcí, zloby zhoubcové. Báseň není příliš vzdálena od vlastenecké konvenční fraseologie: jak rýmy (vlast — slast, krev — lev, všecko — děcko), pokud nejsou plané (stůjme — obětujme, celováním — milováním), tak i obraty jsou otřelé a bezbarvé (»na oltář svou

obět klást«, »hrdě se zvedá český lev«, »reci statní jako lípy, jako doubce«); obrazového aparátu báseň nezná — leč přece vyniká toto veršované poslání nad podobné projevy vlastenecké: ústřední myšlenka o zasvěcení mateřství do služeb vlasti jest prožitý projev osobnosti básniřčiny. Zde v hodině nejvyššího vlasteneckého zánění, otevírá nám celé své srdce mladá, třiatřicetiletá žena, matka čtyř dětí: ví, že jejich narození jí vzalo kus zdraví a kus krásy, ví, že jejich otcem jest drsný, nemilovaný muž, ví, že je těžko uživit tak velkou rodinu — a přece, v dětech a jen v dětech vidí smysl svého života, ospravedlnění svého manželství, obsah svého poslání ve světě i ve vlasti. Jest to již básniřka celé řady pohádek o oddané mateřské lásce, sahající až za hrob,²² jest to již tvůrkyně jímavých výjevů matčiny vztahů k dětem ze »Sester« i z »Babičky«, kdo se tu projevuje — jest to tón nový ve vlastenecké poesii české, třebaže o několik let dříve ozvaly se u K. J. Erbena k němu názvuky ve verších »Panna a máti«.²³

»Slavné ráno« stojí již formálně vysoko nad prvním básnickým pokusem Němcové. Trochejský rytmus nese se v mohutné síle; rýmy jsou plné a namnoze nové; nechybí básnických obrazů a vzletných rčení; exklamace i řečnické otázky oživují dikci; zeměpisné, historické a symbolické narážky působí napínavě. Vlastním obsahem básně jest opět nadšená a důtklivá apostrofa českých žen, leč tu vyslovuje básniřka přímo teprve v strofě poslední: v úvodních dvou strofách líčí způsobem v projevech »Mladé Čechie« běž-

ným ranní úsvit slovanského osvobození a odtud v sloce druhé přechází k antítesí českých žen a mužů, známé již z básně první »a muži-li ještě nepovstanou, žrát-li má rez slávy zbraň, nuže slabá žena vstaň«. Dějinné vzpomínky na slavné předkyně pobízejtež české ženy k činu, z nich uvádí zmínkou Vlastu, kdežto celou dlouhou epírodu věnuje

»bohy vzňaté
kněžně Libuši, věštyni svaté,
jenž všeliké slávy chrám
Prahu vystavěla nám,
věštným duchem símě činů sila,
požehnáním je svým zasvětila.«

Čtvrtá a pátá sloka předvádí ve všeobecných obrysech trojí vidění Libušino, již se v hodině věštecké zjeví národu českého sláva, pokoření i obrození.²⁴ Kdežto však se sláva a pokoření prostě líčí, mění se v ústech Libuše vise obrozené budoucností ve velký apel, z něhož slyšíme ideje i slova Nebeského.

»Kněžna zvolá: »»Zatluc na své hroby,
rode statný! Vidím slavné doby,
prápor věje, pluky bohatýrů
táhnou v boje svaté, v boje míru;
žádný požár, žádná krev,
přece vstal zas český lev.
Vzhůru, palmou věncí se mé plémě!
Žehnám na věky tvé krásné země!« «

A nyní zaznívá ona velká apostrofa českých žen, jež jest jádrem básně: válečná nálada tu šumí, rozkoš z »novočeského rána« vrhá sem své rudé odlesky; blanické tuchy se tu vracejí... jsme zcela v čarovném kruhu »Mroucího bojovníka« a příbuzných básní »Mladé Čechie«. Na rozdíl od básně »Ženám českým« nemluví se tu o mateřském úkole ženině, nýbrž o vlasteneckém posláním ženině vůbec: i na ženy sestupuje bojovné naladění, útlá panna v Orleáně stává se jim vzorem, zlatá oryflama šumí jim nad hlavami, právě jako mroucímu bojovníku Nebeského vlál nad hlavou starý prapor, připomínaje mu jarý šumot orlů. Na básni poznáváme též, do jaké míry převzala poesie »Mladé Čechie« básnické motivy starších vlasteneckých pěvců. Z Kollára (předzpěv verš 13—14 a mnohokráté jinde, na př. II, 138; V, 113) jest básnická geografie (»od Urálu k Šumavě od Balkánu k Vltavě«), pro niž měli zvláštní zálibu z vlasteneckých starších básníků Pícek²⁵ a z mladších Sabina;²⁶ Kollárovi (I, 12) vděčí Němcová také za spojení Vlasty s Libuší — a ovšem především celé slovanské nadšení a snad i kulturní humanitism (»boje svaté, boje míru, žádný požár, žádná krev«) temení z tohoto prazdroje české vlastenecké lyriky. Vedle tvůrce však ozývají se i epigoni, především mělký a vřelý Václav Jaromír Pícek. V »Písničkách« z r. 1847, jež shrnují jeho lyriku ze 40. let, po časopisech otiskovanou, nalézám dvě významné paralely k »Slavnému ránu«. Báseň »Vlasti« líčí příští lepších dob v Čechách takto:

»Slyším napřed zvonce hlasné,
kol vyzvánět doby spasné
slavné Slávy vzkříšení.«

V téže sbírce užívá píseň »Svítání« analogie úsvitu v přírodě pro jítro svobody ve vlasti, a tu čteme sloky:

»Bratří, již svítá!
Temnota minula, dennice tvář
sděluje dědině spanilou zář,
východ se ve zlatě kmitá,
slunce nás vítá.

Slunce nás vítá;
na věky, bratří, je rozptýlen mrak,
po dvě co století ztemňoval zrak,
dále a dále se zmítá,
radost vykvívá.«

Tyto shody počátečních strof »Slavného rána« se starší poesí vlasteneckou nepokládám za důkaz přímé odvislosti, nýbrž uvádím pouze na doklad, kolik tradičních prvků zpracovala ve vlastenecké své lyrice »Mladá Čechie«. Leč proberme sebe pozorněji písně a básně patriotických epigonů Čelakovského — jednoho důležitého motivu tam nenajdeme: totiž požadavku, aby se ženy činně účastnily, nejen jako milenky, osvobozovacího díla veřejného. Na něj poukázalo teprve mladší pokolení ženské, které pod heslem vlasteneckého a výchovného feminismu českého shromažďoval kolem sebe první uvědomělý prů-

kopník ženské otázky u nás, Karel Slavoj Amerling; jej prožila a z plnosti své vnitřní pravdy básnicky vyjádřila po prvé mezi českými ženami příslušnice pokrokového salónu Fričových i stoupenkyně Amerlingových zásad, Božena Němcová. Tím nabývá »Slavné ráno« památnosti přímo historické.²⁷

Když osobní i literární vliv V. B. Nebeského na Boženu Němcovou jeho odchodem do Vídně se zmenšil, pronikala tím více tradiční odvislost básní mladé spisovatelky. Pro to jest zvláště silným dokladem třetí její skladba obsahu vlasteneckého, »*Moje vlast*« z r. 1844. Formálně jest to práce velmi neumělá: opětně shledáváme otrlé a místy i plané rýmy a obraty, opětně hledáme marně umění metafory; stojí tudíž asi na téže výši jako prvotina »Ženám českým«. B. Němcová sama si netajila formální nedokonalosti své improvisace; doprovodilať ji v rukopisném sborníčku poznámkou:²⁸ »Dost špatné to verše — ale lepší jsem neuměla, jak mi právě samy napadly — bylo to po zdařené besedě a já plna vlasteneckého entusiasmu právě domů jsem se byla vrátila. Co jsem psala, to jsem také cítila.« Obsahově jest od začátku až do konce pravdivá a prožita, avšak pouze úvodní sloky o tom, že, ač česká zem básnířky nezrodila, přece jest její vlastí, působí silněji: ostatek čteme do únavy u všech starších vlasteneckých veršovců, ať jest to chvála řečí, písně, českého milence nebo touha po hrobě v české půdě. Ještě jen sloka předposlední zaslouží pozornosti, odchyľujíc se podstatně od tradice a konvence; zní:

»Čechu srdce jsem zadala,
vlastence za muže mám,
a co statné syny vlasti
české děti vychovám.«

Že vlastenečtí básníci vkládají nadšené projevy lásky k jazyku a k národu do úst ženám, toť dávná tradice, ale vždy mluví to české dívky. Již r. 1805 přeložil Václav Stach ve svém »Starém veršovci« jednu z nejslavnějších vlasteneckých ód Klopstockových »Vaterlandslied« pod názvem »Češka«, kde r. 1770 líčí »učedník Řeků« a hlasatel výbojného německví ideál germánské dívky: ušlechtilá, hrdá a dobrá Němka hněvivě pohlíží na toho, kdo se nehlásí pyšně k své otčině, odvrací své modré oko od cizáka a slabocha a neznajíc vyšší rozkoše nad jméno »vlast« jistí, že si nevyvolí nikoho, než kdo jest tak ušlechtilý a tak pyšný na svou německou vlast jako ona. Naivní překlad Stachův jest mimovolnou travestií, ale zároveň nadšenou básní česky vlasteneckou,²⁹ jak příkladem ukazují dvě poslední sloky:

»Já jsem Češka s celým srdcem,
ono k tomu hoří,
kdo jako Čech jest a se
vlasti i mně koří.

Kdo bojuje pro vlast a mne,
tomu ho cele dám,
ó vlast, štěstí dokonalé
dáš jistě oboum nám.«

Bylo by příliš obšírno, kdybychom chtěli uvésti všechny básně 30. a 40. let, jež variovaly brzy v samomluvě dívčině brzy v oslovení mužově tento národně romantický ideál české dívky; na př. v I. svazku Chmelenského »Kytky« jsou hned tři podobné básně »Panny české« od J. K. Chmelenského, »Dívky české« od V. J. Pícka a »Češka« od Fr. J. Vacka Kamenického. Poslední báseň zaslouží si povšimnutí zvláštního, jsouc spojovacím článkem mezi Klopstockem-Stachem a Němcovou. Třetí sloka jest volnou parafraší Klopstocka, arcíť ve slohu naivně idylickém a zároveň přípravou k Němcové; zní:

»Za řeč Čechů se nestydím,
tať bývala jich sláva;
a každého nenávidím,
kdo Čechem být přestává:
kdo můj chce líbat růměnec,
Čech musí být a vlastenec.«

Božena Němcová jistě znala tuto píseň brzy znárodnělou; přejala její postup, ale značně rozhojnila motivaci, leč proti počátku jejímu »V Čechách tam já jsem zrozená, vlast má, ta krásná země«, postavila se do kontrastu »Česká zem mne nezrodila, přec je mou drahou vlastí«. Než, pokrok hlásí se v uvedené předposlední strofě Boženy Němcové: kdežto dotud zaznívala v Čechách vlastenecká poesie pouze jako milostná hra naivních a citových srdcí dívčích, stává se u B. Němcové projevem uvědomělé duše ženiny, která jako choť a matka plně rozumí důstojnosti a po-

slání svého pohlaví. Jak vše to se shoduje s úlohou Boženy Němcové v dějinách naší vzdělanosti!

Ryze lyrického obsahu jsou dvě básně Boženy Němcové, »Touha« a »Hvězda má«, otištěné v »České Včele« brzy za sebou, v září a v říjnu 1844. Dle vnitřních hledisek můžeme alespoň přibližně určití jejich chronologii. Dvojdílná báseň »Touha«, jejíž první část prahne po rodném kraji, kdežto druhá si kreslí idylický obrázek domova a rodiny, vznikla, jak jsme svrchu pokusili se dovoditi, v době, kdy se v Praze Boženě Němcové zastesklo po venkově, tedy ani na začátku pobytu pražského ani tehdy, kdy vztah k Nebeskému plnil její srdce; i můžeme ji datovati od odjezdu Nebeského do Vídně, čili po říjnu 1843. Ježto pak známe sklíčený duševní i tělesný stav Němcové v zimě 1843—1844,³⁰ položíme báseň spíše do jarního zotavování se r. 1844. Tehdy stihla Němcovou zpráva jejích rodičů, že se příštího jara přestěhují z Ratibořic, jež prodány, do Zaháně; Němcová se rozhodla ještě před odjezdem jejich do Slezska, příštího jara je navštívit; s tím se shoduje poslední sloka »Touhy«:

»Nermutte se, milé duše,
však je uhlídáte,
až se opět jaro vrátí,
s nimi se shledáte.«

Návštěva, pro spisovatelské tvoření B. Němcové předúležitá, uskutečnila se však již v srpnu 1844, báseň tedy vznikla nejen před odjezdem do

Ratibořic, ale i před rozhodnutím, že se s »milými dušemi« shledá před jarem. Nenapsala jí básnička na jaře, tedy v časném létě 1844. S tím shoduje se také vlastní komentář B. Němcové, v němž vedle nesprávného datování (na podzim 1844) uvádí: »Seděla jsem u okna a dívala se na bašty — všickni šli na procházku, já nemohla ještě ven — zpomínky — rozjímání — náramná tesknota — byly původem této nepatrné básničky.«³¹

Již tento výklad o vzniku básně prozrazuje, že v »Touze« jest plno vnitřní pravdivosti; ale ta promíšena jest k nepoznání sentimentální konvencí tehdejší módní lyriky. Ani milostná idyla v první části, kde básnička mluví o šťastném milování s určitým milencem, ani líčení matky a otce v kratším oddíle druhém neshoduje se se skutečností, jak ji známe z korespondence i literární fixace B. Němcové. Leč naopak úvodní verše:

»Kdy vás spatří oko moje,
hory drahé, milé hory,
vás, vy krásné vonné sady,
a ty temné šumné bory«,

kryjí se plně na př. s líčením v »Babičce« a podobně lze nalézt paralelu i pro sloku následující:

»Pestré luhy, po nichž ráda
jsem co děcko běhávala,
rozmanitých kvítků hojnost
na věnce sí trhávala.«

O rok později, dne 2. července 1845, píše přítelkyni Bohuslavě Rajské Čelakovské:³² »Často si zapláču, když na to milé místečko, kde jsem ty nejbláženější doby prožila, zpomenu — — Vidím se na té louce plné kvítí, nade mnou nezkalené nebe.« Z téže korespondence lze poznamenati i jinou, poněkud vzdálenější paralelu k druhému oddílu básně, kde ličí, kterak její duch obléhá rodný domek a hledá tam rodiče. Narážejíc na svou pohádku o zakleté holubici, píše 20. května 1845 přítelkyni:³³ »Letěla bych vysoko přes hory a doly až do země jednohlavého orla k vysokému zámku. Tam bych sedla na srdce matičce, na hlavu otcovu, pozobala sestry a bratry, a zase dále letěla.« Takto slučují se v básni »Touha« živly životně pravdivé i konvenčně literární; tím by se podobala nejspíše časným pohádkám básnířčiným. Když se B. Němcová později sama pokusila o německé přebásnění »Touhy«, uznala slohovou nejednotnost obou půlí básně a ztlumočila jen působivější část první.³⁴

Druhá její čistě lyrická báseň, »*Hvězda má*« působí však ryzí pravdivostí citu i zažitku. Otištěna byla v »České včele« 4. října 1844, tedy po »Touze«, ježto »Česká včela« básni Němcové neodkládala, není pravděpodobno, že báseň byla poslána a napsána později než »Touha«. V. Tille³⁵ má ji za ohlas návštěvy v Ratibořicích, a klade ji brzo po návratu do Prahy koncem září 1844; B. Němcová sama datuje ji v rukopisném sborníčku říjnem 1844, což se spíše hodí k uveřejnění jejímu. Vznik její objasňuje básnířčina poznámka v onom sborníčku: »Vracela jsem se ve společno-

sti z procházky — šla jsem sama vzadu — hvězdnatá noc; na dalekém obzoru letí hvězda dolů. Milé a trudné myšlenky. Doma jsem ještě v 11 hodin napsala ty tři sloky.«³⁶

Z četných krásných míst, kde básnířka se zmiňuje o kouzlech zhvězděného nebe,³⁷ nejslavnější jest onen noční výjev z »Babičky«, kdy se děti moudré stařenky vyptávají po smyslu hvězd. B. Němcová vypráví doslovně: »Za letních krásných večerů, když nebe jasné, krásné bylo, hvězdy požáry házely, sedla si babička ráda s dětmi ven pod lípu. — — Babička jim povídala o světlých anděličích, již tam nahoře přebývají a ta světlá lidem rozežhují, o anděličích strážcích, kteří střežou dívky na všech cestách života, se radoujou, když hodnými jsou, pláčou, když neposlouchají. Děti obracely zraky své k jasným nebesům, kde se třpytely tisíce tisíců světél malých míhavých i velikých lesknoucích se v barvách nejkrásnějších. »Která pak z těch hvězdiček je asi moje?« ptal se jednoho večera Jan. »To jen Pánbůh ví. Ale pomysli si jen, bylo-li by možno mezi těmi milliony hvězdiček ji nalézt?« odpověděla babička. »Komu pak asi patří ty krásné hvězdy, co se tak lesknou?« povídala si Barunka. »To jsou oněch lidí, jež si Bůh zvlášť zamiloval, vyvolených to božích, kteří mnoho dobrých skutků vykonali, Pánaboha nikdy nehněvali,« odpovídala babička. »Ale babičko,« ptala se Baruška opět, když zazněly od splavu žalostné zvuky nesusvislé písně, »Viktorka má také svoji hvězdu?« »Má, ale je zakalena, a nyní pojdte, ať vás uložím, je čas k spaní,« dokládala, když se

už hodně setmělo.«

Souvislost této scény s básní »Hvězda má« jest zřetelná: v obou projevech jsou hvězdy ve spojení s osudem člověkovým, v obou souvisí také anděl strážce s hvězdou osudu. Ale v lyrické, poněkud nejasné básni není ona hvězda, k níž upírá básnířka roztoužený pohled, dojísta hvězdou jejího osudu; nepraví se o ní, že se kalí, nýbrž že letí a hasne, a básnířka si vyčítá: »neměla jsem k sobě vábit nebes oko jasné.« Za stejné nálady a s použitím příbuzných zvykoslovných motivů vzniká tu pojetí zcela jiné, které se zcela současně ozývá i v listě Bohuslavě Rajské dne 8. srpna 1844:³⁸ »Když Vy se co skvělá hvězda na té tmavé obloze objevíte, kdo nebude bažit, by jen jedinký paprsek toho blahodějného světla dosáhl?« Interpretoval bych si tedy báseň »Hvězda má« takto: Mezi tisíci hvězdami na obloze vábí jedna jasná neobyčejná hvězda zrak básnířčin; její skvělá zář ukazuje, že patří jistě komusi nevšednímu, pravému vyvolenci božímu. Básnířka touží, aby anděl, který hvězdu rozsvěcuje, jí byl andělem strážným. Leč v tom hvězda padá a hasne: onen vyvolenec boží nebude jí náležeti — proč, jen proč pokoušela Boha? Přidrží-li se výkladu jiného, shledávám báseň úplně nejasnou, jmenovitě, uvedu-li ji v souvislost s onou noční rozmluvou v »Babičce«. Takto však vidím v ní směle a přece taktně odhalení vážného tajemství básnířčina srdce: ale nač můžeme v létě neb na podzim 1844 vážnějšího v osudu B. Němcové mysliti než na tragické dozvuky rozchodu s V. B. Nebeským? Není-li tento jemný lyrický vzdech

pozdravem poslaným od Boženy Němcové za tím mužem, jenž ji udělal českou básnířkou a jenž sám v lyrice své rád se vracel k osudové symbolice hvězd a jejich andělů i k elegii hvězd padajících?³⁹

Ostatní čtyři básně Boženy Němcové jsou rázu epického a nepřinášejíce do tehdejší poesie české nových tónů, přimykají se k onomu romantickému básnění, které s příklony k písni prstonárodní rozvádí a obměňuje motivy bájeslovné a zvukoslovné; tím hlásí se k novému, národopisnému období své spisovatelky, která na čas se oddala silnému vlivu Erbenovu a Krolmusovu. Dvě skladby, »Vodník«, otištěný v »České Včele« 26. července 1844 a »Zasnoubení«, uveřejněné v »Květech« právě o rok později, náleží těsně k sobě. Básnířka, jež vyrostla v údolí bystřiny Úpy, znala od mládí vábnou a měnivou moc vody, o níž napsala v »Babičce« i v pohádkách několik nezapomenutelných stran; v tom byla pravou romantičkou, rozumějící hlasu vln a jejich tajemných obyvatelů. Jak se přiznává v poznámce rukopisného sešitku⁴⁰ a jak v souhlase s tím vypráví také Podlipská,⁴¹ našla baladu »Vodník« v bezprostředním styku s řekou. »Byli jsme na Žofíně — seděla jsem sama u zdi pod kaštiny a dívala se na Vltavu — na obloze vysvítily hvězdy jedna za druhou a v duši mé vzpomínky se řadily jako perle v růženci. — Utěšené údolí domácí — mladiství moje — smrt krásného děčka v divoké Úpě; — chtělo se mně podívat do té fantastické říše vodníkovy. — A tak povstala ta báseň; jakoby mně ji byl někdo pošeptával tam

z té Vltavy.« V básni samé, šťastného tónu prostonárodního, vypravuje se o dívce, která přes varování matčino vstoupí do vln Úpavy (ve všech tisících opakuje se chybně »Opavy«) a jest zvá-bena zpěvem i čarokrásnou kyticí bledého, mla-dého vodníka do záhuby. Ozývají se tu také li-terární reminiscence. O vodníku, jenž láká krás-nou kyticí do vody, vyprávěl v »Květech« 1834 J. J. Langer v »Rozpustilém Janečku čili v bá-chorce o vodníkovi«;⁴² celou shodnou situaci po-dala pak tamže r. 1839 báseň J. J. Markova (Ja-na z Hvězdy) »Vodníkova nevěsta«. Romance Markova jest daleko dramatictější. K břehu je-zera přichází dívka opuštěná, bez otce, bez mat-ky; macecha jí zlořečí a družka odloudila jí mí-lého. Její pláč zaslechne vodník, krásný, svůdný, bledý hoch, jenž jí vábí do svého křišťálového pa-láce, ke skvostným a blýskavým hračkám, až dív-ku vláká do svého objetí. Němcová, která se vstu-pem básně pokusila o prostonárodní zbarvení své skladby, nedostihla ani Jana z Hvězdy, jenž na-psal romanci zpěvnou, toužebnou, ryze romanti-ckou, naplněnou tajemstvím vody a hudbou lá-sky. Celým pojetím jest však cituplná básnička blíže jemu a tím i pravzoru všech baladistických pěvců o svůdných bytostech vodních, Goethovi, básníku »Rybáře«, než Čelakovskému a Erbeno-vi, jejichž vodník jest zlomyslná bytůstka gro-teskní. Erben, jehož »Vodník« nevznikl před r. 1848,⁴³ má jednu shodu s B. Němcovou: matka zdržuje dceru před vodou, živlem nebezpečným.

Balada »Zasnoubení«, dle vzniku poslední z básní Němcové, mění se v druhé půli v oslavu

moci vodní. Milenci sejdou se v noci na skále nad Labem, mají se viděti naposled, neboť nazítří odvede dívku bohatý ženich; chudý milenec zehrá na moc zlata. Ale v tom zazní k nim z vody zpěv vodních víl, které jim slíbují slavné a slastné lože svatební: milenci poslechnou, a víly pletou nevěstě věnec z vodních růží. Tato říše vodních vil patřila k básnickému pokladu B. Němcové. Ji předvádí jedna ze starších jejích pohádek »Vodní paní«, vzniknuvší asi za vlivu báchorky »Vodník« od Zvěřiny z Ruhwaldu⁴⁴; na samém konci povídky B. Němcové se čte toto půvabné líčení: »Ale jak tam v hlubině bylo krásně! Když přišly až dolů, vedla je vodní paní do svého krytalového palácu. Stříbrný a zlatý písek pokrýval stezky, po nichž se zelenokadeřavé víly vznášely. Když vstoupila Kráska dovnitř, spatřila uprostřed chladné síně, na zeleném koberci líliemi a růžemi kolem posetém, krásného muže ležeti.«⁴⁵ Na říši tu vzpomíná Němcová ještě v druhé kapitole svých autobiograficky-symbolických »Čtyř dob«: líčení jest stejné tu i v obou baladách »Vodník« a »Zasnoubení«. Ten kouzelný a tichý svět pod zpívajícími vodami značí u B. Němcové vždycky vysvobození ze zlé pozemské skutečnosti, kde není místa pro šťastnou, dokonalou lásku. Že básnířka tu čerpala z bezprostředně bolestných zažitků svého rozbolestněného srdce, prozrazuje hádankovitá glosa rukopisného sešitku: »Roku 1845. Na skále u Mělníka nad Labem. — Vzpomínka na jedno drama ze života jedné rodiny — (jakých se často naskytá). — Bylo to v noci; a v Mělníce hořelo; stáli jsme nad Labem

a napadla mi ta nešťastná láska a ten bídný svět.«⁴⁶ V. Tille velmi pravděpodobně, opíraje se také o místní údaj básnířčin, slyší tu ohlas pobytu Nebeského v Čechách z jara 1845 a snad i nového jeho setkání s Němcovou; nejbolestnější vzpomínky opět se vynořily.⁴⁷ Takto by poslední básnická skladba B. Němcové vyrůstala z téže půdy jako první její pokusy veršované — a takměř symbolický význam má, že tragická hrdinka milujícího srdce tu dává výraz smutku, že každá krásná láska končí se na této nehostinné zemi bolestně.

O lásce nadějně mluví pouze popěvek »Žežulka«, nesvobodná to parafrase písně prstonárodní až do zvuku rýmů. Vznikl v srpnu neb v září 1844 při návštěvě ratibořického domova, jak poznamenává v sešítku rukopisném: »V Ratibořicích, mém domovu, — v lesíku na vršku — žežulka nade mnou kukala — a pode mnou ta nejrozkošnější krajina. — Tak mi napadla pověra lidu, ptát se kukačky — což jsem i já dělávala — na osud — a než jsem odešla z lesa — napsala jsem na koleně olůvkem tyto verše.«⁴⁸ Jako věrný ohlas písně lidové s jádrem zvykoslovným hodil se popěvek do Krolmusových »Staročeských pověstí«, kde na dlouho zapadl.⁴⁹ Stručností výrazu vyniká značně nad dvojdílné »Znamení«, které Němcová klade do r. 1843, ačkoliv sloh i intonace je spíše řadí k »Touze« a k »Vodníkovi« do léta 1844; otištěno bylo v »Květech« za úrodného podzimu 7. září 1844. Základní motiv jako v »Žežulce« jest zvykoslovný; rukopisný sborníček poznamenává o něm: »Upomínka na děvče

milé, má kamarádka — krásná, nešťastná — milenec umřel — minula se s rozumem — umřela. Národní pověra to klepání na okno — dušička se loučí na cestě do nebe se všemi přáteli.«⁵⁰ První část básně má formu dívčí písně na rozloučenou s milým, prstonárodní tón zachycen, umění verše i rýmu jest velmi primitivní. Druhá část jest obsahem i výrazem sentimentální líčení tří výjevů: dívka marně čeká na návrat milého; půlnoční znamení podává jí zvěst o jeho smrti; družky chystají předčasně zemřelé milence pohřeb. Báseň není ani psychologicky ani literárně zajímavá, naopak setkáváme se zde se vším naivním a nepůvodním aparátem naší poesie předbřeznové, se zeleným háječkem, vonnou lípou, půlnočním znamením, náhrobní písní slavíkovou.⁵¹ Božena Němcová nedovedla tohoto aparátu spojití v zákonnější jednotu básnickou, ani naplnit vlastní osobností.

Shrneme-li úsudek o poetické i vývojové hodnotě veršů Boženy Němcové, nazveme je vesměs výtvořeny epigonskými. Kolísá v nich stále mezi starší romantickou generací českých veršovců a mezi nevykvašenými pokusy »Mladé Čechie«, z níž zvláště působil na jejího ducha V. B. Nebeský. V kusech baladických připíná se k českým romantikům úplně, ve vlastenecké lyrice však podléhá »Mladé Čechii«, která se shromažďovala v »Květech«. Nemůžeme však upřít, že formálně se veršující začátečnice dobře vyrovnala svým básnickým současníkům, ba že v lecčems je i předčila, a že slova, která jí psal dne 2. září 1844 osobně zavázaný František Ladislav

Čelakovský, který mohl tehdy znáti pouze čtyři její básně, »Ženám českým«, »Vodník«, »Moje vlast« a »Slavné ráno« — druhou a čtvrtou pro něj B. Němcová opsala — nebyla pouhým lichocením. Budtež i zde citována:⁵² »Ano, ušlechtilá pěvkyně naše! Netajím toho před Vámi a s hrdostí znám se k tomu, že čta první ty čarovné plody Musy Vaší, hluboko jsem sklonil čelo své před Vámi a přál vlasti své štěstí, že nastala již ta doba, kdy dcery její jsou s to sypati na její oltář tak blahovonné květy. Básně ty, jež mi sama ruka Vaše do mých sbírek opsala a několik jiných vytištěných, co mi posaváde k očím přišly, pohnuly mne k té vroucí žádosti, aby ne v jednotkách, desítkách, stech a celých dílech jimi ozdobována byla literatura naše.«⁵³

Leč horoucí přání Čelakovského nebylo splněno. Božena Němcová přestala záhy býti básnířkou. Jistě nebyly na to bez vlivu vztahy osobní: básníka Nebeského vystřídal pozitivní Čejka, z vlasteneckého ruchu »Mladé Čechie« v Praze přesídlila mezi venkovský lid na Domažlicku. Ale nesporně hlavní rozhodnutí dalo jí správné sebepoznání: uvědomělé ženství, které bylo hlavní kladnou hodnotou jejích veršů, toužilo projevit se ve formách složitějších a rozvětvenějších než jest pouhá báseň lyrická, toužilo zbavit se pouť konvencí tradičních, jež přímo ukládalo tehdejší veršování, toužilo se prohloubiti stykem se skutečností. Tak se stala z básnířky vypravovatelka a z pouhé epigonky zakladatelka epické prósy české.⁵⁴

(1912)

»Skalák« Karoliny Světlé.

Studie analytická.

Do prvního osmiletého období Karoliny Světlé, jež sahá až k »Vesnickému románu«, patří šest povídek ze života selského lidu pod Ještědem; tři z nich, »Sefka«, »Cikánka« a »Lesní panna«, mají prostou osnovu a jednoduchý děj, jenž vyplývá z propracované charakteristiky hlavní postavy; tři však »O krejčíkovice Anežce«, »Skalák« a »Lamač a jeho dítě«, jsou povídkami ve vyšším smyslu a slučují jemnou a podrobnou kresbu psychologickou s promyšleným uměním dějové zápletky. Některé z prací těchto, na př. primitivní »Sefka« a romaneskní »Lesní panna«, založeny jsou na starobylé tradici rázovité rychtářské rodiny Mužákovy, pro jiné vzala spisovatelka námět z vypravování své tchyně a v jiných zase zobrazila osudy a povahy ještědských horalů, s nimiž se v prvním desetiletí svého pobytu na Světlé osobně seznámila. O vzniku jednotlivých těchto povídek dochovány jsou nám zevrubnější neb úsečnější zprávy, avšak o původu žádné z nich nejsme tak poučeni, jako o koncepci »Skaláka«, jež Karolína Světlá napsala koncem roku 1862.¹

Osmnácte roků po vzniku »Skaláka« Karolína Světlá vylíčila podrobně, z jakých kořenů vyrostla tato povídka a jaké zámysly sledovala. V sedmé části volných vzpomínkových kapitol »Z literárního soukromí«, propletených časovými,

národními i společenskými úvahami, rozepisuje se o pracích uveřejněných v literárních podnicích Hálkových a tím od románů »Na úsvitě« a »První Češka« způsobem nikoliv chronologickým, nýbrž volně causeristickým, přechází ke »Skalákovi« a praví: »Hálek uvázal se buď ihned neb brzo na to v redakci »Lumíra«,² kamž jsem napsala roku 1863 »Skalák«, kterýž mi zcela neočekávaně, hlouběji než kterákoliv z prací mých předešlých, dal nahlédnouti v mysl lidskou, objevil mi způsobem nikoliv utěšeným, kterak právě ti, kdož s největší okázalostí k pravdám křesťanství se hlásí, pravdy ty pojmají. Zvolila jsem pro onu novelu kus děje skutečného, v němž jsem z ohledu šetrnosti změnila jen jména a některé poměry, a jenž na venkově téměř mně na očích se odehrál. Zámožná osiřelá dívka umínila si, že zpustlého soudruha z mládí svého, v němž poznávala přese všechnu zhýralost vzácné vlastnosti, na pravou cestu přivede, a byť se to mělo státi i sňatkem s ním. Stane se skutečně nevěstou jeho, a pověstný rváč a piják se dá půvabem vznešené její mysli tak obměkčiti, že se k nepoznání změní a se vši opravdivostí jiného se chápe života. Avšak jízlivou urážkou o minulosti jeho, kteráž se mu vyčítá jako skvrna nesmazatelná, navždy čelo jeho hyzdící, nechť teď koná co koná, zavíří v něm stará divokost, a on se dopouští na hanci skutku násilného, krvavého. Vraceje se po přestálém trestu z vězení opět do rodné obce, kdež milenka s neproměněnou láskou a věrností jej očekává, novou je stížen kletbou. Odepře se mu jako trestanci úředně dovolení za choť ji po-

jmouti, což ho dožene k samovraždě. Když každý se štítí a zdráhá prokázati mu službu poslední, jest to ona, kteráž jej pochová, v kterémžto okamžiku jsem ji seznala.«³ Druhá zpráva o vzniku »Skaláka« jest mnohem stručnější a nekryje se úplně s tímto autentickým vylíčením. V belletristicky zaokrouhlené črtě »Po tmě«, psané roku 1900, vypravuje tchyně Karoliny Světlé, rychtářka Mužáková, své vnučce, jak hojnou látku podala snaše pro její práce ještědské, a dí: »Inu, zrovna tak na puntík, jak to paní tetička píše, se to nestalo. To víš, to ona ani nesměla tak napsat, aby se v tom lidé nepoznali. Musila si to uzpůsobit. Já jsem jí mnoho látek sama dala. Vypravovala jsem o Antošoj, o Frantině, o Kantůrcíci, o Skalákoj atd.«⁴

Rozpor mezi oběma zprávami jest však pouze zdánlivý. Karolina Světlá zdůrazňuje, že prakořenem novely byl zrakový dojem: vidí sama, jak věrná nevěsta pochovává zavrženého a zneuctěného sebevraha... to, co v povídce stojí na mém závěru, tvořilo praprvek koncepční, čímž též si vysvětlujeme názornou a mohutnou intenzitu výjevu pohřebního v novele. Mocně vzrušena tragickou scénou, vyptává se básnička v nejbližším okolí po výkladě, a dostává se jí ho opětně, jako tolikráte, od tchyně, výmluvné a spolehlivé vypravovatelky o lidových osudech na Světlé a v okolí. Tu dozvídá se celého příběhu, jak jest zaznamenán ve zprávě »Z literárního soukromí«, a dojistá ihned v něm odhaluje nejen vzácnou látku povídkovou, nýbrž i námět, zcela vyhovující vlastním jejím sklonům, názorům a cí-

tům. Analýsa povídkové fabule, kterou Světlá narýsovala v memoirovém svém díle, ukáže, že jest to látka pro výběr básniřčin přímo typická.

Nositelům děje jest hrdinská postava mladé ženy, statečné dívky, jež čelíc předsudkům svého prostředí, jde za hlasem srdce a svědomí, který jest jí jediným zákonem. Bytostí takové, ztělesňující mravní ideál básniřčin, vracejí se ve většině časných jejích povídek, předcházejících »Skaláka«, jsou to Leonora v »Sestrách«, Aninka v »Společníci«, Marie v »Líbáncích koketných«, Isabella v »Lásce k básníkovi«, především však Krejčíkova Anežka v novelle stejnojmenné. Jako všechny tyto dívky podstupuje i zámožná milenka opovrženého pijáka a rváče obět, aby zachránila milovaného muže; »Krejčíkově Anežce« podobá se tím, že přihlašuje se k ženichu ve chvíli, kdy je zákonem, společností, všemi bližními proklet a odsouzen: Florik byl pašíř, pronásledovaný úřady a předurčený potupnému trestu, milenec nově se vynořující hrdinky propuštěný trestanec, stížený vinou krvavou a obtížený skutkem násilným. Takto prosycen byl nový námět onou vzdornou tendencí společenskou, kterou básniřka přijala z revolučních ideí francouzských, o niž se sdílela s George Sandovou, a kteráž jest blízka titanismu soudobých básníků byronských. To, co nazývá se společenským mravem a řádem, jest konvencí, zakrývající buď pohodlnou lhostejnost neb zchátralé pokrytectví; proto člověk opravdový, věřící více zákonu přirozenému než psaným a uznaným příkazům, ocitá se v stálých nepřátelských konfliktech se společností, s její etikou a s jejími

orgány. Takto spíše rousseauovsky revolučně než bratrsky reformačně, pojala nedávno před tím v pracích »Několik archů z rodinné kroniky« a »Ještě několik archů z rodinné kroniky« své nábožensky blouznivé předky s otcovy strany, takto současně založila figuru Vojtěcha Šembery v románě »První Češka«. Nový námět poskytoval dokonce možnost rozvésti tuto revoltu proti mravní a společenské konvenci dvojnásobně: kdežto muž vzpírá se pokrytecké morálce svých bližních divokým vzepětím vůle k činu násilnému a od krveprolití dospívá až k samovraždě, popírá žena obecně vládoucí předsudky silou svého odříkání, své oběti, svého sebezapření; zavržený trestanec se vylučuje ze společnosti sebevraždou, ale jeho milenka stojí při něm láskyplně i tentokrát, když dle názoru všech přestal být občanem, křesťanem, člověkem. Takto slyšela Karolina Světlá z fabule, jejíž vyvrcholení spatřila na vlastní oči, doutí ono vzdorné vyznání romantického individualismu, k němuž se přiznávala od mladosti: Vykoupením z mravně společenských konvencí jest důsledná vzpoura proti nim! Ale vyšší formou hrdinství než tato vzpoura jest sebeobětování z lásky! Muž buď neúprosným odbojníkem proti pokrytectví a proti lži světa! Žena však buď spasitelkou tohoto muže a nasaď vše, i svou čest i své bytí, aby provedla toto dílo mesiášské!

Avšak v novém námětu a v akci jeho hrdinky byl obsažen ještě prvek nový. Nevěsta pověstného rváče a pijáka neměla pro milovaného muže podstoupiti náhlou obět okamžitého vzplanutí, neměla ve velikém výjevu závěrečném nasaditi

pro něho život, neměla mu zasvětit jen jediný neplodnější moment svého bytí; tuto formu hrdinské oběti vyčerpala Světlá způsobem konvenčním figurou Aniččinou v »Společnici« a způsobem tragickým postavou Krejčíkovy Anežky. Tentokrát šlo o cosi mnohem vyššího: obět hrdinky nového námětu rýsovala se již v původním, holém podání jakožto postupné dílo mravního vývoje, jako promyšleně osnovaný proces etického růstu, jako motiv dramatického vzestupu. Již jednou, o dvě léta dříve, v »Líbáncích koketických«, v díle to ven a ven začátečnickém a psychologicky nevypělém, dotkla se básnička tohoto motivu, aniž ho dovedla náležitě využít. Folie titulní hrdinky, Marie Zásnecká, koná na svém ženichovi Otakaru Kosteckém, jenž prošel mravním nihilismem i frivolním požitkářstvím, podobné dílo obrody a očisty tím, že v něj věří a že jej miluje, »Ukolíbala demony v nadrech jeho slovy svaté lásky, a opět vracela se víra v lidské srdce a v úkol života jeho do jeho duše jako stříbrný svit měsíce do krajiny krutou bouří zmítané«. — »Obyčejný, opovrhlivý úsměv neobletoval více ústa jeho, a výraz divoké ironie, který jindy srdce matčino jako rukou ledovou stahoval, vytratil se úplně z jeho mužné tváře.«⁵ Ale motiv, jenž položen jest do předhistorie vlastního povídkového příběhu mezi Emilií Manetinskou a Otakarem Kosteckým, musí ustoupit v druhé polovici »Líbánek koketických« motivu pohodlnějšímu a méně novému: Otakar nebyl touto občerstvující mocí etické lásky dostatečně vyhojen, aby nepodleh svodům kokety Emilie;

spasen mohl býti teprve, když Marie Zásnecká obětovala lásce pro něho vedle všeho jmění i život. Roku 1860, když Karolína Světlá psala »Líbánky koketiny«, nebyla ještě dostatečně mravně uzralá, aby dovedla psychologicky vyčerpati motiv tak vděčný, jakým shledávala mravně obrodné působení ženino na duši mužovu. Avšak koncem roku 1862, když tento motiv znovu ji přivábil v námětu ještědském, měla již nejen odvalu, ale i tvůrčí sílu, aby jej posunula v samé popředí děje povídkového, jak sama praví v dalším (obranném) odstavci citované kapitoly »Z literárního soukromí«: »Moje rekyně viděla bohaté zlaté srdce v člověku poskvrněném nepěknými vášněmi. Doufala, že jeho povahu z nich očistí, což by se jí bylo zajisté podařilo, kdyby nebyl člověk z hanebně zášti a závisti dílo její zničil.«⁶

Zdůrazněním a zpracováním prvku eticky dramatického značí »Skalák« důležitý vývojový stupeň v básnickém díle Karolíny Světlé a může býti přímo pokládán za předzvěst a průpravu jejích velkých románových skladeb ještědských, počínajících se rokem 1867, které mají čistou inspiraci etickou a osnovu takměř dramatickou. Avšak pouze ten, koho jsou úplně tajny zákony koncepce a tvoření básnického, mohl by se domnívati, že prvek eticky dramatický spisovatelka prostě odkryla v námětu a provedla jej čistě objektivně bez osobně životní účasti. Naopak básnířčino nitro bylo prožitými zkušenostmi citovými i mravními právě v době, kdy jí zrakový dojem i ústní vypravování přiblížily příběh Skaláka a jeho nevěsty, tak připraveno, že mohlo

tento prvek plně pochopiti a ztotožniti jej s mocným zažitkem vlastním. Toto ztotožnění dlužno pokládati za rozhodující, s Goethem mluveno, za krystalisační okamžik tvůrčího procesu »Skáláka«: dílo přestalo býti námětem objektivním — asi do r. 1870, kdy počala psáti své humorné obrazy ze života ještědského a své názorně archaistické obrázky staré Prahy, neznala ostatně Světlá vůbec námětů objektivních — hrdinka splynula se spisovatelkou.

Které to byly mocné zažitky, jež Karolína Světlá na tomto stupni koncepce ztotožnila s eticky citovou náplní příběhu ještědského?

K tomu odpovídá způsobem zcela určitým a přesným korespondence Karolíny Světlé s Janem Nerudou, stojící stále na rozhraní přátelství a lásky. Kdekoliv K. Světlá formuluje důvěrný svůj vztah k Janu Nerudovi z roku 1862, vždy znovu vrací se pojetí jeho jakožto poslání mravně výchovného, jakožto působení očištného, jakožto mise vykupitelské; vnitřně pravdivá a k sobě samé neúprosná básnířka nejednou cítí, že vyměnila úlohu milenčiny za úkol vychovatelky, guvernanky. Zde stručný soupis nejvýmluvnějších míst z dopisů Karolíny Světlé Janu Nerudovi a sestře Žofii, jež ilustrují toto pojetí, zcela shodné s eticky citovou tendencí hrdinky v novém námětu ještědském.⁷

»Za to jsem slíbila všecko, co je temné, osvětliti, co je hranaté, otesati, co je hrubé, zjemniti a mít neskonale mnoho trpělivosti. Krátce uvázala jsem se v úřad guvernanky, o němž nebude nikdy na tomto světě vědět« (str. 17, sestře dne

6. srpna 1862).

»Mohla bych si tu celou věc usnadnit a udělati teď konec, slovo, pohled by jej zapudilo, však bych já to právě nalezla, jen kdybych opravdu chtěla, ale já chci s jeho zlým démonem zápolit, jak dlouho mi toho poměry dopřejí. Snad jej přemohu tak dalece, že zůstane na té dráze, na které jej mítí chci, k vůli věci, třeba ji nastoupil k vůli mně, a že na ní setrvá, třeba jsme se rozloučiti musili« (str. 26, sestře dne 15. srpna 1862).

»Chci, ano chci býti a zůstatí přítelkyní Vaší, to jest prozřetelností, která spojuje v sobě shovívavost matčinu, vážnost otcovu, laskavost sestřinu a vytrvalost bratra, a opustí-li Vás celý svět, já přec vytrvám« (str. 33, nedatovaný dopis J. Nerudovi ze srpna 1862).

»Nahlédla jsem hluboko v zatemnělou, rozervanou duši Vaší, a cokoli jste také učinil a na sobě zhřešil, omlouvám Vás. Vy nevěříte v nic, Vy nedoufáte v nic, Vy nic nemilujete. Vy jste ztratil dílem nešťastnými poměry, dílem zkácením nejdražších nadějí, dílem vlastní vinou radost sám ze sebe a následovně na světě duševní Váš stav se stal nesnesitelným, a Vy se chcete ohlušiti. — — — Mne spasila sestra, a já spasím Vás, mnou se naučíte věřit v sebe a doufat v život. K čemu mne nazývají Světlou, kdybych s to nebyla osvititi tmu v srdcích lidských? Jako ona volala neúnavně ‚Činnost, činnost‘ — tak i já volat budu ‚Činnost!‘ — já musím vzkřísit duši Vaší, vždyť cítím v sobě proudění sta životů! — Vzhůru, vzhůru! pravím, cesta naše daleká, ideál tak vzdálený věku našemu — ale spějme s chutí,

s láskou, klopýtající, padající, snad spatří několik vyvolenců přece zářící jeho tvář. Vzchopte se, příteli, bratře drahý, neukazujte mi, že Vás pokrývá bláto, hle, ruce moje dosti čisté, by smyly každou vinu s Vás a každou zahojily ránu, — ach nekřičte ‚Není ideálu, není‘, dokud Vám ještě bahno chťiců Vašich očí zaslepuje — já se nespustím více ruky Vaší, Vy musíte za mnou — chtějte, prosím Vás, chtějte!« (str. 55 a 58, nedatovaný list J. Nerudovi z konce srpna 1862).

»Mně to nedalo odvrátit se co vzor ctností od něho a přenechat ho osudu, on by si byl málo z toho dělal, propadával se s pravou passií v bláto a nechával v orgiích divokých s pravou pochoutkou ducha, zdraví a čest. — Vím, že stokrát proklínal okamžik, kdy se mně přiblížil, kdy jsem v něm probudila mimo vášně opět cit pro čest, chut k práci — člověka, ale doufám, že to více nečiní« (str. 61 a 62, dopis sestře ze dne 4. září 1862).

»Milosrdenství Samaritána rány oloupeného vymývajícího vešlo v přísloví, a ta, která chtěla duševní rány vymývatí a zahojiti, má zavržena býti, protože byl před tím muž na její prst zlatý kroužek nastrčil a tím si ji najal, by doživotně jen pro jeho bolesti slechu a balzám měla?« (str. 75, list sestře ze dne 6. září 1862).

Není snad potřebí dalších důkazů, aby vysvitlo, proč a jak splynul v duši básnířčině milostný vztah »zámožné, osiřelé dívky k soudruhu mládí svého, v němž poznávala přese všechnu zhýralost vzácné vlastnosti«, s vlastním poměrem k Janu Nerudovi: v obou případech šlo o dvě různé mani-

festace téhož mravního úsilí. Ale že Jan Neruda v koncepci básnické zvolna nastupoval místo vesnického vyvrhele, rváče, pijáka, násilníka? Tento paradoks zasluhuje výkladu podrobnějšího. Čím do vyšších oblastí mravní vznešenosti a odvahy se povznášelo výchovné obrodné poslání Karoliny Světlé, tím hloub klesal ve vinách a vadách ten, kdo měl býti vykoupěn a očištěn; již na místech právě citovaných vracejí se výrazy jako »bláto«, »bahno chťičů«. Karolína Světlá soudila o erotickém dobrodruhu, mravním nihilistovi, divokém bohémovi, jakým byl Jan Neruda r. 1862, velmi přísně, ba nelze jí sprostiti výtky, že příliš ochotně přijímala názory maloměstské společnosti pražské o mussetovské rozháranosti básníka proletáře. Vytýkala mu jeho pochybné styky milostné, pohoršovala se nad jeho hýřením, hrozila se jeho prodluženosti, takže Neruda v dopise, který opsala K. Světlá pro sestru přílohou k listu ze dne 28. srpna 1862, praví s ironickou výčítkou: »Já bych nemohl nikoho tak trápit, jako Ty mě trápívalas, a kdyby to byl vrah, zloděj, loupežník. Snad Ti křivdím, ale někdy se mně zdálo, jako bys mne měla ještě za něco horšího, nebudu Ti to vyčítat, německé přísloví praví: ‚Für was du dich gelten lässt, das giltst du‘, a já jsem si hrál s passí na padoucha« (str. 51). Toto místo jest velmi významné, ukazujet nám onen motivický souhlas, na němž založeno ztotožnění Nerudy s oním vesnickým rváčem, pijákem, násilníkem v koncepci »Skaláka«. Řada podružných motivů sesilovala toto spěť: Světlá s hrůzou představovala si Nerudu, jak utápí své svě-

domí a lepší já, hýře s ženami pochybné pověsti, právě jako hrdina nového námětu; děsila se myšlenky, že Neruda bude odveden do vězení pro dlužníky a kreslila si vězení to nejínak než žalář, v němž »Skalák« odpykává svůj zločin; s fantastickou výmluvností dokazovala Nerudovi hrozné následky »styků s nesvědčitými lidmi, se šejdíři a podvodníky« v onom vězení a v myslí si rozváděla tento motiv i v rámci ještědského příběhu, z čehož pak vznikl v VII. oddílu povídky názorný odstavec o návštěvách káránců u Rozičky.

Avšak hlavním motivem ztotožnění obou mužských postav, drahého básníka s opovrženým samobijcem, jest něco jiného: jest to obsaženo v posledních slovech Roziččiných, která šeptá v slzách nevěsta samovrahova, líbajíc jeho čerstvě zasypaný hrob: »Teď je to na jevu, jaké měl dobré srdce!« Jak Roziččina neproměnná láska a věrnost k Jáchymovi, tak básnířčin hluboce mravní vztah k Janu Nerudovi vyvěral z neochvějné víry ve vzácné srdce, v šlechetnou povahu milostného přítele. Že z tohoto motivu prýští vlastní patos povídky, dosvědčuje obrana novelly a postupu hrdinčina v uvedené kapitole »Literárního soukromí«, kde spisovatelka tak názorně přirovnává »bohaté, zlaté srdce v člověku poskvrněném zlými vášněmi« k »peněžence v prachu zašlápnuté, z níž však se na vás zaleskne obsah zlatý«. A stejně průkazně dokládá úryvek dopisu Nerudova Karolině Světlé, že jejich eroticko mravní poměr vybudován byl právě na této víře Světlé v drahocennost srdce Nerudova a na vděčnosti básní-

kově za toto poznání, s jakým se dotud nepotkal. Líče Karolině Světlé, proč a od kdy náleží jí cele a bez výhrady (nedatovaný list, jež opsala Světlá v psaní sestře dne 21. srpna 1862, str. 36) a praví, mluvě o přítelkyni své v třetí osobě: »Tu jsem jí stál najednou na blízku. Byla středem kruhu skvělého, muži se hádali o její slova, a ženštiny měly nenávisť. ‚On je mizera,‘ říkali jí o mně v žertu, ale opravdu to mysleli, ‚on nemá srdce.‘ Tu se ohlédla, a její pohled, tento zamyšlený, vždy zkoumající pohled utkvěl badavě na mně. Netušila, že rozhoduje odpovědí svou osud můj. ‚Jak řekneš, tak bude,‘ ustanovil jsem sám u sebe, třesa se nikdy nepocitěným napnutím, ‚že nemá srdce? Ne, tomu nevěřím. Spíše bych řekla, že ho má někdy příliš mnoho!‘ tak zněla rázná odpověď v lehkém rouše a ona žertovala dále s těmi trulanty. Co se ve mně dělo, děje se v člověku jen jednou, srdce mé propuklo jediným rázem ten led, ty vzdory, to trní, v němž se bylo mrzutě zahrabalo, a kde je byla ona ze všech lidí jediná nalezla, a od té chvíle náleží jen jí, bije jen pro ni. Proč je probudila, obtěžuje-li teď jeho klokotání, jež bylo smrti uvyklo, již hnílo, neprosilo se o život.«⁸

Takto úplně organicky splynul při koncepci »Skaláka« trojí živel: Karolina Světlá, pozorovatelka lidu ještědského hlavně po stránce povahopisné, najde povídkový námět; Karolina Světlá spisovatelka, interpretuje jej motivicky dle svých literárních sklonů a mravních názorů; Karolina Světlá — žena naplní jej vlastními tragickými zkušenostmi citovými. Kdy se s námětem setkala, ne-

víme; jest však psychologicky pravdě podobno, že velmi záhy odhalila v něm ony motivy, jež hověly jejímu způsobu vypravovatelskému. Za to můžeme přesněji určití dobu rozhodující koncepce, kdy objektivní námět splynul se subjektivním prožitkem. Nemohlo to býti před rozchodem s Nerudou, tedy před koncem září 1862, nýbrž až tehdy, kdy román mezi Nerudou a Světlou byl dožit. Ale nemohlo to býti ani dlouho před koncem roku 1862, kam jsme položili napsání »Skaláka«, které si vyžádalo přece nějakého času; čili, krystalisace »Skaláka« z trojích prvků a napsání jeho leží velmi těsně vedle sebe a nejsou vzdáleny od tragického rozluštění poměru Karolíny Světlé k Janu Nerudovi. To jest psychologicky velmi důležité, neboť jednak opravňuje nás, abychom v novele viděli bezprostřední zpověď přetékaajícího srdce básnířčina, jednak vysvětluje nám nebývalou intenzivnost, s níž v této práci Karolína Světlá zobrazuje vášnivost citu.

Třebaže však koncepce i napsání jsou časově sobě tak blízký, dělí je přece významná činnost tvůrčí, která daný námět ztotožněný s vlastními prožitky, značně rozhojnila a i po stránce dějové rozvedla. Jakým způsobem, ukáže nám srovnání původní látky s hotovou novelou. V základním námětu, který známe »Z literárního soukromí«, dopouští se hrdina viny jediné a to teprve tehdy, když ušlechtilá jeho nevěsta podnikla své dílo obrodné, takže »se k nepoznání změnil a ve vši opravdivosti jiného chápal života«: krvavým násilím zdrtlí hánce své pověsti; za to propadá soudu a vězení. Jáchym »skalák« v povídce však py-

ká v žaláři dvakráte za dvojí provinění, temenící ovšem z téže příčiny, kterou udává již nárýs základního námětu («Avšak jízlivou urážkou o minulosti jeho, kteráž se mu vyčítá jako skvrna nemesmazatelná, navždy čelo jeho hyzdící, nechť teď koná co koná, zavíří v něm stará divokost»). Po prvé, dříve ještě než Rozička počne naň působiti, napadne faráře, u něhož slouží, a chce jej ztrestati pro urážku; odsouzen jest k vězení tří-dennímu. Po druhé, právě když měl sňatek s Rozičkou dovršiti mravní obrat Jáchymův, zabije Skalák představeného, že jej pohanil a povolení k sňatku mu odepřel; desetileté vězení jest trestem. Takto byl jeden motiv rozdvojen, ale i jinak upraven: první provinění Jáchymovo položeno před očistné působení Roziččino; druhý násilný skutek jeho vyhnán až do krajnosti, z divokého násilníka stal se zločinný vrah. Definitivní útvar povídky liší se od námětu silným nanesením barev, zdůrazněním kontrastů, propracováním žvlů tragických. Tak i v motivaci sebevraždy Jáchymovy. V základním námětu čteme »Odepře se mu jako trestanci úřadně dovolení za choť ji pojmouti, což ho dožene k samovraždě.« Motivů tohoto sice použito také; četník odvážeje nemocného Jáchyma ze statku Roziččina, praví, že »zločinec jako Jáchym neobdrží nikdy dovolení k sňatku.« Jistě cítila básnířka, že taková motivace byla by nedostatečná, aby vysvětlila Jáchymovu sebevraždu; kromě toho motiv ten byl dostatečně rozveden již dříve ve srážce s představeným. Vytvořila si tedy motivaci, která zároveň plnějším vrhem záře osvětluje »zlaté srdce« Já-

chymovo: Jáchym ví, že Rozička nemá kde jinde bydlet než v jeho skále, ale jest přesvědčen, že četník by jí tam s ním nevytrpěl a proto volí smrt oběšením na háku nad ohništěm, aby »soucitně jí postoupil přístřeší, které s ní sdílet nesměl«.

Ale spisovatelka neobohatila námět jen novými motivy, nýbrž hledíc si názornosti co nejživější, vložila do povídky řadu nových postav a zejména několik velkých, účinných scén, hned lyricky intenzivních, hned dramaticky napiatých. Z figur nově vytvořených, ale málo individualizovaných, poznali jsme již dvě, obě oběti násilnictví Jáchymova, faráře a představeného, jimiž zosobnila venkovskou morálku a mravopoctnost a sice způsobem kontrastním: laskavý, smírlivý farář stojí proti tvrdému, pomstychtivému představenému; naproti tomu zůstal četník pouhým figurantem. Jen povšechnými rysy jsou nakresleny dvě matky v úvodních kapitolách, ubohá, povržená Skalačka, v rozhodujícím výjevu nesmířitelná matka Roziččina: opětně to nejsou individuality, nýbrž vedlejší postavy, které objasňují povahu hrdinovu a hrdinčinu. To jest v úplné shodě s technikou dosavadních vesnických povídek Karolíny Světlé: v »Sefce«, v »Lesní panně« a »Cikánce« propracovány jsou toliko charaktery titulní, v »Krejčíkově Anežce« kromě hrdinky ještě milenec její, kdežto všude postavy vedlejší ustupují zcela do pozadí.⁹

Rovněž v duchu prvních prací Světlé z Ještěda jest, že všecek děj soustřeďuje se k velkým, dramatickým výjevům: »Krejčíkovic Anežka«, i o

málo pozdější »Lamač a jeho dítě« takřka jsou psány pro mohutné scény závěrečné, »Anežka« pro katastrofu na hradě Fridštejně v jitřním šeru, »Lamač« pro Vackovo sebepřekonání v lomu. Ve »Skalákovi« postavila básnička na nejvýznačnější místo povídky dva výjevy přesně korespondující, dvojí hovor milenců v smrkovém háji o hodě velikonočním: po prvé (kapit. IV) nACHází Rozička Skaláka v nejhlubší mravní bídě a dovádí ho hovorem obdivuhodně stupňovaným k předsevzetí, že se za cenu její lásky polepší; po druhé (kapit. VI) shledává se s ním po roce, změněným, obrozeným, vykoupeným a dává mu v milostném opojení celou svou lásku. Ještě dva výjevy v povídce stojí na tak vysokém stupni lyrické krásy, jeden z nich, když Rozička s Jáchymem ve slují hovoří na rozloučenou a otvírají tváří v tvář smrti pečeti s nejhlubších svých tajemství, a když konečně sestárlá, opovržená a ožebračená Rozička zpívá v slzách písně dětství, jest invencí poetčinou; druhý — pohřeb sebevrahův však zakládá se na autopsii a náleží k prakoncepci díla. Těmto čtyřem scénám, z nichž pouze jediná patřila přímo k námětu, nemůže se nic z povídky rovnati, ač spisovatelka nespořila vynalézavostí jiných jímavých obrazů, z kterých rozkošná idyllka dětského setkání Roziččina s Jáchymem na pastvě, neb temná freska návštěvy Roziččiny v žaláři, neb příchod Jáchyma žebráka do »zlatého paláce«, kde naň čeká nevěsta, svědčí o široké schopnosti náladově fabulační své tvůrkyně. Avšak kompoziční a psychologické místo těchto výjevů vysvitne teprve

z podrobnější analýsy povídky, nikoliv již po stránce genetické, nýbrž soustavným rozložením jednotlivých kapitol na prvky.¹⁰

Z deseti krátkých kapitol vyplněno jest novelistickým dějem pouze pět; vlastní příběh počíná se hlavou čtvrtou. V nejvolnější souvislosti s fabulí jest kapitola první, obsahující jakousi prehistorii rodovou: široce se tu rozprádají osudy rodiny »Skalákovy«, postavené do kontrastu k rodu Kučerovu; básnička přidržuje se vesnické tradice v povídací šíři podání, ale i v hromadění názvů a obrátů národopisně příznačných, aby tuto metodu, převládající jak v »Seſce«, tak v »Krejčíkově Anežce«, hned v hlavách následujících opustila. Kapitola druhá a třetí kreslí povahu obou hrdinů, Jáchyma i Rozičky, v dětství: půvabným dětským výjevem s raněnou koroptvičkou uvádí spisovatelka šťastné sblížení se Jáchymovo s Rozičkou, a již tu nadhozen jest základní motiv novely »on má přec jen to nejlepší srdce mezi vámi všemi«. Proti kapitole druhé značí třetí hlava dějovou gradaci: Jáchymův vzdor proti společnosti a její morálce se vyhrňuje, až vyvrcholí násilným činem na faráři, čímž jaksi preformován další osud Jáchymův; jak dějové napětí stoupá, patrně i z toho, že ke konci kapitoly převládá vzrušený živel dialogický, jehož potud bylo v povídce poskrovnu.

V samém varu dějovém ocitáme se však teprve kapitolou čtvrtou, která dramatickou svou názorností a lidskou svou prostotou patří vůbec k vrcholům básnického díla Karoliny Světlé. Aby připravila čtenáře na tragické zvraty nálad, citů

a myšlenek, jimiž ovládán jest dialog mezi Jáchymem tonoucím v samých hloubkách vin a hříchů a mezi jeho spasitelkou Rozičkou, vrší na počátku kapitoly kontrast na kontrast. Po temném líčení mravního úpadku Jáchymova lyrická báseň v próse o posvátném jítu svatodušním v kvetoucím háji, ale uprostřed této básně srdcevroucí bída kleslého člověčenství: zohavený, potlučený, zpítý, bezvládný Jáchym nalezen Rozičkou ve chvíli, kdy »vše se lesklo, květina rosou, pták písni, nebe sluncem.« Velký tento výjev v háji o letnicích, kdy v Rozičce děje se cosi kromobyčejného, rozhodného, velikého, ana naplněna jest Duchem svatým a počne mluvit jiným jazykem, zrodil se z kypivé plnosti romantismu básnířčina. Čtenář mimoděk vzpomíná všech velikých romantiků školy Rousseauovy: samého Jana Jakuba a jeho vikáře savojského i proticírkevního katolíka Lamennaise, když Rozička hledá svého Boha nikoliv ve chrámě, nýbrž pod temnými stromy lesa; čestného občana francouzské republiky Schillera, jenž napsal »Die Welt ist vollkommen überall, wo der Mensch nicht hin kommt mir seiner Qual«; přírodní blouznivkyně G. Sandové, když Jáchym se Rozičce jeví »jedinou skvrnou v té boží přírodě«. Ale Karolína Světlá nevyjímá z romantismu jen dva tři nahodilé motivy a zásady: nehledíc ani k tomu, že jako veškerí následovníci Rousseauovi dovede zobraziti přírodu v celistvosti její atmosféry, květeny, fauny s mírným a něžným naladěním citovým, obzírá celý svět s tohoto romantického hledišťe. Mravní čin Roziččin podobá se velkým skutkům

hrdinek Sandové, které, nedbajíce zákonné sankce a veřejného souhlasu pokrytecké společnosti, jdou za hlasem vášně, avšak nesen jest i etickým optimismem Schillerovým. Neváhám říci, že Roziččin apoštolát obrodné lásky jest ryzí koncepcí rousseauovskou (nehledám tu naprosto závislosti slovesné, nýbrž pokouším se toliko o určení kulturně-psychologického typu.) Jáchym v zracích básničky i její hrdinky jest od přírody dobrý člověk, kterého lživou morálkou a nesprávným zákonodárstvím porušila společnost. Ale jako každý jednotlivec může býti i Jáchym obnoven, a tuto obnovu podniká Rozička: také Rousseau volí za nástroj obrody hned lásku, hned výchovu. Rozička slučuje obé a čistě rousseauovsky odpoutává milence od vlivů společnosti, uvolňujíc v jeho nitru to, co znamená jeho přírodu — Jáchymovo dobré srdce; její poslední cíl jest týž jako konečný záměr filosofa ženévského: vniterné zdokonalení člověka.

Mistrovským kusem psychologické pronikavosti a zároveň úchvatné dialektiky lásky jest dialog mezi Rozičkou a Jáchymem, v němž tón citový i výrazový jest mnohokrátě změněn, od Roziččina zoufalství až po její důvěryplné vyznání lásky, od Jáchymova cynismu až po jeho hluboké dojetí — čím více vyniká mravní převaha dívčina, tím důsledněji mění se rozhovor v monolog hrdičin. To, co v korespondenci Karolíny Světlé s Janem Nerudou burácí v prudkých improvisacích, dostalo tu formu dramatického stupňování:¹¹ zcela promyšleně a zároveň vysoce účinně vede básnička svého reka od víry v člověka k víře v Bo-

ha, odtud pak k víře v sebe sama a konečně k důvěře ve vlastní obrození. Jemu zasvěcena jest kratičká, klidně výpravná, skoro pedagogicky vyznívajicí hlava pátá, jež po svrchovaném napětí scény předchozí přináší oddech dějový i náladový. Velmi přesně uzavírá spisovatelka vlastní obsah této kapitolky do vět o změně Jáchymově: »Co byla Rozička v něm dobré srdce poznala a ocenila, tu ho také skutečně měl; co byla nad ním zaplakala, jakoby byly její slzy všechny zlé pudy s jeho duše smyly; co viděl, že se někdo těší, těšil se sám ze sebe a dal na sobě záležití, aby nebylo na něm ani poskvrnky.«

Jako promyšleně provedený protějšek ke čtvrté, obsažné kapitolce, působí dějem bohatá hlava šestá: tam se všechno stupňuje k úplné obrodě Jáchymovy duše, zde vše postupně klesá až k naprostému jeho rozvratu. Kdežto však v kapitole čtvrté odehrával se výjev jediný, nakupe na tuto vrstvitě celá stupnice vysoce dramatických scén nesených četnými osobami proti tamnímu důvěrnému dialogu: nejprve Jáchym s Rozičkou v lese na vrcholu milostného blaženství; po té Jáchym u představeného po prvé uražen; pak ve výjevu s farářem urážka zpečetěna; posléze farář přemlouvá Rozičku, aby upustila od nerovného spojení, ale právě když statečná dívka odpovídá knězi obrannou řečí, dochází zpráva o úkladném skutku Jáchymově na představeném. V prudkém a vzrušeném sledu řtí se čin za činem, urychluje se co nejvíce postup dějový, ale přece našla tu básnířka vysoce šťastné místo, kde mohla plně projeviti nejryzejší svůj lyrismus. Na

samém začátku kapitoly položila podivuhodný výjev lásky: v témže háji, kde před rokem se milenci našli v kajícím rozhodnutí pro mravní obrodu, shledávají se v plesném náručí. Květiny a stromy, ptáci a sluneční parsyky účastní se tu šťastného hodu lásky jako se účastnívala celá příroda velkých milostných scén u Boženy Němcové, básnířky v mnohém Karolině Světlé protichůdné. Jen v případech zcela výjimečných dobrala se racionalistická a skeptická K. Světlá onoho harmonického pojetí, které citovou optimistku B. Němcovou charakterisuje; málokdy shodla se se starší družkou svou v názoru, že »erotická láska jest projevem dobroty přírodní a tím mocností blahotvornou«, a málokdy u Kar. Světlé »milenci dovedou naslouchat hlasu přírodního, tak že se druží u ní rovné s rovným ne ovšem ve smyslu společenského zřízení, nýbrž ve smyslu spríznění tělesného i duševního;«¹² zde však plně provedena tato harmonická integrace. Těchto několik úvodních odstavců šesté hlavy »Skaláka« jest po nejedné stránce výjimkou v dotavadním díle básnířčině: na větvích leží lehounký a čistý humor lyrický jako rosa na květech z rána; zdůvěřňující anthropomorfisace užito velmi vydatně; krajinné líčení dosahuje mocné působivosti užítím prostých, ale sytých epitet barevných.

Jako obdobně byly provedeny hlava čtvrtá a šestá, tak k sobě patří kapitoly pátá a sedmá: opět oddech dějový, převaha živlu výpravného nad prvky dramatickými, značné obmezení dialogických částí. S krutou názorností dolíčen úpadek obou hrdinů. Jáchym nejen pyká v žaláři za krva-

vý zločin, ale i zároveň mravně pustne, Rozička stárnouc a chudnouc, upadá v nečinnou lhostejnost... toliko víra v dobré srdce milencovo jí zůstává, povržené nevěště společenského vyvržence. Ani zde nepominula spisovatelka motivů, jež by mohly vzpružiti děj; najdou se jmenovitě tam, kde Skalák Rozičku při návštěvách v žaláři zahrnuje prudkými výčitkami.

V kapitole osmé vlastní děj novely se končí, a to způsobem velkolepým a tragickým. První část rozčleněna na několik menších, stručně vypravovaných výjevů: návrat sestárlého a sešlého Skaláka domů a jeho vyvedení ze statku Kučerova četníkem; pohled Rozičky, která se ocitla nejen bez prostředků, ale i bez přístřeší, na skálu Jáchymovu; příchod schromlého žebráka do sluje a pozvání Rozičky do vnitřku, kde teď ji dojísta lidé a úřady nechají, — toto vše jest jakýmsi úvodem k velkému, nezapomenutelnému výjevu mezi Rozičkou a Jáchymem, kterým klasicky vyvrcholuje celá novela. Kmitavá louč ozařuje ve velkém a temném doupěti dva ztracence, sestárlého a neduživého trestance a ožebračenou bídou »nevěstu mordýřovu«: Rozička mlčí, a Jáchym se posmívá. Když však divoký poškleb Jáchymův dostupuje vrcholu a když vtěluje se ve výzvu, aby litovala přece konečně všeho, co byla pro milence marně nasadila, tu »její oko zazářilo naň v plném blesku nekonečné lásky a útrpnosti«. V odhodlaných slovech, jimiž Rozička odpovídá hrozebnému posměchu Jáchymovu, tvrdíc, že kdyby byla předem vše věděla, nebyla by jinak jednala a že Jáchym »stál za to, by člověk

zaň všechno nasadil«, v slovech těch chvěje se opravdová víra v kladné hodnoty života, víra, s níž hrdinský idealism poetčin nemíní sleviti ani tehdy, když si uvědomuje všechnu hloubku lidského utrpení: pesimism jest tuto překonán.¹³ Po takovém vyznání cítí i drsný Skalák očistu, cítí omlazení, jest to jakási mravní koupel před smrtí, na niž práva dobylo si jeho již vykoupené srdce obětí: má jen tu svou sluj a tu postupuje Rozičce, odhodlávaje se k sebevraždě. Touží jen po jediném: aby mu nevěsta zazpívala ještě na cestu tak, jako zpívala v dětství, mírným a jemným hlasem. Dětské písně a slzy omývají celou duši, a jako před chvílí vyznala se Rozička z víry v cenu života, právě tak posledním slovem ve svém životě vyznává se Skalák: »Věru, zkusil jsem dost na tomto světě vlastní i cizí vinou; ale ... mne přec život nemrzí. Víc-li pak, proč mne nemrzí? Nemrzí mne proto, že jsem v něm poznal tebe, a že jsi ... mne chtěla.« Rozička neustává v zpěvu, ale po chvíli, vidouc Skaláka oběšena, pochopí, že zpívala mu píseň pohřební. V této druhé části osmé kapitoly vše má mocný dramatický spád; dialog jest v tak převážné většině, že výpravné odstavce mají ráz pouhých scénických poznámek, ač i v nich užila básnířka mluvy vysoce výrazné, nalehavě lyrické, působivé a plnozvučné ve své čisté prostotě. V osudném rozhovoru milenců na samém pomezí života a smrti vracejí se všechny vůdčí motivy práce, tu jen lehce nadhozeny, jinde zhuštěně vyjádřeny: nemluví to ještě dšší horalé v determinaci svého prostředí a své společnosti, nýbrž prostě lidé, tváří

v tvář zmaru a věčnosti, a proto všechno kmenově neb národopisně příznačné tu naprosto mizí.¹⁴

Kdyby bylo bývalo uměleckým záměrem Karoliny Světlé, dáti práci ráz lyricky dramatický, byla by přestala touto scénou, avšak epický charakter novely přímo žádal výpravného zaokrouhlení. A tu se přímo nabízel onen výjev, úchvatný ve své lidské tragice, v jehož shlédnutí spočívaly prakoncepční kořeny práce: pohřeb samovrahův za zdí hřbitovní. Básnička zobrazila rozryvnou tu scénu stručnými a hutnými větami dvou kratičkových odstavců, kde našla i příležitost po třetí vyvolat scenerii Roziččiny a Jáchymovy lásky, onen hájek drahý dvěma příběhy svatodušními. Lineární názornost, s kterou zhrdinišující tužka K. Světlé kreslí Rozičku nad čerstvě nasýpaným rovem Jáchymovým, dokazuje, jak intenzivní byl vjem básniččin... a přece novela nekončí gestem, obrazem, výtvarnou koncepcí, nýbrž vykřikem nitra, pravdou citu, dramaticko-lyrickou syntesí: »a s pláčem klesla Rozička na čerstvě nasýpanou zem, políbila ji a zaplakala: ‚Teď je to na jevu, jaké měl dobré srdce‘.« —

Čistě osobní několikařádkový závěr, jež Karolina Světlá připojila, ruší poněkud grandiosní účín této scény a snad i celého díla, s jehož koncepcí snímá závoj dotud pečlivě stažený. V celé práci byla důsledně a přísně provedena integrace osudu básniččina a Roziččína, avšak zde se dvojí ta složka rozlučuje, a básnička mluví náhle z plnosti srdce, stavíc v nesmířitelné ironii do protikladu mravní hrdinství obětavého ženství a po-

hodinou konvenčnost životních lží u »ušlechtilých dam s těmi hrdými čely a skromně sklopenými zraky«. Rozhodný protest, jenž se tu neodvratně tlačí na rty, smí nabýti však pouze podoby vášnivého výkřiku, aniž se přece mění v tendenční, určitě formulovaný projev: náhlou aposiopesí přerývá Karolina Světlá vlastní větu a zůstává v této práci jen a jen básnířkou.¹⁵ Čistě subjektivní doslov, jenž tuto vyvrhel ex abundantia cordis, patří k běžným technickým prostředkům Karoliny Světlé v prvním období jejího tvoření; nacházíme jej v práci »Ještě několik archů rodinné kroniky«, kde ovšem jest samou stavbou dějovou zdůvodněn, v obou povídkách vesnických »Sefka« a »O krejčíkovic Anežce«, které jinak dotud neprozrazují v čisté své objektivnosti žádného spojení s osobou spisovatelčinou; nikde nemá však doslov tak plného zdůvodnění jako ve »Skaláku«. —

»Skalákem« vyvrcholují se drobnější povídky ještědské, které K. Světlá napsala před rokem 1867, ale v něm hlásí se již po mnohé stránce její vyspělé umění, jež pak v době 1867—1873 vytvořilo klasická díla románová, »Vesnický román«, »Kříž u potoka«, »Kantůřčící«, »Frantínu« a »Nemodlence«. Jako mohutné ty skladby, vykazuje již stručný »Skalák« mistrovskou integraci objektivního námětu ještědského a subjektivních zkušeností životních, vykazuje obdivuhodný podklad etický, vykazuje propracovanou stavbu dramatickou; těmito přednostmi doplňuje vynikající rys starších ještědských povídek spisovatelčiných, totiž jemně a láskyplně provedenou po-

vahokresbu. Z těchto důvodů musí »Skalákovi« věnovati zvláště bedlivou pozornost každý, kdokoliv studuje umělecký vývoj Karoliny Světlé. Avšak i pro životopisce a psychologa Karoliny Světlé jest »Skalák« pramenem neocenitelným, neboť ani jediná z ostatních prací jejích neobsahuje tak bezprostřední a upřímný obraz vztahu jejího k Janu Nerudovi z r. 1862. Posléze nemůže si nepovšimnouti novely této badatel zabývající se zákony básnického tvoření, ježto zde lze je sledovati vysoce názorně a jasně. Není proto náhodou ani rozmarem literární záliby, jestliže jsme věnovali této krátké povídce delší analytickou studii, než jaké se posud dostalo rozlehlejším dílům nedoceněné mistryně naší výpravné prósy.

(1913)

D v ě e p i g o n k y.

Blednoucí daguerrotypy.

1.

Berta Mühlsteinová.

V drobné knížce veršů »Pohrobky«, jimiž Berta Mühlsteinová r. 1872 debutovala, přimykajíc se k elegické lyrice Gustava Pflagra Moravského a Rudolfa Meyera, uprostřed šumění hřbitovních cypřišů, vzdechů tmavých jezer a mdlé vůně uvadlých věnců, které tak přiléhavě charakterisují nálady jednatřicetileté básníčky, na jednom místě propuká bolest trýzněného srdce, aby žhavým proudem prorazila všední kůru společenské konvence: »O jen jednu, jednu upomínku — jako záblesk minulého štěstí, — kdybych měla na života scestí! — O jen jednu, jednu upomínku!« Zde skryt jest, tuším, klíč k pochopení její tvorby, soustředěné do šesti nepatrných svazečků, z nichž právě »Pohrobky« jsou psány veršem.

Šumí tu dech osamělosti, stesk duševního strádání, smutek ze zklamaných snů, zborcených oblačných hradů, šeří se tu beznadějně večery, pohřbívající den, do kterého marně skládáno mnoho nadějí. Všecka melancholie Berty Mühlsteinové má zvláštní, snadno rozeznatelný odstín: jest to záдумčivost roztouženého dívčího srdce, vyhoštěného ze života. Hrdinkami jejími jsou většinou dívky: naivně dobré Toničky, jež sotva od-

loží dětské sukénky, již nemají na srdci než lásku a vlast, snivé Ludmily, oslavující v tajnosti máj srdce vroucími verši, koketní Rózy, chvátající ke kde které produkci vyniknout svým půvabem, důvěřivé Edity, které spoléhají na věrnou lásku všedního učitele hudby a po mnohém zklamání a mnohé únavě nenalézají než opuštěný hrob. Kreslí-li postavy poněkud aktivnější, jsou to nezkušené Jelenky, nadšené četbou G. Sandové pro studium ženské otázky, jichž honorářem stává se snubní prsten šlechtného nakladatele; svérázné herečky Perdity, nepachtící se po marném uznání všední společnosti, nýbrž jdoucí mlčky a hrdě trním života; sličné Evy, které pro hlas křesťanského slitování neslyší vřelých výzev lásky a odanosti, ale konečně přece najdou v sobě ženu a manželku; šlechtné Růženy, které neklesnou nikdy k hrubému sobectví, ať sebe hruběji jim rvána čest a štěstí. Kde Berta Mühlsteinová přímo nezpodobovala dívky dle svých vnitřních zkušeností, tam promítala do postav toužebné své dívčí představy o ideálech ženství — tak v obou ústředních zjevech románku »Na březích Nežárky«, nejrozvitější to skladbě své, v Emmě Květovské, jež pro nicotného, sobeckého, bídného chotě nemá než slova lásky, povzbuzení, opuštění, a v Leně Borecké, která promíjí té, jež jí vzala všecky naděje dívčích let a zároveň sama zřiká se poháru lásky.

Jsou to v celku běžné typy konvenčního románu ženského, který zrodil se z romantického kultu všemocného citu a z individualistického sebevědomí ženiny tvůrčí vůle, zhrubnul a zpla-

něl v řemeslných rukách bezstarostných epigonek: rozčarovaná žena, kterou vytrestal osud za mystickou víru v čaromoc lásky z exaltovaných románů hraběnky Idy Hahnové i hrdinka sebezapíravé oběti, jak ji monumentalisovala Karolína Světlá, pokorná a věrná služebnice povinnosti v domácnosti i v manželství dle vzoru Emilie Flygaré Carlénové, i láskou zkrocená amazonka vzdorovitě myslí a v světlém úboru s kraječkami z dívčího pensionátu Marlittčina — u Berty Mühlsteinové vše odmocněno, ztlumeno, zesentimentalisováno. Ani nejlepším z těchto spisovatelek nedařily se postavy mužské; jaký div, že neuměla jich individuálně nakreslit česká blouznilka, která skládala své figury z knižních vzpomínek a z mlhavé touhy. Ulpívala proto zpravidla na běžných schemech: buď to jsou přísloveční mladí rytíři s bujarou kšticí, houpající se na ořích nadšením, milostní a mávajícím praporem vlasteneckým, nebo bezkarakterní světáci a hýřilové, šlapající zcela úmyslně a dlouho beztretně po ženské cti, posléze vážní, uzralí mužové, spolehliví to sloupové společnosti a národa. Není tu individuí ani společenským stavem podmíněných typů; jsou tu jen obrysy nejmatnější neživotných postav, jichž nekaracterisuje spisovatelka nikde osobitou řečí neb myšlenkovým zájmem.

Jednoduché, nelomené hrdinky její bez záhad a bez otazníků uznávají pouze dvě hybné síly v životě i v touze, jež se často stává náhradou za život: milostné prahnutí a vlastenecké nadšení — Vlasti a Tobě! Není u ní dívčí bytosti, která by v náručí milovaného muže nechtěla usnouti slad-

kým spánkem rozkošného bezvědomí, která by nesnila o závoji a oltáři. Jest tu spíše erotické toužení v počátečních svých fázích než vlastní psychologie lásky — to, co Mühlsteinová rozumí láskou, jest buď citové opojení, zřídka provázené smyslovými akordy, neb bezděčná milostná tyranie mužovy vůle nad pasivní bytostí. Žena tu otročí s uspokojením ba s nadšením a neuvědomuje si, že by mohlo býti jinak — jeť jistě z rodu Katynek Heilbronských, jejichž věk Berta Mühlsteinová se zálibou líčila v několika povídkách. V celé této prostoduché a blouznivé erotice opozdila se romantická epigonka za svou dobu: dávno před ní pojímala Karolina Světlá ženinu lásku jako tragický problém mravního růstu, a básnická její současnice Eliška Krásnohorská zantovala na rozhraní sedmdesátých a osmdesátých let svou statečnou píseň milostnou, která jaře velebí právo ženino spolupracovati radostně s milovaným mužem o zvládnutí osudu.

Je-li hlavním požadavkem lásky u Berty Mühlsteinové, aby se žena pokorně oddala milenci a manželu, vymáhá totéž s neúprosnou samozřejmostí vlast od mužů (a ovšem také od dívek) v jejích knihách. Jako v erotice zaznívají také ve vlasteneckém horování Berty Mühlsteinové hesla služby, poddanství, obětování, ani zde láska nerozvíjí vnitřních sil lidské bytosti, nýbrž absorbuje ji; cit nepojí se tu s čínorodou vůlí, nýbrž zůstává příjemným narkotikem, uvádějícím v rozkošnou malátnost. Takto se vrací sentimentální básnířka sedmdesátých a osmdesátých let tam, kde stály vlastenecké romantičky národního ob-

rození, Vlastimila Růžičková neb Marie Čacká a jiné sentimentální epigonky Čelakovského; potřeba oddati a pokořiti se oslovuje toužebně zpěvnou řečí hned milovaného muže, hned zbožňovanou otčinu. Tento tradiční návrat k národním myšlenkám obrozenským není však jen individuálním rysem Mühlsteinové, nýbrž společným znakem její generace, která vystřídala pokolení kosmopolitní u nás. Almanach »Ruch«, jenž v druhém ročníku otevřel cestu do literatury Elišce Krásnohorské, Albíně Dvořákové-Mráčkové a Bertě Mühlsteinové, značí příchod básnické mládeže, seskupené kolem Josefa V. Sládka a Svatopluka Čecha; novým slohem, s přísným svědomím uměleckým, s životnou opravdovostí chtějí tito mladí poetové vzkřísiti vůdčí myšlenky probuzenské. Z básnířek byla s ten úkol pouze výmluvná pěvkyně citové a volní energie Eliška Krásnohorská, kdežto oběma veršujícími družkám jejím vadil naprostý nedostatek schopnosti zmocniti se života, ponořiti se do jeho vln a vynésti odtud hutný obsah. Berta Mühlsteinová podivovala se sice srdečně vídeňské básnířce Adě Christenové, již také Jan Neruda přisuzoval velký význam lidský i umělecký, leč právě kladné rysy vlastní útočné pěvkyně ztracených ženských bytostí nadobro jí samé chyběly: prudkost prožití, bezprostřední vztah k syrové skutečnosti, dravá naléhavost citu, důraz v protestu; kde zdravá předměstská dcerka zběhlá v tržišti života i na divadelních prknech vrhala se statečně a dychtivě do proudu, tam neduživá slečna z maloměstské rodiny úřednické stála zádumčivě a bez-

mocně na břehu.

Nikdy nevyplnil krutý osud jejího nejrůznějšího přání, aby mohla říci to, čím se končí její nejlepší a nejupřímnější povídka: »Již počítám jen dny, které žiju sobě, pak budu náležeti jen jemu!« S toužebným očekáváním seděla stárnoucí dívka u oken života, a její oči »tmavé a teplé jako letní noc, stíněné dlouhými řasami jako hustým loubím, klonícím se nad temným jezerem«, jak sama píše v práci »Manfréd« a jak vypravují všickni, kdož znali její ubohý zmrzačený zjev, hleděly do dálky a čekaly. Zprvu namlouval si neopravitelný snělek, že štěstí musí přijíti jako rusý Lohengrin na loďce tažené labutí lásky. Nepřestala doufat ani pak, když poznala, že očekává klam. Hledala nápoj zapomenutí. Prsty její klouzaly po klávesách, a »duch provázen souhlasnými zvuky letěl daleko, daleko do cizího neznámého světa, kde všechno krásnější, velebnější a ušlechtilější jest, kde žádná nenávist nepanuje a čistá, vespólná láska člověčenstvo spojuje«, jak blouzní v románě »Vlasti a Tobě«. Chtěla se vzdělati, navštěvovala poučné přednášky, pilně četla, studovala cizí řeči a pokoušela se z nich překládati.

Posléze jala se psáti; o ní platí v plné míře slova Laury Marholmové: »Nespokojená mladá žena píše, aby alespoň něco měla.« Vysněný život nahrazoval jí skutečnost, a to, po čem toužila, dala prožívat svým hrdinům a hrdinkám. Dívčí svět vylíčila upřímně, svěže, s kouzlem naivnosti a v jarních náladách; tu má její prósa melodický půvab, tu její akvarelové obrázky letních zátiší,

ztemnělých parků, hřbitovů s cypřiši působí lyrickou pravdivostí. Tak stala se Berta Mühlsteinová opět miláčkem dívčího čtenářstva, které obracejíc při háčkování růžovými prstíky stránky »Libuše«, sní rádo o štěstí Toniččině z románu »Vlasti a Tobě« nebo šlechtivosti Emmině z knihy »Na březích Nežárky«. Dosud přechází ze zpěvníčku do zpěvníčku opsána pečlivým rukopisem dívčím píseň Mühlsteinové »Moje láska«, jež počíná se slovy »Volám to v stinný, tmavý les, by stromů šum to dále nes«, dosud se blouzní nad jejími novelami. Tak žije památka dobré a ubohé básničky tam, odkud vzklíčila její poesie, mezi sesterskými dušemi dívek naivních, oddaných a jemných.

(1898)

2.

Františka Stránecká.

raj, jež Františka Stránecká nejčastěji popisovala se střízlivou a jadrnou věcností a občas velebila slunnými chvalozpěvy vděčného srdce, byl domovem jejích dětských let. Drobná knížka »Z pohoří moravského« předvádí skoro naukově tuto pahorkatinu, která se od Brna zdvíhá k Jihlavě a tuhne i temní, stoupajíc do vlastních hor: geologicky poučená a národopisně zkušená znalkyně koná s čtenářem cestu od údolí Svratčina k rodnému Velkému Meziříčí a upozorňuje, jak na polích ubývá prstí a přibývá kamení, jak štavnatá zeleň ovocných sadů ustupuje

tmavé modři zamklých smrčín, jak stavení chudnou a zasmušují se v zápase se živly a jak lid, stížený těžkou prací, tuhne a hranatí. Jako u Václava Kosmáka, jenž o něco dříve se stal epikem končiny bezprostředně sousední, ocitá se čtenář též v pracích Františky Stránecké na rozhraní roviny a pohoří, a stejně jako naivní naturalista brněnský uvádí i sentimentální realista z olomoucké školy ráda na pomezí dvou vývojových období svého domova; jsou to padesátá léta, kam spadá její dětinství. S patrimoniálním zřízením a panskými řády hyne na prahu konstituce i za zpátečnické episy následující starý dědovský svět poctivého mravu a životních jistot; složitější civilisace městská a neklidná výroba tovární útočí na zachovalý a nehybný venkov; lid odcizuje se zvolna předkům v kroji, ve zvycích i v touhách; jen pevná katolická víra a z ní důsledně odvozená teokracie na farách, ve školách i v představenstvech obcí zabraňuje mravnímu rozvratu starodávného čestného života.

Tuto oblast, kterou opouští jen několikrát v črtách z uherské nížiny a v obrázcích slováckých i v nečetných tendenčních povídkách posunutých až do sedmdesátých a osmdesátých let, zná Františka Stránecká dokonale a zobrazuje ji v různých střediscích společenských, střídajíc se značnou pohotovostí výpravnou dějiště svých příběhů: uvádí do tichých dědín pod krásnými, hučícími lesy, a uprostřed dozrávajících polí, zalitých proudy svatodušního slunce, vypráví o malých, zapomenutých panstvíčkách, kam vrchnost po léta nepřijíždí, a kde vůle i rozmar úřednictva jsou nej-

vyšším zákonem; jest ochotnou kronikářkou nepatrných městeček, v nichž výroční trh, střelba »králů« o ceny a zabijačka jsou památnými slavnostmi; rozpomíná se srdečně na osamělé myslivny s rodinnými a dětskými selankami a zastavuje se nábožně před nízkými stodolovitými kostelíky i nad hřbitůvky, které se ztrácejí pod polními květy. Kraj svůj zalidňuje Františka Stránecká figurkami, které většinou budí sympatií, leckdy mírnou soustrast a nejednou i úsměv podnícený nehlubokou komičností; některé nakreslila pečlivě tužka pozorovatelky národopisně zaujaté, jiné zdají se býti ve zpožděném vkusu rokokovém zhněteny z cukrového a máslového těsta pro zdobný dort. Venkovský troglodyt Kubánek, člověk boží bez potřeb a zájmů, krčí se vedle scvrklé babky Kostelníkové, na niž smrt zapomněla; dobromyslný facír volný jako lesní pták a bezbranný, ježto vleče křídlo osudem postřelené, usmívá se na zdětinštělý párek dvou zamilovaných, Barušku a Jakuba z myslivny; číperný starý pošťák, nosící v hlavě všecky životní potřeby své vesnice, kluše vedle jaderného strýce Hutuly, který za bouře a přívalu se stará o ohrožené pocestné; přihlouplý obroční s ohromným léstrem a strašpytel správčí, který celou zimu proseděl na soudku s prachem, zastupují úřednické panstvo vedle pedantického správčíka, jenž se složitou obřadností úřední prohlíží kopu pstruhů; šibalský vlasář láká a obluzuje venkovské krasavice; pověstná klepna stopuje se své »hlavní strážce« osudy a záměry celého městečka; sešlý student z bohaté usedlosti žebrá a děkuje

za milodar po latinsku »gratias«. Nad jiné podařily se Stránecké svěží a jasné postavy ženské, které s úsměvem a lahodou se odevzdávají do vůle boží: zpěvačka Hanna, již jest píseň potřebou jako vzduch a pohyb; jará služtička Lenorka, která se přese všecek chvat stavila v kostele na otčenášek a tím zachránila celou rozvrácenou rodinu od úplné záhuby; hospodyně Matoušková, třikráte provdaná a třikrát osvědčivší praktickou moudrost životní; čtenář cítí, jak se spisovatelce dobře beseduje s těmito statečnými a radostnými ženami, do nichž vložila nejlepší klady svojí víry.

Vlídny humor a spokojená vyrovnanost myslí stupňují se až v radostný optimism v rozsáhlejších pracích Františky Stránecké, jež místo jednoduché kresby postav rozprávají skutečný děj povídkový; ani v nich nemá místa temná a nezkrtná vášeň a hřích neodčinitelný — viny a poklesky se konečně smývají, a porušená rovnováha se posléze vždycky vyrovnává. Zatvrzelý alkoholik utrápí ženu, přivede rodinu na kraj zkázy, utopiv se, nedochází ani křesťanského pohřbu, ale jeho vzorná dívka zachrání statek i rod a přivede ke cti a k blahobytu. Nevinně odsouzený a uvězněný stařec vrací se ze žaláře v hanbě a opovržení, ale dostane bezstarostnou službu, umožňující mu, aby se ujal sirotka po původci svého neštěstí. Dva potomkové chřadnoucího kmene po lehkomyšlných létech chlapeckých obnovují bývalou vážnost rodiny. Tvrdá matka, sestarálá v práci a v lakocení, zanevře na syna, když se oženil s hezkou a pracovitou, ale chudobnou služ-

kou, avšak jest posléze pohnuta dětskou modlitbou vnukovou, že se smíří s trpělivou nevěstou. Svedené děvče nenajde jen u rodičů laskavého odpuštění, ale vdá se i šťastně za řádného muže a dožije se dostiučinění, že jí někdejší milenec a svůdce závidí rodinné štěstí. Starý dobrý dělník pozbude práce a ocitnuv se na holičkách, klesá od stupně k stupni, uchytlí se však znovu a oprostí se za těžké zkoušky i hlavní své chyby dřívější, lehkovážného pijáctví. Nikdy nedopustí Fr. Stránecká, že by ve světě dokonale řízeném vůlí božskou, byly zjevy, opravňující k názoru, jakoby povaha lidská byla v kořenech porušena neb jakoby společenský řád byl v zásadě nespravedlivý a vadný. Je-li vyštována řádná, dělná rodina z rodné vísky do nehostinné cizoty, neodvází se spisovatelka pochybovatí o tom, že jest u stolu Páně dostatečně prostřeno pro všechny. Vrací-li se chudé děvče z Vídně tělesně i duševně zkaženo, činí Fr. Stránecká spíše výčitky rodičům, že neopatřili dceři dostatečného dozoru, než velkému městu, dávicímu mladé oběti.

Mírný meliorism mravokárné vyprávěčky udílí drobné rady praktického rázu a skrovného dosahu a to případ od případu, ale vyhýbá se na míle opravdové kritice etické a společenské — jeví se jí takměř vždycky individuální vinou, zaplete-li se jednotlivec do rozporů s danými řády mravními a sociálními, které oddaná milovnice pokojného středoceští přijímá jakožto posvátné instituce božské, vyhovující lidským potřebám. V jedině své povídce s historickým pozadím, »Konšelovic Terézka«, vyvolávající tereziánský věk,

Františka Stránecká se pokusila o jakousi filosofii dějin v duchu tohoto prostoduchého optimismu: není dob zcela šťastných ani nadobro zhoubných; každá doba zahrnuje tolik zdárného i škodlivého, kolik lidé v ní žijící potřebují, zasluhují neb samovolně sobě zjednávají; v každé době jiná stránka vzdělanosti společenské a povahy lidské dochází vyvrcholení, ale vždy může být člověk spokojen, ba blažen, poslouchá-li zákona božího a rozvíjí-li kladné schopnosti svého nitra.

Uznávala-li Fr. Stránecká takto, že všechna období dějinného vývoje poskytují člověku možnost vyžítí svůj osud plně, blahodárně a šťastně, netajila se přece nikdy, že si nade vše váží starého zřízení patriarchálního na našem venkově; odstranění robotního a poddanského poměru za císaře Josefa a r. 1848 vítala jako pád jediné překážky, bránící, aby lid náš užíval naprostého blaženství a úplné dokonalosti. Stará moravská dědina s majetkovým svým rozvrstvením, kde jest místo pro hospodáře i pro výměníky, pro sedláky, chalupníky i podruhy, kde moudrý rychtář radí v záležitostech světských a věrný sluha Páně ve všech starostech duševních, jevila se jí vždycky ideální formou života pospolitého. Oblíbila si tento útvar do té míry, že jej promítala i do měst a městeček, která v jejím zjednodušujícím podání jsou neb mají být organizována jako dávné naše vesnice; spokojenost a řád, kázeň a klid se v nich ruší teprve, vnikají-li ze zevnějšku živly cizorodé se svými novotami zvykovými a jazykovými. Nejrozsáhlejší povídka Fr. Stránecké »Z malého mě-

sta« zcela jest vybudována na tomto pojetí: patriarchální dvě rodiny ryzích řemeslníků-maloměšťáků uchrání svůj mrav a ráz proti návalu modního a nevlasteneckého cizáctví, které připlavují přistěhovalci úředničtí a vojenští, lesklí povrchem, ale zkaženého jádra — stará poctivost, stará národnost, starý Bůh vítězí.

Tradicionalism Františky Stránecké pokusil se orientovati také historicky. V duchu vlasteneckých romantiků soustředěných v olomouckém vlasteneckém museu kolem rodiny Wanklových a v učelivé shodě s Františkem Bartošem ztotožnila si patriarchální dědinu moravskou se starodávnou kulturou slovanskou jako identifikovala krojovou výzdobu lidovou na Moravě XIX. století s ornamentikou předhistorických starožitností. Hlásala-li, že třeba žítí tak, jak na vesnici žili naši otcové, znamenalo to zároveň, že toužila po obnově mravů našich slovanských praotců před dávnými věky — tato její patriarchální selanka nepohřešuje monumentálností. Pracujíc v jednotlivostech realisticky, byla Františka Stránecká celkovým názorem ryzí romantička: vidí lidový život v mohutné jednotě kmenově slovanské, košaticí se přes dlouhá století; zří v něm přirozený a dokonalý výtvar rasového ducha i přírodních podmínek; nachází tu mravní jistotu i umělecké potěšení — tak zahloubala se dcera patriarchální rodiny do života moravského lidu.

Jako většina romantických idyliků na Moravě i jinde prodšena byla též Františka Stránecká hlubokou úctou ke křesťanství; její staroslovanství má silný příděch cyrilometodějský. Všecek

život vyrůstá dle jejího pojetí z Boha, řídí se jeho vůlí a opět k Bohu se vrací — náš lid cítí se šťastným též proto, že si stále uvědomuje tento náboženský kořen; mravní síla moravského venkova vyvěrá z pevné odevzdanosti do vůle boží; městská kultura ničím nestůně tolik jako vlažností u víře, lhostejností, ba nevěrou. Velmi často projevuje křesťanství Františky Stránecké ráz přísně církevní a katolický; oslavuje obřady v chrámě, zpívá chválu pobožností poutních, idealisuje venkovské kněžstvo, zpodobujíc je jako duchovní šlechtu moravské dědiny; národopisná knížka její činí to způsobem cyklickým a těsně se přibližuje tendenčním projevům kněžských povídkářů na Moravě s Václavem Kosmákem v čele. Nikdy není však Stránecká spisovatelkou bojovou: prostoduché křesťanství její není předmětem agitace, nýbrž potřebou citu a bezpečností ducha a proto nedochází nikde tak opravdového výrazu jako ve vděčných chvalozpěvech dobroty boží a v jaderných úvahách gnomičnosti až bibličké o radostné a útěšné závislosti člověkově od věčné vůle Páně. —

Celé nazírání Františky Stránecké jest věrným zrcadlem jejího vychování a vývoje a zároveň ozvukem myšlenkového snažení na Moravě v druhé třetině minulého století. Vychována pečlivě v teplém a klidném ovzduší spokojené rodiny úředníka patrimoniálního, ve styku s přírodou a zároveň uprostřed panské kultury, vssála záhy tradice společenské, které ukládaly mladé dívce vedle milostné něhy praktický smysl, vedle tiché nábožnosti hospodářské ctnosti, projevující se v

kuchyni, spížírně i u šicího stolku; jako dívka byla probuzena národně a tím odlišila se od mnohých družek, porušených germanisací. Vzorná domácnost rodičů, ať bydleli v městě či na venkovském panství, spanilomyslná péče vychovatelů, dívčí léta nerušená neštěstími — to vše vstúpilo hluboko do její duše onu bezpečnou důvěru v ochranné působení boží, která se zdá býti rozestřena právě tak na jejím krásném vysokém čele nad inteligentníma očima jako v jejích pracích. Jako mladičké děvčátko okusila štěstí lásky, a první roky jejího manželství, v něž vstoupila s 16 léty, byly posety růžemi. Výbornou hospodyní a vzornou matku poznáváme i z jejích projevů slovesných: kolik praktických rad o domácnosti, o kuchyni, o polním i zahradním hospodářství, kolik pouček vychovatelských a zdravotnických, kolik pokynů o šetrnosti a úpravnosti přetrhuje děj jejích povídek a obrázků! Pozdější doby jejího manželství, které ji zavedlo do jižních Uher a přes moravské Slovácko trvale do Brna, nebyly bez trpkých chvil, ale Františka Stránecká dovedla překonávati je laskavou shovívavostí, kterou proslula i v životě spolkovém a již vyzbrojila nejsympatičtější hrdinky svých prací. Všude snažila se s lidem žiti, cítiti a rozuměti si, a studiem, pozorným zájmem i dělnou účastí překlenouti rozdíl rozevřený mezi úřednickou inteligentkou a moravskými venkovany.

Cesta k povídkářské činnosti její vede národopisem; jako třicetiletá vydala r. 1868 svazeček lidových pohádek, zakládajících se částečně na vzpomínkách z dětství, ale teprve po devíti lé-

tech přinesla »Koleda« její první pokus novelistický »Z našich hor«. Potom, po celé desetiletí, až po předčasnou smrt spisovatelčinu, podobně jako u Boženy Němcové, s níž ji občas nekritičtí chvalořečníci srovnávali, postupuje u Františky Stránecké horlivé působení národopisné a lidovýchovné článkářky zcela souběžně s tvořením beletristickým. Popisovala život lidu ve všech zevních jeho projevech, líčila zeměpisné i hmotné podmínky jeho bytu, psala s ochotnickým nadšením a s laickou lehkostí o starožitnických, filologických, ano i přírodopisných poměrech na Moravě, přidržujíc se vždy olomoucké školy romantické. Horlila pro zachování lidového kroje a vyšívání, vykládala jej ze staré slovanské tradice ornamentální, usilovala o obrození moderního šatu ženina svéráznými prvky lidovými. V jejích statích není arcí skutečného vědeckého podkladu, ale všechny jednotlivosti vyzoborovány jsou tu s dbalou pečlivostí, všechny detaily se pojí v celek řízený přesvědčením o jednotě kultury lidové a oddaná láska, srdečný přednes, vkusná prostota výkladu získávají rázem sympatie těmto úvahám, rozmetaným po časopisech nejrůznějších.

Národopisný živel převládá též ve většině povídkářských prací Františky Stránecké: jest kdykoliv ochotna obětovati jednotu dějového obrysu zvykoslovnému dokumentu nebo vložiti na úkor soustředěnosti do povídky celou píseň; mnohé odstavce dialogu vznikly jen proto, aby využila nasbírané látky jazykové a fraseologické, z níž však vybírá spíše dle vkusu literárního než dle úvahy dialektologovy, slova a rčení malebná,

obrazy původní a jadrné drobtý gnomické. Nejlépe se jí dařily zaokrouhlené črty nepatrného rozměru, jež zcela vyplňuje rázovitá figurka lidová neb rozmarná anekdota ze vsi či ze zámku; jakmile však chtěla podatí rozvoj osudu jednotlivcova neb dokonce rozpřístí do široka historii celé rodiny, vypovídaly jí síly. Neměla smyslu pro komposici, hromadila episydy, přeplňovala výklad národopisnými odbočkami, libovala si v popisech příliš důkladných a nenázorných. A pak: u Františky Stránecké nebylo ani literárního vývoje ani opravdového účastenství vnitřních zážitků při slovesném tvoření. V posledním roce psala právě tak naivní črty, vyvozené z pouhé anekdoty a zaostřené mravokárně, jakými zahájila svou beletrii, a nejrozsáhlejší její povídka »Z malého města«, šťastná v expisici, ale nadobro nedomyšlená a nedořešená, stojí chronologicky právě uprostřed její novelistiky, aniž odtud cesta vzestupuje. Ohlížíme-li se v pracích Fr. Stránecké marně po dokladech, jak vyspívála literárně, nenajdeme v nich ani důkazu o tom, co spisovatelka prožila lidsky a co utvářelo její ženskou osobnost: jak běžná a neosobitá jest zde všechna erotika, jak málo se tu dozvídáme o vztahu ženině k manželu, jak všeobecně tu zní požadavek oběti a sebezapření!

Vším tím Františka Stránecká se podstatně liší od tří vůdčích spisovatelek českých, s nimiž jí slučuje láskyplný zájem o lidovou duši, pozorné studium našeho venkova a umění drobnokresby, postihující vesnické typy; od Boženy Němcové, Karoliny Světlé a Terézy Novákové. V nich

vyspívala a rozvíjela se umělkyně zároveň se ženou; prohlubování vlastního nitra značilo jim rozšiřování životního obzoru; psychologické zkušenosti zaplacené osobním utrpením uschopňovaly je zpodobovati složitější děje a tragičtější osudy a tím předurčovaly je i pro formu románovou. Ta zůstala Františce Stránecké vždycky nedostupnou a cizí: prostoduché srdce lidumilné vyprávěčky a poučovatelky v moudrém sebeomezení se spokojilo scurodým útvarem literárním, s genrovou črtou z venkovského života, při níž tahy vyhledované s věcností národopiscovou seskupuje ve vyšší jednotu romantické pojetí svérázu lidového a zbožně vděčný poměr k vesmíru — šatu to Hospodinovu.

(1898)

Z vývoje Terézy Novákové.

1.

Češství Terézy Novákové.

Velikost lidskou nesou dvě mohutné síly vnitřní: stále živá schopnost zákonného vývoje a mravní dar pevné jednoty osobnostní při tomto nepřetržitém růstu. Kdo prošel dalekou a složitou drahou vývojovou a přece vždy zůstal věren sobě sám v základních složkách své bytosti, naplnil nejkrásnější lidské poslání na zemi: obraz boží, který při narození přijal z Tvůrcových rukou, odevzdal mu při skonu sice nezkalený a neporušený, ale propracovaný a projemnělý zkouškami ducha, činností a lásky. Teréze Novákové, již osud zahrnul tolika neblahými dary skříňky Pandorařiny, bylo přáno užívatí obého údělu velkých lidí: vyvíjela se bohatě a samostatně až do posledních let svého života a přece zachovávala povahovou a mravní jednodušnost, která se zrcadlí ve veškerých projevech její duše všestranné a neunavné. Vzdálenější pozorovatelé, kteří s klidnou věcností dějepiscovou neb kritikovou pohlížejí na díla i snahy této básnířky a myslitelky, ukázali již a ještě ukáží, kterak její chrabrý a oduševnělý idealism postupoval slovesně od matné a neživotné konvence odvozeného a vychudlého romantismu přes podrobné a pokorné studium drobných jednotlivin životních až k tragickému pojetí zdánlivě nepatrných osudů lidských a jak zde do-

vedl sloučítí přesnost metody realistické s romantickým řešením posledních temných otázek; toť sám ústřední problém, k jehož duševědnému a uměleckému luštění zavazuje literární studium zjevu Terézy Novákové. Budiž však dovoleno mně, jenž jsem po dlouhá léta stál své matce blízko, ne-li nejbliže, a to nejen hlasem krve a společenstvím života, nýbrž i pospolitostí práce a souzvukem zájmů, abych ukázal, že samo češství, které zpravidla bývá neměnným a trvalým statkem názorového a citového života, vyvýtjelo se u Terézy Novákové velmi složitě, rozšiřujíc a prohlubujíc svůj obsah. Rozhodnou, ba horující Češkou byla má matka vždy; avšak v jak bohatou a svítivou drůzu podivuhodně vyhraněných krystalů vypěla její národnost postupně za vlivu soustavného studia, mravního zrání a obecného pokroku češství!

*

Teréza Nováková pocházela z rodiny německé krví, nikoliv však smýšlením. Děd můj, František Lanhaus, úředník České spořitelny, narodil se v Hradci Králové, kdež otec jeho byl poštmistrem, ale po meči pocházeli Lanhausové dle tradice z Porýnska, po přeslici z německé části severozápadních Čech, doma mluvilo se, tuším, po německu. František Lanhaus přilnul - však působením královéhradeckého prostředí a hlavně vlasteneckého gymnasia tamního k národnosti české, již přiblížil jej zvláště horlivý kult naší hudby, ale uzavřená, klidná, až flegmatická povaha jeho nepřipouštěla hlasitějších projevů smýšlení a

cítění českého, zvláště když němečtí představení a soudruzi v úřadě pronásledovali každý doklad upřímného češství. Jeho choť Arnoštka, matka Terézy Novákové, vyšla úplně z rodu a prostředí německého. Byla dcerou vynikající rodiny Deutschovy, která svou kolébku, poněmčenou Jihlavu, zaměnila za Vídeň a velmi záhy úplně přijala význačnou společenskou povahu vídeňskou:¹ vyšli z ní bankéři, úředníci železniční a obchodníci ve starorakouském slohu, dcery blouznily o Hradním divadle a vdávaly se za rakouské důstojníky. Moje babička Arnoštka, krasoduchá paní jemného vtipu a vzdělaného vkusu, musila se vzdáti uměleckých snů vídeňských a konvenčním sňatkem navždy uvázla v Praze a ve skromných poměrech úřednických, ale svou originálnost a neodvislost duševní projevila zcela osobitým vztahem k češství, které ji obklopovalo. Nenaučila se sice nikdy jen poněkud správně česky, s manželem a dospělými dětmi mluvila vždy po německu, ale srdcem přilnula vroucně k politickým i vzdělanostním snahám českého národa; posílala syny do českých obecných i středních škol, dcery do ústavů vedených v duchu česky vlasteneckém a s radostí navštěvovala s nimi společnosti české. Byla to vůbec nevšední, nešťastná žena, která poněkud svrchu pohlížela na praktické potřeby životní a nacházela útěchu v oblastech kulturních. Dva drobné rysy osvětlují jasně pronikavou samostatnost jejího smýšlení: r. 1870 postavila se ve francouzsko-německé válce s rozhodnou důsledností na stranu poražených, a když počala vycházeti v překladu Tolstého »Vojna a

mír«, rázem vycítila v horoucím obdivu jedinečnou velikost spisovatelovu. Není zcela snadno představit si dvojjazyčný ráz rodiny Lanhausovy: matka mluvila s dětmi po německu, otec a služky česky; doma zpívaly se naše písně a při tom kořenila řeč citáty z výmarských klasiků; většina známých náležela německé společnosti pražské, ale celá rodina horovala pro politické snahy českých stran — zdá se, že Arnoštka Lanhausová, která byla v domě osobností vůdčí, cítila, kterak v českém táboře jest budoucnost kulturní a životní a měla dosti odvahy pro poznání to zřící se vztahů a svazků minulostních.

Teréza Lanhausová, narozená dne 31. července 1853 v Praze, byla do čtvrtého roku vychovávána matkou i chůvou po německu; teprve pak naučil ji otec češtině a vzbudil v ní živou zálibu pro české národní písně. Ale vlastní uvědomění národní procitlo v děvčátku teprve na výborném vzdělávacím ústavě manželů Amerlingových, kde pobýlo až do r. 1868; na ústavě vyučovalo se sice některým předmětům německy, ale celý duch byl tu vlastenecký ve smyslu staršího historického romantismu: mnoho se pěstovaly starší dějiny, vlastivěda a česká mluvnice, též hodiny zpěvu podporovaly lásku k národnosti. Amerlingovské češství, více obrácené ke kultu minula než k přítomné skutečnosti, bylo velmi sentimentální, ba namnoze přímo ilusionistické: horovalo se o dávné slávě české, hlavně v době přemyslovské a lucemburské, přednášely se nadšené skladby domnělé staročeských Rukopisů, opěvovala se písněmi romantiků ze školy Čelakovského krása a

velikost vlasti i pohotová odvaha položit za ni život — setrvačností udržovaly se takto v dívčí mládeži národní ideály předbřeznové, které posilovalo též čtení starší české literatury, Kollára, Vocela, Jablonského, Klicpery a Chocholouška. Ale ze zevnějšího světa doléhaly na vnímavou duši dívčí novější proudy: někteří mladší učitelé na ústavě, hlavně prostřední básník H. V. Tůma, hlásali vedle vlastenectví staršího způsobu též liberální zásady, jak je činem zastával obrozený konstitucionalism český; stále veřejné projevy svobodomyšlné mládeže proti vládě a pražským Němcům odrážely se živě v mysli dívčině; literatura družiny Májové nabízela matné, ale svůdné typy blouznivého, trpitélského češství ve Pflégrově Olšovském a Jarolímu z románu »Na úsvitě« od K. Světlé, a posléze zazněl i z nejnovější produkce tón, jenž úplně hověl představám mladé horující svobodomyšlné Češky — Svatopluk Čech napsal své »Umírání«.

Velmi věrným ohlasem mladistvých vlasteneckých a liberálních tužeb Terézy Lanhausové v létech 1867—1875 jsou tři dokumentární práce novelistické, dvě povídkové vzpomínky zařazené do knihy »Z měst a ze samot«, »Z dívčí školy« a »Z mého rodného domu« i rozsáhlá memoirová skladba až románové rozlohy »Z jarních dob«. Naivní a zádušná črta »Z dívčí školy« ukazuje v postavě Ludmily Horákové, zřejmě s rysy autobiografickými, v čem spočívala podstata češství dle dívčích názorů Terézy Lanhausové; láska k národní minulosti, vroucí poměr k českému jazyku, nadšení pro vlastenecké písně — toť trojí

statek, jež mladá žena, zcela v duchu básní i listů Boženy Němcové, míní jako matka odevzdati svému dítěti. Ve vzpomínkové kresbě »Z mého rodného domu«, prosycené kouzlem blouznivého dětinství, zdůrazněno jest tragickou figurou Heřmanovou liberálně politické tíhnutí »Mladé Čechie« a postižen jest správně i oslňující opar romantiky, jež obestíral v očích mládeže politické »mučednictví«. Zajímavě prohloubeny jsou všechny tyto otázky v širokém autentickém obraze dívčích tužeb a snů Terézy Lanhausové »Z jarních dob«, který vznikl až počátkem let devadesátých a uveřejněn teprve 1915 v »Zlaté Praze«. Spisovatelčina blíženko Ida Lhotová prožívá až bolestně rozpor mezi dvojím češtvím: zamítá starší historisující, jazykové a resignované vlastenectví, jež jest zosobněno přítelem jejího otce panem Faktorem a rozhoduje se pro národnost hájenou liberální, útočnou politikou, jíž slouží student Kovář — ale sama, dospívajíc, chce trpělivou a obětavou prací učitelky prospívati češtví, které by takřka syntetisovalo oba směry. Závěr tento ovšem myšlen jest v duchu pozdějších názorů Terézy Novákové, které vrcholily přesvědčením o nutnosti obětovati osobní blaho užítku obecnému; romantická mladá její léta snila o štěstí lásky a opájela se občas také přeludem společenského vyniknutí — v létech 1869—1876 měla Teréza Lanhausová, která vynikala pikantním zjevem a duchaplnou vervou, mnoho radostného smyslu pro zábavy a pro flirt, což bylo v rozmarném rozporu s její byronskou rozervaností.

Na podzim r. 1876 zavedl ji sňatek do Lito-

myšle. V náčrtku k vlastnímu životopisu praví o tom velmi příznačně: »Bylo to pro mne skokem tak ohromným, že jsem se dlouho z toho vzpamatovati nemohla. Života maloměstského a jeho složitých pravidel jsem naprosto neznala, o lidu dočetla jsem se leda z knih — vše bylo tak cizí, nepřátelské a jak se mi zdálo bezbarvým a nezajímavým! A nad to se měl bývalý vyhýčkaný miláček státi pojednou vážnou, samostatnou ženou!«² Také češství Terézy Novákové prošlo nyní řadou prudkých, očištných krisí. Velmi rozhodně na jeho prohloubení působil její choť, dr. Josef Novák. Náležel sice k téže vlastenecké a svobodomyšlné inteligenci, s níž se za dívčích let stýkala, ale přinášel ještě něco nového a obrodného: byl potomek ryzí venkovské rodiny jihočeské, která v generaci jeho rodičů schudla, od dětství byl odkázán na sebe a jen svou bystrou inteligencí a příkladnou pracovitostí povznesl se společensky — v něm poznala a zamilovala si dcera úzkoprské třídy úřednické, stížená kletbou dvojjazyčnosti, čestnou a opravdovou lidovost českou a od něho naučila se netoliko jazykové správnosti, ale i nepředsudnému pojímání národního života. Litomyšl sama zvláštními svými společenskými poměry v sedmdesátých letech pomáhala upevňovati národní vědomí Terézy Novákové. Vlivem panského i státního úřednictva měla tamní inteligence, zvláště ženská, nátěr německý, a mladá zajímavá i temperamentní Pražanka, která samolibými maloměšťkami byla zprvu hýčkána, později však pomlouvána, pochopila záhy, že vítězství národního uvědomění by zna-

menalo mezi těmito nadutými šosačkami zároveň konec zpátečnických předsudků — češství bylo tu souznačno s pokrokem. Usilovala proto horlivě o nápravu, ale setkávajíc se s neporozuměním, ano i s posměchem, uchýlovala se do vzdorné samoty, oddávajíc se pasivní oposici duše hrdé, ale nezkušené: ze starších jejích beletristických prací vypráví o tom rozmarná kniha »Z naší národní společnosti« a patetická povídka »Démon«. Teréza Nováková nedovedla tenkrát ještě sestoupiti do hloubek života: cizím jí zůstával netoliko rázovitý lid v okolí Litomyšle, který se jí později stal osudem, ale i zachovalé vrstvy měšťanstva litomyšlského, u něhož se právě v té době Alois Jirásek poučoval o duši starobylého města. Vzrůstající rodina a četné starosti odvedly ji na několik roků od veřejnosti; jako matka, pečlivá a svědomitá až k sebezničení, vychovávala své děti v onom vlasteneckocitovém směru, jenž jest nám již znám z črty »Z dívčí školy«.

Soustavná literární činnost mé matky počíná se rokem 1882; nelze dosti důrazně vytknouti, že jí Karolina Světlá netoliko podnítila, ale i určovala svými zásadami. Teréza Nováková podívovala se arcí nade vše velkým ještědským románům básnířčiným a uctívala v jejich nadživotních hrdinách stejně mravní heroismus jako rázovité češství, ale na začátku svého literárního působení vyznávala rozhodně ony tendence, ke kterým K. Světlá dospěla v posledním období svého tvoření: básník vykonává svým dílem mravně národní poslání, posiluje ochablou vůli, určuje správný směr myšlenkám, ztělesňuje dě-

jem a dialogem řešení problémů, které právě v oné chvíli zaměstnávají myslí jeho rodáků a čtenářů. První velká výpravná skladba Terézy Novákové, »Maloměstský román«, připsaný právě Karolině Světlé v den jejích šedesátin, vyhnala tuto národně výchovnou a výstražnou tendenci až do krajnosti, jsouc při tom až příkrým soudem citového života hrdinky Svatavy Krovecké, za níž se skrývá melancholická postava Zdeňky Havlíčkové. Leč jak z »Maloměstského románu« tak i ze starších a pozdějších prací Terézy Novákové ze společenského života českého mluví úzké a jaksi chudé pojetí národnosti, na níž stále lpí starý konvencionalism.

Zatím však Teréza Nováková statečně a čestně pracovala o zreálnění a prohloubení svého češství. Úplně souběžně s její literární i spolkovou snahou o vyšší vzdělanostní úroveň našich žen a o jejich mravně společenské sebevědomí postupoval u ní zájem, který byl pronikavou a promyšlenou anticipací přítomného hnutí za *svěráz*. Podnícena národopisným hnutím na Moravě, poučena přímo odborně v otázce krojové, ale přijímajíc při tom starý romantický názor o svéprávnosti lidového umění, hlásala v přednáškách i v článcích (tyto vyšly hlavně v olomoucké »Domácí hospodyně« a v prvních ročnících »Kalendáře paní a dívek«), že česká žena má ve všem svém životě vděčně a soustavně čerpat z formového bohatství vytvořeného naším lidem: má se oblékati po česku, má mítí svěrázně zřízenou domácnost, má spolupůsobiti na užití původních motivů stavebních při bytové architektuře atd.

Nebyla dojísta ve všem tom myslitelkou původní a iniciátorkou nejstarší; v oboru krojovém byla jí rádkyní Miloslava Procházková, pro architektonickou svéráznost českého domova otevřel jí zraky Jan Prousek,³ ale již před třiceti léty, roku 1886, značilo mé matce hnutí za svéráznost podstatné rozšíření národního povědomí: češství není pro ni již toliko citové rozdílení příslušností jazykovou a kmenovou, ani pouhá hrdá vzpomínka na národní velikost dějinnou, nýbrž bezpečná jistota samobytné kultury, zajištěné tradicí a odevzdávané z pokolení na pokolení.

Touto cestou dospěla má matka také k soustavnému studiu východočeského lidu, jež mělo nejprve povahu odborně národopisnou, kdežto později sestoupilo až k hlubinám kmenově a nábožensky psychologickým; při tom zdržena byla zdánlivou oklikou: popularisačně výchovnými pracemi historickými. Velká dějepisná čítanka pro naše paní a dívky, nadepsaná »Slavin žen českých«, která od r. 1888 vycházela ve »Včelce« i v »Domácí hospodyně« a r. 1894 byla vydána knižně v »Libuši«, znamená vyvrcholení romantického historismu Terézy Novákové. Vše, co v minulosti naší od báječných dob až do úpadku bělohorského české ženy vykonaly velkého, znamená jest nadšeným perem horlivé sběratelky a obratné popularisatorky jako důvod pýchy a příklad národně mravní opravdivosti; historie česká nevykládá se tu s určitého hlediska názorového, nýbrž předvádí v celé rozloze provázána vlasteneckým patosem citového zbarvení. Pozornějšímu čtenáři těchto dvaceti šesti

kapitol na 475 stranách nezůstane však utajeno, jak spisovatelčino pojetí se postupně prohlubuje; v druhé polovici knihy proniká již vyhraněný názor, že netoliko chloubou, ale i smyslem naší minulosti jest nábožensky reformační úsilí o pravdu boží a o mravní povznesení člověka v duchu křesťanském; husitství a hlavně bratrství pokládá již r. 1893 Teréza Nováková za vyvrcholení našeho dějinného vývoje — domněle nahodilou epizodou historicky popularisační nově se obohatilo češství spisovatelky »Slavína«.

A tu ukázán byl správný směr také jejímu studiu východočeské duše lidové; podrobný a soucitný realismus »Úlomků žuly« dělí od hrdinských povahokreseb »Jana Jílka«, »Jiřího Šmatlána« a »Librova gruntu« mužné poznání, že životní krása a božský rys venkovanů východočeských nespočívá v bolestném a trpném napětí sil v boji o chléb, nýbrž v statečném a činném zápase za poznání pravdy a práva — tím stávají se sedláci, chalupníci a podruhové z Litomyšlska a Poličska dědici naší reformace a spolu účastníky národně kulturního úsilí. Tato hluboká koncepce východočeského lidu nevznikla ovšem rázem a byla by bývala sotva možna bez zevrubného studia národopisného a vlastivědného stejně jako bez neobyčejného rozšíření obzoru, které přinesl návrat z Litomyšle do Prahy r. 1895. Horlivé čtení moderních literatur, zvláště anglické, německé a severské, soustavné zabývání se ženskou otázkou ve všech jejích odvětvích, cesty po Německu a Švýcařích zcela souměrně poučily mou matku o soudobé kultuře zahraniční a ozřejmily

jí vše, co u nás jest rázovité a původní; nelze bez pohnutí sledovati, jak knížečku »Kresby a dojmy z cest« neustále prostupuje dvojí vůdčí motiv, pronikavé pochopení kosmopolitické a věrná láska k českému domovu. Nejen tuto knížku, ležící poněkud stranou vlastní činnosti Terézy Novákové: celé její obsáhlé a všestranné působení feministické, jak zobrazuje je sbírka »Ze ženského hnutí«, založeno jest na tomto památném dvojzvuku; nikde na světě nemá žena tak odpovědného a nesnadného postavení jako v malém národě, jako v Čechách — nestačí jí rovnati se šíří rozhledu a plnosti práce šťastnějším sousedkám, nýbrž musí nad to dbáti úkolů, jež jí ukládá kulturní a národní potřeba jejího domova.

Zde stanulo češství Terézy Novákové již na vrcholu své moudré a požehnané zralosti. Poznáváme to také, přihlédneme-li s tohoto hlediska k jejím oběma mistrovským dílům románovým, k »Dětem čistého živého« a k »Drašarovi«. V zapadlých pohorských končinách východních Čech prožívají lidoví hrdinové těchto velikých skladeb tragické osudy, kde se proti nim staví všechny poměry a celé jejich prostředí společenské: za vnitřní pravdu svého neklidného a často bloudícího člověčenství, vzpínajícího se někdy k náboženským výšinám a klesajícího jindy do smyslových temnot, vedou krvavý zápas, v němž posléze podléhají. Jsou přikováni k půdě, kruté omezování drobnými skutečnostmi každodenního života, nemohou se vyprostiti z malých a trapných poměrů domova — přes to však jdou neúchylně a statečně za božím hlasem, který »děti

čistého živého« volá k svobodnému poznání, Drašara k plnému vyžití země a její smyslné volnosti. Toť typické, tragické lidství obou knih. Ale v obou románech zaznívá ještě struna jiná: jak nešťastní blouznivci na Skutečsku tak podlomený piarista poličský prožívají stále svou národnost a její kulturní potřeby, účastní se vzdělanostního ruchu českého obrození, trpí hořem nesvobodného domova a rostou nadějemi v lepší zítřky, pro něž pracují ze všech svých sil, uvědomujíce si stále, že pouze v národnosti jest živá a svobodná plnost života jednotlivcova. A tak zdůraznila Tereza Nováková ve vrcholných svých knihách i své hrdé a čestné češství. Tato mravní jistota, že k dokonalému lidství můžeme dospěti pouze skrze opravdové a dovršené češství, byla z vůdčích zásad jejich posledních let, kdy k vyspělosti rozumové přibyla bezpečnost mravní zkušeností. Tenkrát v jednom z posledních svých článků feministických («Svazy žen a nacionalism») napsala památná slova, která dlužno považovati za její důtklivý odkaz:

»Šťěstí, povznesení, kulturní ucelení a mravní prohloubení jednoho národa jest společným zájmem všech jeho členů; nechať společně k němu pracují, v míru, v dorozumění, rozdělíce si úkoly dle svých schopností, individualit a prostředků. Podobná společná práce uspíší vzájemné poznání a tím i vzájemnou úctu; nelze si pomyslití, že by žena, pracující a snažící se po boku mužově, neustálila v něm — pokud není ducha obmezeného neb nezdravě umíněného! — přesvědčení o plné a rovné své ceně

a takto i jeho nepřiměla, aby pomáhal jí získati toho, čeho dosud se jí jako příslušnici pohlaví dlouho zanedbávaného nedostává.

Práce ve velikém světovém rámci dle všeobecných pravidel jest zatím za poměrů stávajících nemožna, nemožna alespoň v jistých oborech. Zajisté i její čas přijde se vzdělaností stále se prohlubující, s humanitou vždy se tříbící; až to bude, pak ona činnost, pojímající miliony různorodé ve svůj koloběh, ukáže se čímśi přirozeným, co dostavuje se bez zápasu pohlaví, plemen, politických činitelů. Nebude pak ani hradebních zdí, ani opovržení, ani závisti.

Myslím, že onen den jest posud velmi vzdálen; zatím v pološeru obrany neskládejme, ženy ani muži, ruce v klín a konejme své kulturní úkoly!«

(1916)

2.

Teréza Nováková a Čechy východní.

Když na začátku září r. 1876 přijížděla třiatřicetiletá Teréza Nováková se svým rovněž mladistvým chotěm Drem Josefem Novákem, nově jmenovaným profesorem gymnasia litomyšlského, od nádraží v Zámorskách povozem do Litomyšle, netušila ani ve snách, že se jí východní Čechy stanou osudem. O kraji, do něhož blouznivá a romantická Pražka přicházela, měla představy zcela neurčité, a sama Litomyšl, která v sedmdesátých letech ne-

byla ještě posvěcena tradicí literární, byla jí prázdným zvukem, jenž rozplývavě zazníval z některých školských vzpomínek nadšené milovnice vlasteneckého dějepisu. Ba, vnímavá a vznětlivá mladá paní nevstupovala do nového svého bydliště se zvláštním zájmem; domnívalať se, že co nevidět vrátí se trvale do Prahy a do společenských poměrů, z kterých vyšla.

Velmi často vyprávěla má matka, jak nevlídně a cize na ni v prvních létech působila Litomyšl, a jak nešťastna se cítila v nezvyklém prostředí. Trpěla stísněnými poměry maloměstskými i zevním nátěrem samovolné germanisace tehdejší Litomyšle; nechápala naprosto, co z kulturní svéráznosti zachovalo si město a obyvatelstvo starobylého zámeckého a gymnasijského sídla; nesnažila seznámiti se s krajem a lidem vůkolním. Bolestné pohrdání a pyšný vzdor vůči obklopujícímu ji světu, byly základní rysy duševní nálady v prvním třiletí 1876 až 1879; jen v elegii opuštěného renesančního zámku a jeho panské zahrady nacházela rozmarná a hrdá mysl Terézy Novákové zalíbení a uklidnění; marně snažil se vysoce inteligentní a zdravě reální manžel smiřovati milovanou svou družku se společenským okolím. První literární pokusy, které, tuším, vesměs zůstaly tehdy nedokončeny, nezpodobovaly nového životního prostředí, nýbrž kochaly se ve vzpomínkách na dětská a dívčí léta, tu způsobem rozmarným, tu v blouznivé romantice; jsou to »Klepy z plesů« a »Z mého rodného domu«. Máme autentický obraz tehdejší Terézy Novákové, který správně vystihuje psychické její ladění; Alois Jirásek, který se za svého po-

bytu litomyšlského s naší rodinou přátelsky stýkal, líčí mou matku jako mladičkou paní v druhém díle svých »Pamětí« a zdůrazňuje její živou letoru i její nadšené byronství a správně poznamenává, že v prvním tomto období litomyšlském u ní na spisovatelskou činnost nebylo ani pomyslení.

R. 1879 přestěhovali se manželé Novákoví z města na předměstí Záhradí, kdež bydlili osm roků a kde se jim narodilo pět dětí; přesídlení to mělo v životě mé matky neočekávaně hluboký význam. Skoro současně zemřela v Praze Teréze Nováková matka, a smrt ta znamenala rozpadnutí se pražské rodiny; má matka pak stále pevněji zapouštěla kořeny v Litomyšli, která stávala se jí domovem, zvláště když přibývalo dětských hlaviček a s nimi starostí, nemocí ano i hmotné tísně, zároveň však jasu a štěstí v domácnosti. Záhradí samo se starosvětským, napolo vesnickým svým rázem a se zásobou prostoduchých typů probudilo smysl mladé pozorovatelky pro skutečnost a pro lidový život; zde hledati jest nejprvnější skromnické začátky národopisného realismu Terézy Novákové. Soustavnou činnost spisovatelskou počíná r. 1882 na podnět Karolíny Světlé; první ty práce, kromě příležitostných přednášek, vzpomínek a úvah čerpaly povídkově z dívčích vzpomínek, ironisovaly spíše rozmarně než útočně úzkoprsé maloměšťáctví, pokoušely se o psychologickou kresbu ženských sentimentálně roztoužených a vzdorovitě osamělých postav i obdobných rozervaných a snivých povah mužských: všude jest tu plno byronství, jež zpravidla zavádí k mlhavosti podání a k patetické strojenosti slohu. Ale v scuborech těchto prvotín,

jež vydány s názvy »Z naší národní společnosti«, »Z měst a ze samot« a »Kresby a črty« v l. 1887 až 1891, čtou se také obrázky jiného druhu: idylické obrázky drobných postaviček prosycené důvěrnou láskou k prostému lidu a prozrazující leckdy pronikavost životního pozorování; mravoučná tendence skoro kalendářová nedovede v nich utlumit čestného úsilí realistického. Jsou váženy buď z jižních Čech, kde r. 1884 navštívila Teréza Nováková rodinu svého chotě, nebo z litomyšlského Záhradí a vynikají správností postřehu i teplem podání nad ony povídky, v kterých zpodobovala Litomyšl samu. Z okolí litomyšlského do r. 1886 znala jenom lázně Hory u České Třebové, kde s churavým svým otcem trávila prázdniny a zběžně několik okolních měst; ale tyto dojmy výletové neměly valného vlivu na její tvoření.

Asi od r. 1885 účastnila se má matka činně, ano obětavě ruchu spolkového, a desetileté vůdčí její postavení v »Spolku paní a dívek« bylo výmluvným důkazem, že pohrdlivou a vzdornou izolaci zaměnila za činorodou práci výchovnou i budítelskou: Litomyšl nyní nebyla pouze domovem rodiny, ale také domovem snah — vliv zásad K. Světlé nebyl tu bez vlivu. Z prvních veřejných podniků »Spolku paní a dívek« byla výstava ručních prací, jež mimoděk uvedla Terézu Novákovou k studiu národopisnému. Zajímalať se již dříve o etnografický ruch na Moravě, vedený J. Wurmem, rodinou Wanklovou a M. Procházkovou, a zvláště tato paní, do jejíchž časopisů má matka pilně přispívala, obracela pilně její zřetel k národnímu kroji a k lidovému vyšívání. Mezi přípravami k oné vý-

stavce se poznalo, že na Litomyšlsku dlouho se zachoval lidový kroj, jehož památky v netušeném bohatství byly i v městě i ve vsích roztroušeny, a má matka umínila si kroj ten i vyšívání poznatí, popsatí a pokud možno sebratí. Tak vznikla první česká monografie toho druhu.»Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku«, napsaná r. 1887 a knižně vydaná r. 1891; tak vzala původ velmi rozsáhlá činnost sběratelská zprvu pro Náprstkovo, později Zemské museum, posléze i pro vlastní sbírky, jež odkazem přešly do Národopisného musea československého; tak počaly se písemné styky s českými národopisci R. Tyršovou, J. Koulou a J. Prouskem.

Současně r. 1886 poznala má matka vesnický život na Litomyšlsku, když ztrávila prázdniny v zachovalé vesnici Budislavi, kam se několikrát k mnohoměsíčnímu pobytu vrátila; podobně dlela mnoho týdnů v Lubné na Litomyšlsku, v Nových Hradech na Vysokomýtsku, v Telecím na Poličsku (v l. 1887—1895). Nejprve, kromě lesní a horské přírody, zajímal ji lid jako národopisnou sběratelku: s důvěrníky z venkovské inteligence (hlavní zásluhu tu měla paní Teréza Klusoňová, choť řídícího učitele v Budislavi) procházela statky a chalupami, vyptávala se po národopisných, jmenovitě krojových památkách, zapisovala si pilně etnografické jednotlivosti; nápisy a kresby na lomenicích a litomyšlské nářečí zajímaly ji velmi záhy; rázovití starci a stařeny, již pro ni také sbírali, budili její zvláštní pozornost. Již r. 1891 studovala s dychtivou zvědavostí a s opravdovým porozuměním náboženský a duchovní život vesničanů v Budislavi a

v okolí, jak dosvědčuje stať kuse vydaná později v »Českém lidu«. Teréza Nováková nebyla sama povaha hluboce náboženská a s jakýmsi deistickým liberalismem zápasila velmi dlouho, až do pozdních let myšlenkové své zralosti, ale historicky nadaný její duch umožňoval jí poznávatí a chápatí veškeré projevy reformačního hnutí v našem lidu; dávná láska k husitství a bratrství, vliv Karolíny Světlé, vlastní studium dějepisné, kdy psala obsáhlé dílo »Slavín žen českých«, podporovaly její sklon. Nesprávně však jest, hledá-li se tu někdy ohlas myšlenek Masarykových a Denisových; jejich díla moje matka četla mnohem později, když již vlastní její názor o náboženském životě vesničanů východočeských byl uzrál. Ve zmíněné stati nacházejí se již první skrovné nápovědi k pozdější největší románové skladbě Terézy Novákové »Děti čistého živého«; hned za prvních svých pobytů v Budislavi poznala tam a hlavně v sousedních, velmi rázovitých Kamenných Sedlištích, některé postavy, které v románové obměně vystupují v památném tom díle, při jehož vzniku vědecké dílo Rezkovo o »Dějinách prostonárodního hnutí náboženského« mělo podíl zcela nepatrný.

Zprvu netušila Teréza Nováková sama, že bohatých svých poznatků a poznámek národopisných užije povídkově; vracela-li se novelisticky k místům prázdninových svých pobytů, měnila je v dějiště svých konverzačních novel neb lyricky zbarvených pohádek. První novelistická práce, založená na intenzivním studiu bytu, mravů, povahy a jazyka lidu na Budislavsku, jest »Drobová polévka«, psaná r. 1893 dle příběhu i postav na Kamen-

ných Sedlištích. Spisovatelka ji označuje velmi přesně jakožto »kresbu dle skutečnosti z nejuvýchodnějších Čech«: vlastní invence autorčina potlačena jest na míru nejskrovnější, každý projev myšlenkový i jazykový doložen jest dokumentárně, kolorit místní až do vlastních jmen (v té věci se Teréza Nováková lišila vědomě a zásadně od Kar. Světlé) úzkostlivě jest zachován; umění spočívá v zhuštěnosti a intenzitě mužně realistického podání. Zcela příbuzného rázu jsou další tři povídky, rovněž zařazené r. 1902 do svazku »Úlomky žuly« a psané v l. 1894—1900, »S nůší«, »Z rána před svatbou« a »Před pohřbem«: děj čerpán z Budislavě a z Kamenných Sedlišť, hmotné podmínky životní stojí v popředí, dialektu využito vydatně, odchylky od modelů jsou nepatrné, líčení krajinné jest provedeno s nesmělou střídmostí, předmětný realism dospěl tu až ke krajní mezi, ale všude provázen láskyplnou účastí něžného srdce pravé lidumilky.

R. 1893 dostalo se mé matce od spolku »Svato-boru« nevelikého cestovního stipendia k důkladnému poznání kraje, jež sama s oblibou nazývala »nejuvýchodnějšími Čechami«, míníc tím hlavně Litomyšlsko, Poličsko a Skutečsko; sotva které bohaté stipendium přineslo naší literatuře užitek tak mnohonásobný jako tato skromná podpora. Na jejím základě pobyla Teréza Nováková na jaře a v létě 1894 v Borové, v Pusté Rybné, v Telecím a v Bystrém na Poličsku, v Krouné a v Luži na Vysokomýtsku; ve feuilletonech sebraných r. 1898 v knížce »Z nejuvýchodnějších Čech« podala první, spíše zevní žeň svého studia. Nešlo o pouhý národopis; provádějíc práci vlastivědnou všímala si kra-

jiny i starožitností, staveb i života, poměrů hmotných i náboženských projevů; »přátelé ve školách, na farách, ve statcích, chaloupkách i domech městských«, jimž věnovala onen spisek, byli jí průvodci a rádci. Za požehnaného toho roku vynořily se jí z napsaných i nenapsaných dokumentů lidové myslí látky a náměty jejích velkých skladeb, provedených arcíř o mnoho později. Tak dostala v Telecím do ruky vlastní životopis Jana Jílka, pro jehož zpodobení užila zkušeností v místech jeho pobytu v Lubné a v Širokém Dole; v Borové našla celou látku Jiřího Šmatlána; v Pusté Rybné a v Břežinách chodila po prvé po stopách Michla-Drašara; z Bystrého vypravila se do Nedvězí, kde poznala hrdinu knihy »Na Librově gruntě«, a když prodlévala v Krouné, doceloval se jí při návštěvě České Rybné, Miřetína a Otradova složitý obraz »Děti čistého živého«. Prozatím odnášela si vedle velmi obsáhlých zápisků názorové představy vesnic a osob, které mínila líčiti a krátce před odjezdem z Litomyšle počala pracovati o »Janu Jílkovi«.

V září 1895 opouštěla Teréza Nováková po devatenácti létech Litomyšl. Loučila se s ní téměř s tak těžkým srdcem, jako byla druhdy do ní vstupovala. Nebyl to pouze čerstvý hrob dceruščin — prvního dospělého dítěte, jež ztratila — co jí činilo odchod tak těžkým: opouštěla rozvitou činnost veřejnou a spolkovou, o jejíž užitečnosti byla právem přesvědčena; vzdalovala se od lidu a kraje, jehož studium stalo se jí tak drahým; a samo město stalo se jí skutečným milovaným domovem. Nevěděla, zda se k tomu všemu vrátí, a zda Praha ve svém bohatém proudění duševním neobráti je-

jího vývoje novým směrem.

Skutečně na nějaký čas ležely východočeské práce mé matky ladem. Národopisné zkoumání kroje českého vůbec, činnost ve spolku »Minerva«, založení »Ženského světa« a »Ústředního spolku českých žen«, konečně narození nejmladšího synáčka Jaroslava nedovolily ani, aby byl záhy dokončen »Jan Jílek«, ačkoliv právě pro něj podnikala v Praze důkladné studie o dějinách české emigrace. Když byl r. 1897 dopsán, zaslala jej má matka Svatopluku Čechovi pro »Květy« a na jeho přání dílo přepracovala, soustředila, zkrátila, třebaže v knižním vydání se pak částečně vrátila k původnímu znění. Vůbec moje matka často práce své, hlavně rozsáhlé skladby, podrobovala komposičním změnám, a to zpravidla k zřejmému jich prospěchu a byla tu přístupna návrhům, které se jí nejprve zdály nemilosrdnými; za mnohou dobrou radu vděčí starší její díla mému otci, jenž jí na počátku činností vychovával v jazykové ryzosti a nejednou upozorňoval i na otázky komposiční; ani později nechybělo mé matce takových rádců v okruhu jí nejbližším. Nejméně změn prodělaly románky »Jiří Šmatlán« a »Na Librově gruntě«, z nichž onen dokončen r. 1899, tento r. 1901. Mezi nimi a »Janem Jílkem« jest rozdíl podstatný: invence nyní jest mnohem bohatší, poměr k modelům svobodnější, epický proud daleko mocnější; knihy mají zaokrouhlenou komposici a dějovou jednotu. V nich dovedla Teréza Nováková vykreslití individuální příběh románový na širokém pozadí národně kulturních dějin; připravila se na to nejen monograficky podrobným zahloubáním se do historie če-

ského socialismu a roku 1848, ale i živou osobní účastí na soudobém životě veřejném; nebyla by toho však dovedla, kdyby nebyla přistoupila opravdová zralost umělecká. Tu lze sledovati i na tom, jak nyní uměla zpodobiti také městský život ve východních Čechách, v Litomyšli neb v Poličce, který dříve buď jen naznačovala ironickými poznámkami neb podávala ve velmi matném a sentimentálním líčení; tento dar kulturní evokace stupňován jest ještě v »Dětech čistého živého« a hlavně v »Drašarovi«, kde nejen stará Polička a Litomyšl, ale i Beroun, Budějovice, Praha, ano i pešťbudínská evangelická fara vzkříšeny jsou nezapomenutelně.

Líčíc dějiště východočeských svých románů nemusila Teréza Nováková spoléhatí pouze na vzdálené své vzpomínky a hojné své poznámky; vrátila se od r. 1898 vždy znovu do milovaného svého kraje. Zevním podnětem bylo, že, vybidnuta Aloisem Jiráskem, přijala úkol, zpracovati pro Ottovy »Čechy« Litomyšlsko, Poličsko, Lanškrounsko a Vysokomýtsko; mnohé končiny potud neznala a úlohu svou pojímala tak vážně, že prošla veškeré vesnice, samoty i většinu lesů těchto okresů, německé a poněmčené obce v to počítajíc. Kdežto dříve ji při národopisných pochůzkách provázival něžný choť, konala nyní své vlastivědné pouti s nejstarším milovaným synem Theodorem, jehož rozsáhlé vědomosti přírodopisné doplňovaly historické i národopisné znalosti matčiny; v blouznivé lásce k přírodě, v neutuchajícím zájmu o kraj a lid, ve vytrvalém snášení mnohých nesnází, ba útrap, byli si pokrevní putovníci rovni. Na zkušenostech oněch cest zakládá se netoliko XIII. díl »Čech«,

jenž dokončen byl dlouho po smrti Theodorově, ale i knížka pro mládež »Potulky po Čechách východních«, vzniknuvší z přednášek a vydaná pohrobně r. 1913; kromě toho i národopisná monografie »Východočeské lomenice«, která v knižní úpravě vyšla r. 1903.

Když r. 1901 Theodor, matčina láska a pýcha, při botanické výpravě utonul, zatím co vědecký svět skládal do mladého přírodopisce a myslitele nejkrásnější naděje, chtěla má matka dáti bezměrnému svému zoufalství projev tím, že navždy odloží pero spisovatelské. Vrátila se sice po roce do východních Čech, ale hledala tu všude jen stopy ztraceného svého syna, s nímž prochodila všechny ty končiny. Změnila tragický záměr její důtklivá slova milujících rádců, kteří jí doporučovali tvoření jako nejkrásnější službu lásky památce oplakávaného syna? Nebo spíše byla to velká životní síla básnířčina, která se přihlásila všemu na vzdory, a kterou živil styk s drahým krajem? R. 1903 zakoupila se Teréza Nováková s manželem v městečku Prosečí mezi Litomyšlím, Skutčí, Poličkou a Vys. Mýtem v bezprostřední blízkosti Budislavě a jejích krásných lesů; útulně přestavěná chalupa č. 74 v staré zahradě za hustým hlohovým plotem a s dalekým pohledem do volných polí byla zprvu dějištěm elegického žalu, později vytrvalé práce tvůrčí. Není náhodou, že většinou zde vznikly »Děti čistého živého«, o nichž má matka pracovala v l. 1903—1906. Látka, jak již řečeno, zajímala spisovatelku déle než deset let, ale teprve pobyt v Prosečí, styk s p. učitelem Josefem Chalupníkem, jenž se prokázal jedinečně spolehlivým zpravodajem,

důvěrné poznání různých skrytých končin na Skutecku daly pevný základ mohutné té skladbě. Proseč sama (v knize Městečko) s nedalekými vesnicemi Českou Rybnou (Dolce), Mířetínem (Rovinka), Pasekami a Otradovem (Zderadov) soustředí kolem sebe složitý děj, rozvětvený po několika rodech a generacích; městečku Prosečí dostalo se pomníku jedinečného. Promyšleně komponovaný román o konci a rozvratu sekty adamitské nezrodil se však pouze z objektivního studia cizích duší, nýbrž křtěn jest na každé stránce oním tragickým pojetím života, které Teréza Nováková zaplatila neštěstím mateřského srdce r. 1901. Tragika ta je bez sentimentálnosti, provází ji stále neohrožený pohled do vášní a bludů lidských.

To platí ve zvýšené míře též o poslední velké skladbě její »Drašarovi«, který byl celý napsán v dvouletí 1908 a 1909 v Prosečí, kam se má matka r. 1908 po otcově skonu trvale přestěhovala. O Drašarovi psala již r. 1894 a rekem objemného románu mínila jej učiniti ještě před »Děťmi čistého živého«, které si původně představovala jako kratší povídku. Do »Drašara« dovedla vměstnati netoliko mnohé studie konané na Poličsku a na nejrůznějších místech Čech, netoliko odborná přímo badání o řádu piaristickém, ale i širokou, trpkou a přísnou znalost života, kterou si osvojila v celé soustavě neštěstí od r. 1901 náledující. Proti »Děťmi čistého živého« jest v »Drašarovi« rámec kompoziční ovšem opět monograficky zúžen, při čemž spolupůsobila vydatně využitá autobiografie rekova, ale ve dvou ohledech, kritikou přehlédnutých, značí kniha ta vzestup vývojový: nepodává se tu pouhá tragika in-

telektu a citu, jako dosud, nýbrž zároveň tragika smyslů hrdinových, a pak v žádné románové knize spisovatelčině není tolik hluboké poesie jako v tomto díle, jemuž autorka vepsala ve štít odvážná slova: »Lidské, příliš lidské«.

Nebylo Teréze Novákové přáno, aby dozrávši takto lidsky i básnicky, stvořila další řadu děl, slučujících hlubokou znalost lidu s realistickým mistrovstvím románového umění. Odečtou-li se kratší eesty za hranicemi a delší léčebný pobyt v Praze, nebydlela v zátiší prosečském souvisle ani tři roky. Pokud nebránila nemoc, byla to doba úsilné práce, v níž vedle Wagnerovy hudby hledala narkotikum proti pesimistickému titanismu, který se osamělé umělkyně zmocňoval a jenž vyvřel knihou lyrických prós »Výkřiky a vzdechy«. Důvěrný styk s lidem, drobná práce vzdělávací v Proseči i v městech okolních, rozvětvená korespondence a konečně i úzkostlivě pečlivé vedení domácnosti byly tu protiváhou. R. 1908 vznikla knížka pro mládež »Dvě stařenky«, jedna z hrdinek »Špitálnice Kovářová« ožívuje vzpomínku poličskou, druhá »Babička Divišová« odehrává se v Sloupnici u Lito-myšle. Tato svěží, poněkud didakticky zabarvená povídka náleží k oněm pracím Terézy Novákové, jimiž zapsala se do srdcí evangelíků východočeských; sympatisovala s nimi srdečně i v životě. Jest však nesprávně, vidí-li v ní evangelíci čeští hlavně spisovatelku »Jana Jílka«; nábožensky svobodné stanovisko mé matky k naší reformaci, k němuž se propracovala po velké krizi svého života, vyjádřeno jest v »Dětech čistého živého« a v »Drašarovi«. Velmi oblíbeným plánem mé matky v po-

sledních létech jejího života byla druhá řada »Úlomků žuly«; že by byly tyto povídky daleko předstihly serii první, ukazují obě sem patřící práce, zase čerpané z Budislavě a Kamenných Sedlišť, »Halouzky« (1907) a »Na faře« (1911 a 1912). Jmenovitě rozměrná povídka poslední, psaná takřka perem umírající ženy, jest nevyrovnatelný kus mistrovský: zpívá v něm poesie kraje i srdce lidu, temná žádost i smírné odpuštění, svěží mládí a moudrost dozrání. Často obávala se má matka, že práce té nedokončí: tak hroživé byly návaly její smrtelné nemoci. Vzchopila se znovu a nejen že pracovala na povídce dále, ale i osnovala také velké dílo nové, jež mělo s názvem »O kousek pole« vypravovati typický osud agrární z vesničky Boru nedaleko Proseče. Ale z toho plánu zbyly pouze stručné náčrtky, nedovolující úsudku o celkovém rozvržení. Ještě v říjnu 1912 mluvila má matka o tomto díle; několik dní potom odváželi jsme ji do Prahy ve stavu nadobro beznadějném.

Její popel neodpočívá ve východních Čechách, jako tam nestála její kolébka. A přece nelze říci, že Teréza Nováková byla ve východních Čechách jen hostem. Nedobyla si tam pro vždy domovského práva pouze činností, studiem a láskou, nestala se tam čestnou občankou toliko velikými uměleckými činy, nýbrž srostla pro vždy s chmurným a krásným krajem tím a vzala na sebe úkol vykoupiti jej:

*v jeho temném utrpení, v jeho tvrdém zápase
lidském, příliš lidském, nalezla prvky božské
krásy, božské věčnosti.*

(1916)

H a n a K v a p i l o v a

n a j e v i š t i i v k n i z e.

Plaketa.

Smuteční slavnost Ibsenova v Národním divadle v červnu roku 1906; Ibsenova »Nora« s Hanou Kvapilovou v titulní úloze. Přiblížil se poslední výstup Ibsenovy přerodné hry, v němž nové žensství přímo a bezohledně vypovídá válku starému mravu a řádu rodinnému, slavný souboj slov a bolesti mezi Norou a Helmerem, kde tradiční lež, příjemná v soukromí a užitečná společensky, musí zahanbeně ustoupiti před individualistním výbojem a mravní poctivostí. Doktor Rank, poděkovav za oheň, jež mu rozlítla Nora a odevzdav visitky na rozloučenou, odešel do tmy a do mlčení; Torvald Helmer, rozpálený šampaňským vínem a milencetvím smyslů, políbil Noru, svého zpěváčka, na dobrou noc a odebral se s dopisy do svého pokoje. Nora, překonávajíc zvolna opojení večera neoblohmou rozvahou, tázavým zrakem objímá vše, co dotud jí bylo drahé: zdá se, jakoby ssála trpícím sluchem oddech malých spáčů z dětské ložnice, jakoby se přilnavým pohledem zabořovala do povrchu nábytku posvěceného sladkostí zvyku, jakoby z mužova domína vdechovala již již prchající vůni soužití: ptáček poplašený a nejistý ohlíží se po hnízdě, než rozestře k odletu křehnoucí křídélka. Ale náhle prudký vpád Helmerův po přečtení Krogstadova listu změní vše. Nora, která upírala

tázavě zraky do neurčita, čekajíc tam zázrak, obrací se postojem ztvrdlým a pohledem soustředěně energickým k muži, jenž v této chvíli přestává býti mužem jejím. Zprvu, když ji Helmer zahrnuje vyčítkami až hrubými, jest poněkud nachýlena do zadu, jakoby čekala ránu, pak, po obratu situace nastalém vrácením dlužního úpisu, kdy se Helmer rozzáří opojením vlastní velkomyslností a vypíná jako svrchovaný ochránce neodpovědného a po-bloudilého svěřence, napřímí se a takřka vyrostle její postava. Se rtů smutně a odhodlaně sevřených plynou slova s naléhavou určitostí, aniž je provází jakékoliv gesto rukou přísně připážených: na dně hlasu leží tichá bolest, ale Nora ji ovládá; do vzpomínek vyčítavých chce se chvílemi dráti paprslek něhy a důvěrnosti, leč Nora jej potlačuje; větu za větou roste postava Nořina k odhodlání až monumentálnímu.

V podání Hany Kvapilové, které nebylo dosti právo zpěvnému skřívánkovi a opojivé tanečnici tarantely, podřizujíc rozkošnou Noru ze začátku dramatu strohé heroině třetího dějství, byl nezapomenutelně propracován odchod Nořin za přerodem a za očistnou sebevýchovou: rozhodný akt mravní vůle byl tu promítnut celým hereckým výkonem, od tímbru měkkého hlasu vystupňovaného až k důsažné přísnosti, ale při tom stále řízeného snahou o rytmickou rovnováhu po hru světlého a mírného obličje, na němž přes bolestné rysy přehozen byl jas nezvratného a osvobozujícího rozhodnutí.

Umělkyně, jež při pamětní slavnosti Ibsenově taktó vybudovala vznešenými obrysy básníkovu postavu, odemýkající přímo porozumění jeho všem

hrdinkám, byla ibsenistkou, netoliko ve smyslu technickém, nýbrž ve významu daleko hlubším: problémy herecké řešila v období své umělecké zralosti nejraději metodou, které užíval Henrik Ibsen při luštění otázek dramaticko-etických. Hana Kvapilová na jevišti i v knize podala několikrát svůj výklad ibsenovského ženství, výklad to, jenž jest zároveň kritikou. Tlumila, ba potlačovala úmyslně to, co na ženách Ibsenových jest seversky dravčího, bezohledného, démonického; odkazovala kamsi v podvědomí jejich plemennou divokost, jejich živelný žár doutnající pod tvrdým chladem, jejich vražedné dědictví valkýrské. Kde nebylo možno vyhnouti se těmto rysům, nemělo-li se činiti básníku příkoří, ochočovala je a překládala do mollové tóniny. Její Ellida Wanglová, »mořská paní«, obestřena byla záhadnou nezemskou mlhou, která stoupá ze slaných tůní a zase zve nazpět do jejich hloubek; iracionální tajemství nítlo jí zraky a rozpínalo toužebně lokte této rozpolcené vyhnankyně, ale moře, které takměř šumělo z jejího charakterního výtvoru, bylo již ztichlé moře po bouři, ozářeně střídmým a teskným leskem slunce severního. Nebylo dojista náhodou, že Hana Kvapilová nevytvořila Heddy Gablerové, jako bylo pro ni nad jiné příznačno, že se o Rebeku Westovou v »Rosmersholmu« počala zajímati teprve tam, kde Rosmer zušlechtil a očistil tohoto nebezpečného ženského dravce, kde dobyvačné vášně a ničivé pudy temné kouzelnice podlehly bílé magii kněze a apoštola, kde Rebekka, stojící dotud mimo dobro a zlo, vstupuje do říše hodnot mravních.

V hlubokém literárním výkladě svého hereckého

pojetí této figury podtrhuje Hana Kvapilová velmi významně tato slova zповědi Rebečiny: »Všichni ti živlové divocí zkonejšili se v soulad a mír, v táfkový klid, jaký bývá u nás, tam nahoře, nad ptačí horou za slunce půlnočního.« Nelze vyjádřiti přesněji a krásněji herecké jedinečnosti Hany Kvapilové.

Soulad a mír: rozptýlenou a zmatenou empirií života, kterou realistický postřeh sleduje s pozorností co nejdůvěrnější, a z níž uvědomělé umění stilisační vybírá rysy přímo symbolické, váže a jednotí mravní vůle, směřující k harmonii, k rytmu, k spanilému členění; vyšší zákon produševnělého lidství mírní divadelní hlučnost pohybů a zakazuje bouřlivý vzruch velkých výjevů; odpuštění a jas v duši přelévají se na scénu vláčnými posuny a něhou řečí, která nechce znáti podtrhovaných výbuchů.

Tam nahoře za slunce půlnočního: Hana Kvapilová, naše nejvěrnější ibsenistka a obdivovatelka Betty Henningsové, přenesla na české jeviště to, co se často, a ne neprávem, jmenuje severským slohem hereckým — za zevní hrou nasycenou přirozeností i realitou vlní se mocný příboj nitra a hrozí protrhnouti hráze, ale přísná cudnost i vrozená a pěstěná vloha sebeovládání zadržují s hrdinským napětím nával niternosti, které ani ruce ani obličej ani pohyby nemohou zapřítí. Jestliže jižní umění herecké shrnuje do velkého gesta malebných obrysů syntesu vášně a utrpení, přiklánějíc se k výtvarnému řešení a užívajíc stilisace co nejdůvěrnější, naznačuje herec severan transparentními prostředky umírněné mimiky a hlasové melodie konflikty bolesti a vzdoru. Dávno vyprchá

již zrakový dojem postojů a pohybů, arabesky rukou a měkké kontury plavé hlavy ze hry Hany Kvapilové, když ještě v uších a v srdcích nám bude šuměti její věta, laskavá a důvěrná, stříbrná a svítivá, uklidňující a přece hluboká jako voda řek podsvětních. Jak se tázala, míříc až na dno duše, jak se odmlčovala v náhlém pohnutí, jak se bolestně veprádala do mlh a temnot mlčení, jak se z nich probírala jakoby z těžkého sna, na to nelze ani po létech zapomenout. Ano, to byl nejkrásnější paradox na této umělkyni, která jako dívka se vešvitořila do lásky tolika básníkům, že znala zázračné tajemství tragického mlčení na scéně, ne ono černé, neplodné mlčení Hamletovo, ale nejtišší neslyšitelnou hudbu, jakou vyznával Carlyle, maloval Carrière a analysoval Maeterlinck.

Umělkyně tohoto založení přirozeně hledala svůj typ ženy intelektuální s velkým citovým bohatstvím u dramatiků Severu a zasvětila své služby stejně oddaně oběma skupinám jejich. Jedni, vycházející od Hebbela a zastoupení na našem jevišti skoro výlučně Ibsenem, volali ji, aby k zápasu s osudem o vnitřní dokonalost propůjčila jejich postavám svou jasnou etickou víru, svou vroucí opravdovost, myslivý půvab svého neúnavného intelektu. Druzí, mezi nimiž vedle Hauptmanna vynikají ruští básníci podlomené vůle k životu, nabízeli Haně Kvapilové svoje dívčí figury, které dávno přestaly chtít, vzdorovati, usilovati a jako květiny bez slunce, živořit pasivně a mdle, propadlé resignaci a beznaději a přece tak jímavé a křehké ve vegetativním svém půvabu. Která ze západoevropských hereček byla by dovedla prosvítiti stejnou září něhy a lásky

Mášu ve »Třech sestrách« od Čechova nebo Tatanu Bezsěmenovu v »Měšťácích« Gorkého? Jak byly promyšleny a domyšleny tyto jemné bezmocné a křehké postavy její od plachého a skoro náměsíčního vstupu na scénu s rukama splývajícíma jako podřaté větve k bokům, s očima rozervěnými v očekávání velkého světla neb náhlého zatmění až po soustředěný a přece nehlučný zápas s černou a neodvratnou sudbou! Jaká syntesa ženství ozářeného glorií očištného hoře byla nashromážděna pod jejich statečnými čely, rozhlodanými předčasnou vráskou, která jako runová zkratka znamenala: trpěly jsme, aby sestrám bylo zítra lépe! A přece právě tyto figury — na rozdíl od ženských postav Ibsenových, propracovaných s důsledností a důkladností až mrazivou — jsou v knize pouhými obrysy: byla to Hana Kvapilová, která je dokreslila tak, že se zdálo, že s nimi žila po leta, vyzpovídala je několikrát z bludů mládí, bydlila a toulala se s nimi, až mohla ve hře podati esenci bytostí, z níž tvůrce jaksi na rychlo vykrojil toliko siluetu.

To by bylo stačilo k vítězství a k uspokojení i nejlepší specialiste. Nic nebylo Hany Kvapilové vzdálenější: v herci nespatovala nikdy výkonného odborníka, jenž jako kolečko ve stroji má přesně vyměřen malý úkon, kterým jeho smysl končí, nýbrž žádala po něm činnou a uvědomělou účast na tvoření kultury, právě jako od každého jiného umělce. A proto byla sama k sobě tak přísná a v nejvyšším smyslu ctižádostivá. Viděla zcela určitě, že umělecký vývoj přítomnosti nemá pouze inspiraci mravní, z jejichž zdrojů dychtivými rty

pije drama severské, nýbrž že nás všechny unáší renesanční touha po kráse: což nemáme žítí tak barvitě jako minulé věky, což nemáme komponovat své pohyby do sluneční záře a do úsměvů přírody, což nejsme již schopni přenéstí dekorativní smysl z malířských atelierů do skutečnosti? Velká výtvarná kultura, tkvějící kořeny již v otcovském domě a posílená soustavným studiem obrazů, výstav a dějin malířství, opravňovala ji, aby na otázky ty odpovídala kladně. Vmýšlejíc se do úloh, představovala si scény v barvách, své pohyby a postoje hledala před reprodukcemi anglických Praeraffaelistů, ve výtvarných hodnotách Moskevského divadla nacházela neméně vnitřního štěstí než ve vroucí dobrotě jejich niternosti. Toužíc takto uspokojiti svůj smysl pro malebnou krásu, hledajíc v umění velikých obrysů protiváhu k realistické tragice každodenní šedi, Hana Kvapilová se vrátila oklikou k Shakespearovi, zastavivši se na čas s radostí u moderních pohádek symbolického dostřelu, a ponořených do světél a barev osvobodivé feerie. Shakespeare tragik rozhodně nepatřil k duchovní její oblasti: tvrdá síla a ocelová určitost ji v dramate spíše odpuzovaly než přitahovaly; animální pocit bezohledné vitálnosti přičil se jejímu etickému smyslu; aristokratický dualismus dobra a zla byl jejímu harmonickému nitru nepřijatelný — vystupovala-li s úspěchem a s posvěcením v Shakespearových truchlohách, ztělesňovala tam postavy, v kterých všeobšáhly genij tvůrcův hledal takřka rovnováhu svého krutého heroismu; její Ofelie v »Hamletu«, podobně jako Markétka v prvním díle »Fausta« Goethova přímo vyvažuje plachým

jasem své květinové bytosti dusnou tmou myslí prince dánského.

Ale Shakespeare, bohatý a měnivý jako vesmír sám, omlazuje také ty, kdož by se toho od něho sami nenadáli; tolik možností zcela různorodých jest utajeno v tomto nestárnoucím kosmu. Též Hana Kvapilová našla u něho obnovení své mladosti. Když vstupovala Hana Kubešová na scénu Národního divadla, byla sám úsměv jara a samo kouzlo vzdušného rozmaru: měla lyrickou škádlivost odzbrojující srdce, bezstarostnost mládí-
stvého šibalství, zpěvné akordy ptáka z báchorky v hrdle a grácii květin, houpajících se za lehounkého vánku v pohybech, její verše byly hudbou a její svižné postoje ornamentem. Nehonosila se tu pouhými přirozenými dary rozkvetlého temperamentu mladé dívky, nýbrž byla již tehdy nadána humorem, jenž později přispěl podstatně k tomu, že dospěla souladu a mfru jakožto osvobozujících jistot mravních. Její veselí bylo úzce spřízněno se smyslem pro vlídnou a hravou pohodu báchorky, již zůstávala vždycky věrna; nemohla se vynadíti Andersena, byla šťastnou pohádkářkou, kterou méně lákala drastičnost výrazu než obrazotvorný let, napověděla básníkovi a dopověděla na divadle vzdušnou postavu, napolo princeznu, napolo květinu, ale cele pohádku, která jest zvláště šťastným výtvozem novoromantiky v českém dramatu. Toto vše vracel jí ve stonásobné míře svými veselohrami Shakespeare, osvoboditel lesních rusalek a důvěrník renesančních krás, rozmarňý šermíř veselého vtípu a básnický hudebník svatojanských melodií, duch volný a proto spravedlivý ke všemu

lidskému. Jeho službě oddávala se v posledních letech svého tvoření zvláště ráda, jakoby se omlazovala v této slunné koupeli imaginárního jihu: Porcie z »Kupce benátského« ukázala její slovní a mimický humor v nejzářivějším rozkvětu a v nejvonnějším vděku a jest jen proto na ni poněkud zapomenuto, že ji odsunula jiná renesanční princezna Williamovy dynastie, jiskřivá a opojná Blažena z komedie »Mnoho povyku pro nic za nic«, kterou básnila z vůně lesa, ze sluneční záře a z navinulého medu lesních včel, soutěžíc s milovanou mistryní Helenou Modrzejewskou a hrajíc před divákem nejnetrpělivějším — před Smrtí — již již se sedadla vstávající. — —

Bude Hana Kvapilová žítí v naší paměti déle jako dokonalá ztělesnitelka severského slohu hereckého, prozářená cele světlem mravní spanilosti či jako vtělený sen Shakespearovy veselohry, křísící renesanci s nejjemnějším jejím pelem? Myslím, že si naše vděčnost postaví ještě výše mravní příklad, který dala českému divadlu, a jenž zasáhl rozhodně i blahodárně do rozvoje domácího herectví. Všecky velké cnosti umělecké počínají se pokorou před vlastním posláním — pro Hanu Kvapilovou jest umění přímo náboženstvím, které má netoliko svůj obřad, ale i své přísné příkazy mravní. Kdyby byla souladná duše její připustila rozpor mezi životem a uměním, jež tak neúprosně vyhrotil právě její duchovní vůdce Ibsen, dojísta byla by se rozhodla obětovati životní štěstí umělecké dokonalosti. Ale Hana Kvapilová předpokládala tu naopak shodu a smír, věříc, že pouze ten herec může růsti na jevišti, který v životě oboha-

cuje a prohlubuje své poznatky, jemní svůj cit a vychovává svou vůli. Vzdávala-li v příležitostných statích chválu velkým umělcům jevištním, velebila především ryznost jejich povahy lidské: v Heleně Modrzejewské se obdivovala neméně obětavé hrdince života než tragédce, a Moskevské divadlo neustávala dávatí za vzor umělecké obce, řízené naprostou mravní kázní. Prvním požadavkem herecké cpravdovosti byla jí oddaná úcta tlumočnickova k básnickému tvůrci, neboť sdílela se se starým mudrcem o názor, že ten osvobozuje sebe sama nejdokonaleji, kdo se nejúplněji oddává. Nedůvěřovala hercům, jimž básníkův výtvor jest pouhou záminkou, aby hráli sebe samy bez ohledu k dramatickému celku, a kteří podnikají virtuositu na vlastní vrub a za cenu věrnosti v podání; nepromíjela této tvrdé osobitosti ani Eleonoře Dusové, které se kořila zcela upřímně. Svůj vlastní tichý a pozorný způsob, který po pronikavém vcítění se dovedl býti práv i nejskromnějšimu slůvku a nejpodružnějšimu náznaku spisovatelova díla, vystihla tímto odstavcem plným vzrušení a ušlechtilé výmluvnosti: »Splynouti s básníkovým snem, bytostí jím skizované dáti život, tep vlastní krve, prožít i vyžít její štěstí i hoře, cítiti tluk cizího srdce ve svých nadrech, procházeti citové hlubiny této cizí bytosti, která po celý čas studia, po celý ten zápas rdousí zvolna, ale s jistotou bytost *naši* vlastní, umlčuje *naše* myšlení i citění, láme *naši* vůli, aby usedla široce na trůn našeho srdce — splynoutí takto s básníkem, toť tolik, jako postaviti se vedle něho, býti do jisté míry jeho spolupracovníkem, opatřovati jeho světla a nedati jim zhasnoutí, do-

plňovati krásu jeho snu.«

Když se r. 1888 stala Hana Kubešová — zároveň s Eduardem Vojanem — členem Národního divadla, převládal v české činohře herecký sloh patetický, jež z umělkyně zosobňovaly dvě silné osobnosti, Otilie Sklenářová Malá a Marie Pospíšilová. Byly to v podstatě bytosti naprosto různorodé: heroina vážného klidu a slavnostního vzletu vedle virtuosky prudkých výstupů a divokých výbuchů, vznešená přednášečka tvrdých obrysů myšlených sochařsky proti strhující divadelnici s malebnými postoji měněnými v neklidu až nervosním, klasickou krásou odchovaná a básnickým dílem vzrušovaná žena tradice plná citové prostoty na rozdíl od vnitřně chladné a strakatým epigonstvím porušené strůjkyně chvilkových účínů, založených na mihotavé hře nálad a popudů. Ale přes všecku tuto různost postřehla mladá novicka Národního divadla záhy, že dvojí odlišný temperament lidský a umělecký obměňuje tu stejnou zásadu slohovou, co nejčistější její bytosti vlastní, že důsledný odklon od drobné a vlašné zkušenosti životní zde zavádí až k mrtvé a plané rutině, že vytváření velkých scén láme tu jednotnou vlnu dramatického toku, že slovo v tomto patetickém podání láme se jako uschlý list od duševního dění. Hana Kvapilová jala se s celou vrozenou opravdovostí herecky pracovati proti této vítězí konvenci. Pojala krajní nedůvěru proti veškeré citovosti divadelní, jež jest přejatá, naučená, běžně tradiční a hledala cit nejprostší a nejpřirozenější, jaký se vybavuje v prudkých srážkách pudově nezkaženého člověka s osudem. Umínila si vymýtití ze svých výkonů působivé, uzavřené výjevy

a propracovávala tím pozorněji dramatické přechody, odstiňujíc zvláště jemně duševní okamžiky krise u svých postav. Očistila slovo, kterému takřka dovedla odnítí tíži, ode všeho divadelního přízvuku, nepodtrhovala násilně vět, hledala ztracený styk řeči na jevišti s měkkou a vlídnou mluvou lásky a něhy. V této škole pozorného a trpělivého realismu se Hana Kvapilová oprostila, leč zcela souběžně rostla i v kázni jiné — v kázni duševního zvniternění.

Zde, za šťastné shody dějinné, setkala se Hana Kvapilová s vývojem domácího dramatu realistického, jehož cesta nejurčitěji jest značena jménem Šimáckovým, Svobodovým a Hilbertovým. Na pohled jsou to jen chmurné výseky života, založené na důkladné a oddané zkušenosti pozorovatelů velmi přesných: ponuré výjevy z rodin pod nízkými stropy, společenské zápletky v těsném rámci chudých poměrů, trapné příklady rodového uhnívání a rozkladu hmotného, láska hyne tu v postupném od-cizování a manželství dohořívá tu ve zříceninách. Zde mohla Hana Kvapilová vytěžit ze svého důvěrného studia domácí skutečnosti, zde tichá prostota jejích mladých měštěk svítila stříbřitě v trpně uklidněné šedi stísněného prostředí. Zamyslíme-li se však opravdověji nad smyslem těchto her, najdeme v nich daleko víc než pouhý skutečnostní genre; někdy v nich, dle věrohodného přiznání, hledali dramatikové pod barevným povrchem života hlubší proudy, někdy soustředili svou účastnou pozornost k očistné touze statečné duše uníká-jící svému okolí, někdy s úmyslným sebepřemáháním vytvářeli tragiku každodennosti. Jaký div, že

se pak zdrojem světla, vykupujícího ze střízlivého realismu těchto kusů, stávala zpravidla Hana Kvapilová, jejíž vnitřní krása a mravní rozhodnost tak často podněcovaly básníky přímo při tvoření? Ještě po letech hřeje záře linoucí se z jejích roztoužených očí ve výjevech, kde povzbuzovala k víře v možnost nového lepšího života po přestálé chorobě mravní; posud vzpružuje odhodlaný pohyb jejích rukou rozhozených ku předu, které nabízela k společné pouti slunci a zdraví vsťric . . . Až bude vypravováno o mravním vývoji českého ženství na konci devatenáctého století, nesmí dějepisec zapomenouti tří dívčích postav v podání Hany Kvapilové, v nichž velká umělkyně ztělesnila tragicky etické úsilí svých trpících sester: Hely Elisové ze Šimáčkova »Jiného vzduchu«, která jest jarním výkřikem po obrodě a očistění; Míny Mařákové z »Viny« Hilbertovy, kde nejčestnější srdce ženské hyne zrazeno v důvěře, nezadatelném to statku spanilých duší; Svobodovy Olgy Rubešové, jež si zoufá, když zabloudila ve zhoustlých mlhách soumravné doby a pozbyla při tom víry v sebe samu . . .

*

Nejšťastnější výtvoř Hany Kvapilové, ať skutečnostní či báchorkové, nesly se přes jeviště s bezprostředností tak bezpečnou, jakoby se byly zrodily jen z požehnané intuice naivní duše umělecké, neobtěženy poznáním a věděním. A přece vznikly cestou právě opačnou. Každému hereckému výkonu předesílala psychologicky zvědavá Hana Kvapilová pronikavý rozbor tvořené postavy, kterou pozorovala se všech stran a s nejrůznějších perspektiví-

ckých stanovisek dramatu; rozkládala si v prvky její citový život a neustala, dokud se nezmocnila jejích mravních kořenů. Modelujíc ji pak, čerpala ze své složité zkušenosti životní, ale dovolávala se při tom pomoci příbuzných umění, jimiž byla vzněcována k rozkoši a podněcována pro tvoření — kresba jejích postavů a barvy jejích šatů byly odvozeny z malířských děl, kdežto hlasový a pohybový její výkon posvěcen byl spolupůsobením hudby. Tyto složky studia až úzkostlivého zmizely potom nadobro v svobodné jistotě hotového díla, které bylo sám život, sám dech, sama skutečnost, avšak tragický protismysl osudu hereckého, zachoval nám pomůcky a náčrty Hany Kvapilové, odsoudiv výtvořiny samy k odchodu do Nenávratna.

Literární pozůstalost Hany Kvapilové, složená mosaikově z povídek i novelistických poznámek, z cestopisných a krajinářských útržků, z osobních vzpomínek i úryvků dopisů, z divadelních povahokreseb i uměleckých dojmů, jest při všech vysokých hodnotách slovesných celou svou podstatou odkazem herečky, která nezná vznešenějšího poslání než tvoření divadelní. Spojujíc se zvláštním nadáním pro charakteristiku vyspělé umění výrazu kritického, dovedla namalovati na podív teple a živě hereckou podobiznu, na níž barvitým a vzrušeným popisem divadelního výkonu prosvítala nejen lidská osobnost, ale i rodové a slohové příslušenství umělcovo — tak nakreslila Modrzejewskou a Dusovou, Hadingovou a Saru Bernhardtovou, Betty Hennigsovou a Marii Pospíšilovou. Zraku vzdělanému výtvarně, vyťříbenému smyslu pro kouzlo atmosféry, posléze i touze vřaditi vlastní vůli do vyšší

hromadné jednoty a podříditi se vděčně kázni nad-
osobní, bylo dáno vzácné pochopení pro souhrn
uměleckého ensemblu. — tak porozuměla Stani-
slavskému uprostřed laskavých zázraků barvy a
pohybu Moskevského divadla nebo Safonovu ovlá-
dajícímu těleso orchestru. Ale tyto stati stejně jako
pomocné poznámky k vlastnímu tvoření, psané na
obranu, pro výklad, nebo první průpravou k figu-
rám z Ibsena, z Čechova, z Gorkého, z Jaroslava
Kvapila, zračily pro pisatelku především nutný a
prudký projev statečného úsilí, aby poznala a
ozřejmila si lépe sebe samu jako dramatickou
umělkyni, aby poučila se srovnáním neb protikla-
dem o domově a hranicích vlastního nadání, aby
určila svému vývoji nové cíle a povzbudila se pří-
kladem na cestě k nim. Daleka narcisovitého sebe-
vzhlížení, tak běžného u jevištních umělců, umí-
štuje přece Hana Kvapilová do středu svého širo-
kého pozorovatelského okruhu herecké poslání
vlastní, jež jí nebylo nikdy zaměstnáním, nýbrž
stále misí. Ježto ocitá se takto blízko jádra své
bytosti, uvolňuje též v těchto divadelních statích
svůj vroucí a silný orgán etický: jako na jevišti,
opakuje Hana Kvapilová i v knize, že posledním
smyslem dramatického umění jest pro ni mravní
osvobození, zápas ušlechtilého srdce za vnitřní svo-
bodu, soustředěná vůle a dobrodějná láska, jež
uvědoměle a měkce snímá břímě bolesti se strá-
dajících bližních — — —

Bdělá a tklivá soustrázeň s trpícími tvory za-
znívá nejsilněji z povídkových prós Hany Kvapi-
lové, ale vedle ní zaslechne tu pozorné ucho jiný
mocný tón, zjištěnou vnímavost přejemných smy-

slů, jimž nepřetržitá vlna prudkých postřehů jest zároveň rozkoší a mukou. V prvních pokusech z polovičky devadesátých let básnířka se úzkostlivě přidržuje nezcela schůdné cesty dokumentárního realismu: nenasytně shledává podrobnosti všedního života, zmocňuje se věcí a postav ostrým pohledem a spolehlivým popisem, rozkládá život na barevné složky, zneklidněné jako v kaleidoskopu a blíží se i k záhadě lidské duše tímto analytickým postupem. Soucit s uraženými a poníženými, křesťanské oddání se cizí bolesti, vědomí jednoty s porvřeným lidstvem, vykupují a prozařují tyto práce, z nichž povídkového zaokrouhlení dozrál toliko »Lichý život«, na kterém leží takměř posvěcení Boženy Němcové. Z vnějšího světa obrací se však spisovatelka stále usilovněji k vlastní své oblasti niterné: vychází z nejosobnějších prožitků jako z inspiračního středu, zpovídajíc a obviňujíc se, podává několikrát ve střídme stílisací vlastní podobiznu; uvolňuje svůj zpěvný i barvitý lyrism, který podoben vodopádu ve slunci, se tříští ve sta světelných krůpějí, hlásajících chválu přírody, mládí, nekonečna. I soucit básnířčin nabyt nyní jakési lehké vzdušnosti; srdce nepřiklání se již v útrpném souzvuku jen ke groteskní bídě herecké, k šilenství zbloudilého děvčete, k předčasné potupě svedené baletky, k bezobsažnému bytí a opuštěnému skonu sestárlé služky — cítí i s prchajícím jarem, s mrtvými, vyloučenými z kvasu práce a radostí, s mořskou vlnou tříštící se o červený útes ostrovní. Právě básněmi v próse, kde sensitivní sklon a kultura srdce došly výrazu zvláště dokonalého, přiblížila se Hana Kvapilová nejtěsněji Růženě Svo-

bodové, s kterou ji kromě dlouholetého přátelství pojila také obdoba vývojová; že chtěla s družkou dostupiti i vyšších stupňů slovesných, napovídají oba zlomky povídkové »Teréza« a »Třináctiletá«, kde se jí v zrajícím objektivismu daří proniknouti intuitivně do cizích duší a postihnouti složitost života. Avšak právě tu rozlomena díla po skvělé exposici neočekávaným zákazem Smrti.

Ze všech výpravných prós Hany Kvapilové jest jediná nesena silným dechem románové tragiky, povídka »Jako by kámen do vody zahodil«. Dualism teplého živctního štěstí a naprostého obětování se umělecké službě, který jindy Hana Kvapilová snažila se překlenouti jasnou shodou, zeje tu v příkrém nesmiřitelném zlozvuku. Zpěvačka Anna za levnou cenu průměrné blaženosti milostné opustila své umění, které jí mělo býti jediným a nezapomenutelným božstvem a nyní zrazena a pokorěna v lásce i v společenské pýše cítí, jak uražený bůh se mstí a lačnou rukou sahá po jejím srdci jako po povinné žertvě. Anna Justová se nevzpírá, neboť jest si vědoma, že porušila kázeň a řád tam, kde se měla plně oddat a pokorně sloužit, jako věřící se oddává a slouží svému náboženství.

Hana Kvapilová neporušila nikdy kázně a řádu svého vyvoleného umění; i osobní štěstí a osobní hoře měnila vždycky v látku tvoření hereckého. Zápasila již se Smrtí, když na divadle byla ještě sama vesna, samo mládí, sám paprslek sluneční. A tento mravní příklad přežije i ty, kdož po léta byli ne pouze okouzlování, ale zároveň prohlubování a očišťování jejími světlými výtvy a kdož v záhadném úsměvu zkamenělé »Paní z námoří«,

usednuvší pod javory a platány zahrady Kinského,
hledají pozdrav s těch břehů mlčení a smíru, které
se bíle a stříbrně rýsovaly za nejduchovnějšími vý-
kony Hany Kvapilové.

(1907 a 1908)

POZNÁMKY

Královna Radegunda.

Význam Radegundin bývá líčen vždy v souvislosti s Venantiem Fortunatem, tak v Ozanamově monografii o křesťanské vzdělanosti u Franků (Paříž 1849) neb v Hauckově církevním dějepise Německa (I. sv., 2. vyd., Lipsko 1898); ze spisů o literárním působení Venantia Fortunata posloužily mně zvláště stať Bedřicha Lea v časopise »Deutsche Rundschau« (Berlín 1882) a příslušná kapitola v díle Alex. Baumgartnera »Die lateinische und griechische Literatur der christlichen Völker«, jež skládá IV. svazek jeho dějin světového písemnictví (Freiburk 1900).

Kateřina Sienská, světice a hrdinka.

¹ Zprávy o slavném obřadě podávají bollandovská Acta Sanctorum (III., 695 a násl.) a dle nich důležitá francouzská monografie o svaté Kateřině od Chavina de Malan (Paříž 1856), jež vedle vlašských prací Capelatroy (Neapole 1886) a Pignoriniho (Florencie 1900) jest hlavním spisem o světici a její době z pera katolického. Protestantská věda náboženská vykazuje německé knihy Haseho (Lipsko 1892), Redernovu (Zvěřín 1907) i anglické životopisy Butlerův (Londýn 1895) a Robertsův (Nový York 1906); přihlédl jsem ve své studii k pomůckám katolickým i protestantským. Význam Kateřinin pro dějiny církevní posoudil hluboce Pastor v I. díle svých »Dějín papežství za renesance« (Freiburk 1886), postavení její k vývoji vlašského písemnictví úsečně Casini v Gröberově Grundrissu (II. díl, Štrasburk 1901) a obšrně svrchu zmíněný Al. Baumgartner v VI. sv. dějin světového písemnictví (Freiburk 1911). Pokusil jsem se všestranně využití příslušné literatury, pouze otázky ryze filologické o poměru jazyka i slohu Kate-

řinina k současné toskánštině a k mluvě Dantově, jež odborná věda řeší opětovně, nechal jsem v přehledné své stati nepovšimnuty. — ² Tak vypráví Kateřinin zpovědník a přítel Raimondo da Capua o životě svaté Kateřiny, jež vydán poprvé v Rejnkolině 1553 (ve výtahu, italsky již ve Florencii 1477) a přeložen do češtiny A. L. Střížem (Stará Říše 1915). Jest to pramen při vší legendární formě věrohodný a cenný; méně spolehlivé jsou zprávy jejího třetího zpovědníka Bartolomea di Domenico, který jako většina dalších autorů XIV. a XV. století sledoval cílem beatifikaci co nejrychlejší. — ³ Reumont v antologii »Briefe heiliger und gottesfürchtiger Italiener« (Freiburk 1877), kde věnována listům sv. Kateřiny znamenitá pozornost.

Anna z Rožmberka.

Dopisy Anny z Rožmberka se stručnými poznámkami otiskuje Fr. Dvorský v díle »Staré písemné památky žen a dcer českých« (Praha 1872).

Henrietta Herzová.

¹ Roku 1850 vydal J. Fürst v Berlíně spis »Henriette Herz. Ihr Leben und ihre Erinnerungen«, který vedle životopisu z pera vydavatelova obsahuje záznamy a paměti Henriettiny a byl proto dlouho pokládán za věrohodný pramen pro poznání Henrietty. Byl však nalezen a r. 1896 ve sbírce »Mitteilungen aus dem Literatur-Archiv in Berlin« uveřejněn zlomek Henriettiných vzpomínek z r. 1823 a 1829; srovnání obou děl nás nejen poučuje, že Fürst mnoho měnil a libovolně přidával, ale zároveň varuje, abychom Henriettina spisovatelského nadání nepřeceňovali. ² Poměr Schleiermachrův k Henriettě vedle základního díla Diltheyova (Berlín 1867) vyložil

pronikavě článek B. Wieganda »Schleiermacher und die Frauen« v 137. sv. »Deutsche Rundschau« r. 1911. ³ Dopisy mladého Borna vydány anonymně v Lipsku r. 1861; r. 1906 uveřejnil je L. Geiger znovu (v Oldenburce), připojiv nově nalezené listy Henriettiny a předeslav velmi poučný úvod životopisný.

Charlotta Stieglitzová.

Pramenný materiál obsahují tři spisy; Theodor Mundt, Charlotte Stieglitz. Ein Denkmal, v Berlíně 1835 (vydáno anonymně); Briefe von Heinrich Stieglitz an seine Braut Charlotte, v Lipsku 1859 a Erinnerungen an Charlotte von Heinrich Stieglitz, v Marburce 1863 (obě publikace poslední vydal Stieglitzův synovec L. Curtze).

»Aurora Leigh« Elišky Barrettové Browningové.

Literatura o Elišce Barrettové Browningové vzrůstá do nekonečna; k starším spisům o básnířce na př. k Baynovu (1880), Ingramovu (1888) a Merlettové (1904) přibývají od vydání listů obou manželů (1899, něm. výběr F. P. Greveho 1907) zvláště studie o korespondence (P. Lubbock 1906) a psychologické monografie o lásce básnických manželů (E. Keyová 1905). I v Čechách bylo psáno o ní hojně a s porozuměním. Nehledíme-li k oběma informativním úvodům, jimiž A. Klášterský a Fr. Balej doprovodili překlady jejích hlavních děl, stojí v popředí dva obsáhlé články časopisecké, Žofie Podlipské již 1892 v »Ženských listech« a Anny Fischerové 1915 v »Ženském obzoru«. Opírajíc se o německou disertaci V. Dyeovu, vyšetřila Flora Kleinschnitzová v »Časopise pro moderní filologii« 1916 poměr skutečnosti a básnické fikce v »Auroře Leigh«.

Básně Boženy Němcové.

¹ Otiskl jej s poučnými poznámkami v »Časopise pro moderní filologii«, roč. III., str. 257—261 r. 1913 Jeroným Holeček. Sešitek ten kromě textových, namnoze správnějších variant, důležit jest také vlastními poznámkami básnířčinými o vzniku jednotlivých skladeb a datováním jich, které jest však namnoze velice libovolné. Práce naše vznikla dříve než sešitek byl znám r. 1912, ale objev Holečkův dohady a kritické soudy její valnou většinou potvrdil; tuto podáváme studii, otištěnou poprvé v jubilejním sborníku náchodského učitelstva »Božena Němcová« (Karlín 1912), v pronikavé revisi, přihlížející ovšem i k rukopisnému sešitku onomu. Budiž dovoleno také poznamenati, že našeho literárně historického rozboru vydatně použil Václav Tille v II. zcela přepracovaném vydání monografie Božena Němcová v V.—VII. sv. »Zlatorohu« r. 1914. Kde cituje se Tillův spis, děje se tak vesměs dle vydání II., vůči němuž v partiích o básních Němcové činíme nárok na prioritu. ² Vincenc Vávra Božena Němcová v Praze, 1895, str. 55. ³ Havlíčkův list B. Němcové ze 7. prosince 1846, otišt. jako č. 20. v X. sv. sebr. spisů B. Němcové vyd. Laichtrova. ⁴ J. E. Sojka, Naši mužové, V Praze 1862, str. 501. ⁵ S. Podlipská, Životopis B. Němcové. V Praze 1891, str. 21. ⁶ na uved. m. str. 32, 33. ⁷ M. Gebaurová v úvodě k IX. sv. Laichtrova vyd. str. I. zprávy ty přijímá, V. Tille však v úvodním pojednání k VI. sv. téže edice je vrací. ⁸ na uved. m. str. 33. ⁹ na uved. m. str. 36—37. ¹⁰ Literatura česká devatenáctého století. Dílu III. část 2. V Praze 1907, str. 9 pozn. ¹¹ Jeron. Holeček pokusil se na uved. m. bráti zprávy Podlipské v ochranu, odvolává se na shodu jejich se záznamy básnířčinými o vzniku jednotlivých básní, zašel však ve svém ob-

hajování příliš daleko. ¹² Josef Hanuš, *Život a spisy V. B. Nebeského*. V Praze 1896, str. 14, udání to má Hanuš ze *Sojky* str. 517. ¹³ na uved. m. str. 37. ¹⁴ *Zlatorohu* I. vyd. str. 36 a 37. II. vyd. str. 54—58. ¹⁵ *Čas. pro mod. filol.* roč. III., str. 260. ¹⁶ viz i *Literatura česká devatenáctého století*, Díl II., vyd. 2. (V Praze 1904, str. 731 [Jan Jakubec].) ¹⁷ Václav Filípek, *Jos. Kaj. Tyl, jeho snažení a působení*. V Praze 1859 (přílohou ke *Kobrovu a Markgrafovou* vyd. sebr. spisů Tylových str. 77, 81, 90); ¹⁸ viz Thonova vydání *Sabinových děl* u Laichtrova sv. I., str. 103—106; ¹⁹ na uved. m. str. 8—9, 11, 36; ²⁰ *tamže* str. 35—40. ²¹ v »*Zlatorohu*« II. vyd. str. 66 a 67; ²² V. Tille v úvodě k VI. sv. vyd. *Laichtrova* str. LV; ²³ V. Tille v »*Zlatorohu*« II. vyd. str. 61; ²⁴ *Vidění Libušino* v »*Slavném ránu*« shoduje se ve své trojdílnosti a patosu hlavně poslední sloky velmi zřetelně s mladšími »*Třemi dobami země české*« Boleslava Jablonského (po prvé v »*Květech*« 1846). Myslím, že vztah Jablonského, účastníka »*Květů*«, jehož básně z r. 1841 nadšeně uvítal V. B. Nebeský ve *Vlastimilu*, k »*Mladé Čechii*« by zasloužil vyšetření; pak by se ukázalo, že III. část »*Tří dob země české*«, které neprávem se pokládají dnes za pouhý epigonský ohlas veršování vlasteneckého, má pozadí politické a řadí se přímo k básním Nebeského a Sabinovým. ²⁵ srovn. jeho druhdy proslulou píseň »*Slovan*« (»*Písně*« z r. 1847), počínající se slovy »*Já jsem Slovan duší tělem*«: »*Plujte mořem v Černé moře, na Urálské dleť hoře, kde zrak Volgu vyhledá*«; »*A pak lefte přes Karpaty, až vás u Šumavské paty spustí perut orlova*«; ²⁶ viz výše citovanou sloku jeho básně »*Slovan*« z r. 1837. ²⁷ Místo B. Němcové v českém feminismu a její poměr ke skupině Amerlingově pozoruhodným způsobem postihuje monografie Vlasty Kučerové *K historii*

ženského hnutí v Čechách. V Brně 1914 na str. 58—60 a 89—112; ²⁸ v Časop. pro mod. filologii na uv. místě str. 259; ²⁹ srovn. Arne Novák, Ohlasy Klopstocka v literární činnosti Václ. Stacha v Listech filolog. 1903, str. 34—38; ³⁰ V. Tille v »Zlatorohu« II. vyd. str. 54 a 68; ³¹ Čas. mod. filolog. na uved. m. str. 258; ³² list č. XII. v X. sebr. sp. vyd. Laichtrova; ³³ tamže list X.; ³⁴ překlad ten z pozůstalosti B. Němcové otiskl v Čas. mod. filolog. roč. II., str. 467 J. Kopal; ³⁵ v »Zlatorohu« II. vyd. str. 86 a 87; ³⁶ v Čas. pro mod. filologii na uved. m. str. 259; ³⁷ K. Hikl ve sborníku »B. Němcová« na str. 298 případně oceňuje, jak mocným proudem se rozlévá poesie hvězdnatého nebe v pozdní povídce básnířčině »Chudí lidé«; ³⁸ na uved. m. č. III.; ³⁹ na shodu básně s těmito motivy V. B. Nebeského upozorňuje V. Tille v »Zlatorohu« II. vyd., str. 87 a 88; ⁴⁰ Čas. pro mod. filol. na uved. m. str. 258; ⁴¹ na uved. m. str. 37; ⁴² V. Tille, České pohádky do r. 1848. V Praze 1909, str. 34; ⁴³ viz J. Máchal v Liter. české devatenáctého stol. Díl II., vyd. 2., str. 806; ⁴⁴ V. Tille, České pohádky do r. 1848, str. 52, 136 a 137; ⁴⁵ Laichtrova vyd. sv. V., str. 144; ⁴⁶ Čas. pro mod. filolog. na uved. m. str. 259; ⁴⁷ v »Zlatorohu« 2. vyd., str. 100; ⁴⁸ Čas. pro mod. filol. na uved. m. str. 260; ⁴⁹ dnes v dodatcích IX. sv. Laichtrova vyd. str. 283; ⁵⁰ Čas. pro mod. filol. na uved. m. str. 259; ⁵¹ V. Tille v »Zlatorohu« 2. vyd., str. 76, poukázal na některé shody s básněmi M. Čacké a V. B. Nebeského; ⁵² VIII. číslo IX. sv. Laichtrova vyd. ⁵³ Naše úvaha úmyslně nepřihlíží ke dvěma příležitostným básním B. Němcové ceny pouze dokumentární, nikoliv umělecké. Dne 9. října 1844 poslala přítelkyni Antonii Reisové, nevěstě F. L. Čelakovského, darem myrtu a doprovodila ji neumělou veršovanou gratulací, kterou V. Tille (v »Zlatorohu« str.

67) uvádí na doklad, jak formálně nedokonalé byly literární prvotiny B. Němcové, dokud neprošly korekturami Nebeského nebo Čejky. Když r. 1856 pověřilo město Praha svého archiváře K. J. Erbena, aby na počest stříbrné svatby císaře Ferdinanda Dobrotivého a Marie Anny vydal oslavnou ročenku, vyzval Erben i B. Němcovou, aby přispěla. Censura nedovolila, aby se v almanachu stejně jako jméno Vocelovo, Jablonského a J. J. Kolarovo objevilo jméno B. Němcové, a tak práce, kterou neohrožená ctitelka Havlíčková chtěla se poklonit rakouskému císaři-dobrodinci, zaležela v rukopise, kde ji našel teprve r. 1911 Č. Zíbrt. Jemu děkujeme i za otisk její ve Vlčkově Osvětě 1911, str. 533. Tato poslední veršovaná skladba B. Němcové, oddělená od její vlastní lyrické činnosti celým desetiletím, velebí vzletnou a misty až přesládlou květomluvou populárního panovníka nikoliv jako státníka, nýbrž jako zbožného muže, ochránce věd a umění a hlavně jako lidumila; v celé náladě pohádkové básně nočního osvětlení shledává V. Tille (v »Zlatorohu« str. 270 a 271) »tu půvabnou vidinu oživené přírody, která provází Němcovou neustále od dětských let«.

»Skalák« *Karoliny Světlé.*

¹ Vznik »Skaláka« bývá datován nesprávně. Teréza Nováková v knihopisném seznamu své knihy »Karolina Světlá, její život a její spisy« (v Praze 1890) uvádí povídku k r. 1861, uprostřed mezi »První Českou« a »Několika archy z rodinné kroniky«, dle ní i Leander Čech na str. 47 spisu »Karolina Světlá, obraz literárně historický« (v Telči 1907). Omyl ten opravila r. 1905 Anežka Čermáková-Sluková v stati »Karolina Světlá a lid ještědský« (otištěno v knize »Vzpomínky na Karolinu Světlou« v Praze 1909), kdež na str. 12 v soupisu prací básnířči-

ných z desetiletí 1860—1870 uveden »Skalák« k r. 1862; s ním současně vzniklo »Několik« a »Ještě několik archů z rodinné kroniky«, kdežto »Cikánka« a »Lesní panna« příslušejí do následujícího roku 1863. Tvrzení své precizuje Anežka Čermáková-Sluková ve spise »Karolina Světlá ve stycích s Janem Nerudou« (v Praze 1912), kde přesně rozlišuje práce vzniknuvší před rozchodem s Janem Nerudou a díla napsaná po rozchodu: »Skalák« stojí v čele těchto. Chronologie této ovšem třeba užívati s opatrností, A. Čermáková-Sluková v datování sama kolísá. Ve »Vzpomínkách« str. 12 řadí se »Cikánka« a »Lesní panna« k r. 1863, zde však do doby před rozlukou s Nerudou, která nastala na podzim 1862. I jest třeba zjistiti co nejpřesněji vznik každé práce jednotlivé a přidržeti se, kde svědectví zevní nevystačují, též kritérií vnitřních. UVÁŽÍME-LI, že celý psychologický obsah »Skaláka« potvrzuje údaj A. Čermákové, že povídka vznikla po rozchodu s Nerudou, a všimneme-li si též okolností, že »Skalák« počal vycházeti v Hálkově »Lumíru« již počátkem března 1863, položíme jeho vznik pevně do konce roku 1862.² Údaj tento neobjasňuje nám chronologii vzniku »Skaláka« do té míry, jak by se zdálo na pohled. Kniha »Z literárního soukromí« není ani založena na přesném plánu chronologickém, ani neopírá se o soustavné záznamy; vznik svých prací udává spisovatelka v celku po paměti, pořad výkladu je nahodilý. Mikovcův »Lumír« počal Hálek redigovati lednem 1863, ale svolání té věci se týkající datováno jest dne 27. listopadu 1862, takže doba pro napsání »Skaláka« se sice nemůže posunouti, jak již uvedeno, daleko za hranici nového roku 1863, ale ani stanoviti určitěji v mezích posledních měsíců r. 1862. Ovšem Světlá dí »kamž jsem napsala roku 1863«, což však znamená v brachylogii své asi tolik: »pro Lu-

mír z r. 1863 jsem napsala«, nikoli však »roku 1863 napsala jsem pro Lumír«. ³ Z literárního soukromí. Sebraných spisů K. Světlé sv. XXX., str. 101 a násled. ⁴ Anežka Čermáková-Sluková, Vzpomínky na Karolinu Světlou. V Praze 1909, str. 63. ⁵ Novelly III., Sebr. spisů Kar. Světlé sv. XXIX., str. 202 a 203. ⁶ Na uved. místě str. 103. Vedle vytčených motivů hověl námět ještě řadou jiných rysů fabulačním zálibám K. Světlé. Uvádím z nich alespoň nepřekonatelnou nerovnost stavu i jmění obou milenců, motiv to, který se opakuje ve všech ještědských pracích spisovatelčiných prvního období: v »Sefce«, v »Krejčíkově Anežce«, v »Cikánce«, »Lesní panně«, a v »Lamači a jeho dítěti« tvoří dokonce hlavní útek dějový. Opakování tohoto kontrastu souvisí velmi těsně se základním názorem o vykupitelské moci lásky: je-li láska dvou srdcí absolutně, jak by nemohla, jak by neměla, jak by nemusila překlínati tak malicherné relativnosti jako jmění, stav, společenské postavení? Světlá, již Neruda nikoliv neprávem (r. 1869 v »Našich listech« dne 27. ledna při posudku »Vesnického románu«, viz Kritické spisy Jana Nerudy sv. VII., str. 217) přisuzoval nadání dramatické, pojímala tento motiv čistě dramaticky. Kdežto děti nesené věrou v absolutní hodnoty lásky chtějí se s lehkým svědomím přenést přes přehrady jmění a rodu, ulpívají rodiče jejich, ryzí venkovští konservativci, právě na těchto vztazích a nechtějí popustiti. Dochází k prudkému konfliktu rodičů a dětí, v němž pravidelně vítězí starý konservativní řád na troskách osobního štěstí milujících srdcí. V »Skaláku«, kde nedala básnířka za pravdu ani jediné zásadě konvenční morálky, jest řešení jiné. ⁷ Cituji dle dokumentárního spisu: Karolina Světlá ve stycích s Janem Nerudou. Úvodem a poznámkami opatřila Anežka Čermáková-Sluková. V Praze 1912. Přesné chronologie

v listech, vůbec neúplně a zlomkově dochovaných, nemohla se vydavatelka dopátrati, scházíť pro ni téměř veškerá kriteria; naše citáty řídí se postupem knihy a vedle označení jejích stránek uvádějí i pravděpodobné nebo přibližné datum. ⁸ Myšlenka věty poslední vracela se u Nerudy častokráte, jak dosvědčuje i citovaný již passus z listu Světlé sestře dne 4. září 1862: »Vím, že sto-krát proklínal okamžik, kdy se ke mně přiblížil, kdy jsem v něm probudila mimo vášeň opětně cit pro čest, chut k práci« atd. I této myšlenky užila pak básnířka v »Skalákovi«, a sice na dvou místech. Po prvé, když Jáchym jízlivě vytýká Rozičce, která jej navštívila ve vězení: »Musila jsi mne chtít? Bez tebe bych byl někde v nějakém příkopu pošel a byl bych tomu všemu unikl.« Po druhé v posledním hovoru obou milenců při praskající louči ve sluji plísni pokryté, kde posměvavou řeč svou Skalák počíná slovy: »Vidíš, holka, kam to s tebou přišlo? To máš z toho, žes mne chtěla,« a končí sarkastickými větami: »Kdybyste se vy ženštiny jen vždy nechtěly Pánu Bohu do řemesla plésti; však on ví, na koho nechá slunce svítit a na koho pošle kroupy. Teď to máš! Na lidi si nenaříkej, ti tě varovali dost, od každého to's mohla slyšet, že nestojí Skalák za nic!« ⁹ Čím vyspívala a mohutněla tvůrčí schopnost Karolíny Světlé, tím sesiloval se její dar nakreslit v práci větší počet povah. Ve »Skalákovi« učiněn náběh zakreslití do děje i postavy rodičů obou milenců, arciť způsobem velmi prostým, ale pokrok děl se právě tímto směrem. V »Lamači a jeho dítěti« propracovány kromě Dorotky a Vilíka i figury starého Vacka a selky Rozkovcové, ty nejsou však již naprosto episodními postavami. O krok dále jde »Vesnický román«: opět dva páry hrdinů, jeden z generace starší, druhý z mladého pokolení; avšak nejedná se toliko

o rodiče a děti, jestliže básnička děj soustředila kolem dvojic Antoš-Sylva, stará Jirovcová a rychtářka. Zde po prvé stačila hojnost postav i zvláštní jejich rozestavení na opravdový román, kdežto dříve se básnička obmezovala, zpracovávajíc náměty ještědské, na formu povídkovou. ¹⁰ »Skalák« vyšel po prvé s podtitulem »obrázek z hor« v 10.—14. čísle Hálkova (XIII.) »Lumíra« ve dnech 5. března až 2. dubna 1863; po druhé s týmž podtitulem jako 3. číslo »Laciné knihovny národní« v Praze 1872 (str. 60), po třetí s podtitulem »novella« na str. 153 až 198 v »Povídkách a novelách« Kar. Světlé, jež tvoří XIX. sv. Salonní bibliotéky v Praze 1887; po čtvrté zařazen do II. dílu »povědek vesnických« »Prosté myslí« str. 182—228 (Sebr. spisů sv. XV. v Praze 1901). Rozdílů textových ani jazykových v jednotlivých vydáních není. Od vydání III. rozdělen jest tekst hvězdičkami na deset kratičkových kapitol, kdežto v »Lumíru« a »Laciné knihovně« nebyl vůbec členěn; pouze dva oddíly poslední (první počíná se slovy »Samovražedník se nepochovává«, druhý »Viděla jsem Jáchyma pochovávat«) již v prvotisku v »Lumíru« odloučeny od celku vodorovnými čarami. ¹¹ Světlá tu využila životních zkušeností s Janem Nerudou do té míry, že možno pro tuto kapitolu nalézt v korespondenci jejich takměř paralely. Upozorňují především na shodu vyčítavých otázek Roziččiných po holkách Jáchymových s jejím listem Nerudovi, který opsala sestře v dopise ze dne 21. srpna 1862 (na uved. m. str. 43). Ve svém psaní ironisuje Světlá »lásku« Nerudovu a dotýká se napolo s posměchem, napolo s výtkou Lidušky Schmidtovy, která mu byla lhostejnou hříčkou, Fišerové, jež jej poutala pouze smyslově, ale najednou s úsečnou rozhodností vyzvídá, jaký jest jeho vztah k věčné nevěstě Anně Holínové. Tak i Rozička

v povídce: odbývající s ledabylostí a opovržením holky Jáchymovy, liší je ne bez významu («kde kterou objímáš a kde která se k tobě lísá»), táže se důrazně a s obavou »zdali jsi žádné neslibil, že si ji vezmeš?«. Právě tak těsně souvisí s milostnou zkušeností básniččinou hrdé gesto Rozičky, kterým odmítá políbení a objetí Jáchyma, dokud se neobrodí. («Políbit tě nemohu, a ty ke mně dříve nepřijdeš, dokud ti nevzkážu.» »Umřela bych hanbou, kdykoliv bys mne vzal okolo pasu a vždy bych si na to vzpomenouti musila, žes mne měl za nehodnou, a to právě, když jsem tak upřímně s tebou smýšlela.») Neruda vytýká Světlé v dopise, přiloženém k listu sestře ze dne 28. srpna 1862 (na uved. m. str. 51): »Ale všechny hříchy Ti budou odpuštěny, dovolíš-li mi jednou Tvou ruku políbiti, totiž výjimečně, nikoliv při odchodu nebo příchodu.« Rovněž lze pro poslední věty kapitoly páté nalézt analogie v korespondenci. Jako Jáchymovi mravně se zdokonalujícímu při pouhém spatření Rozičky z dálky »celý den pak bylo volno a posvátno, jako kdyby byl u zpovědi býval«, tak přiznává se Neruda (list cit. str. 50): »Co Tebe znám, ženo, pochopuji katolické náboženství, pochopuji zpověď, — mně je nevolno, dusno, nemohu-li Ti své srdce k nohám položit, bys je soudila.«¹² Tak definuje krásně názor B. Němcové F. X. Šalda ve knize »Duše a dílo« v Praze 1913, str. 108 (Božena Němcová).¹³ Pokládám tudíž za zcela nesprávný úsudek, jímž Leander Čech ve své knize z r. 1907 na str. 130 charakterisuje povahu Roziččinu, dí-li »Ještě šlechetnější (t. j. než Krejčíkova Anežka) obětavostí, která hraničí až s přemrštěnou a chorobnou citlivostí, vyniká ve »Skaláku« Rozárka (sic)«. Karolině Světlé se podařilo přece doložit co nejpřesvědčivěji, že Rozička nepodstupuje své oběti z pouhého sentimentál-

ního naladění, jak se Leandru Čechovi podobá; ovšem schematicující analyse L. Čechově ušlo naprosto, že psychologický obsah »Skaláka« ověřen jest vnitřními zkušenostmi a proniknut krajní opravdovostí. Nepříznivěji a nespravedlivěji ještě soudí o »Skaláku« H. G. Schauer, a to právě v poznámce, kde se snaží býti spravedliv k drobným ještědským novellám K. Světlé (»O podmínkách a možnosti národní české literatury« r. 1890, nyní ve Spisech, vydaných Arn. Procházkou 1917, str. 50), praví-li »Vychvalovaný »Skalák« je výplod nezdařeného kompromisu mezi realismem a romantismem a hřeší na obě strany.«¹⁴ Takto prováděla Karolina Světlá přesně program »čistého člověčství«, který tak výmluvně formuloval Vítězslav Hálek v »Obrazech života« statí »Básnictví české v poměru k básnictví vůbec«. Ve svém způsobě však značí ještědské povídky reakcí proti abstraktnímu humanitismu Hálkovu a Nerudovu i jejich mladoněmeckých učitelů; reakce ta ve smyslu kmenové a národní svéráznosti stala se u Kar. Světlé po roce 1878 uvědomělou.¹⁵ Že doslov ten tal do živého, dokazuje nepříznivé přijetí »Skaláka« damami i pány pražské společnosti, o němž podává zprávu str. 101—104 »Z literárního soukromí«. Třeba že však »tato malá, dobře míněná novelka se stala pravou sopkou urážek a způsobila tolik hádek a mrzutostí, že dlouho nedozvučely«, přec byla spisovatelce zvláště milá, a K. Světlá ji pokládala za svou práci nejlepší. (Viz An. Sluková-Čermáková, Vzpomínky atd. str. 85.) Není to malý doklad, že »Skalák« zvláště těsně souvisel s osobností své tvárkyně?

Berta Mühlsteinová.

Berta Mühlsteinová narodila se ve Velvarech r. 1841

z rodiny úřednické. Matky nepoznala, ale macecha pečovala něžně o neduživé děvčátko. Prodlevši s otcem na různých místech, přestěhovala se Berta Mühlsteinová do Prahy, kdež zahájila literární činnost básní věnovanou památce B. Němcové v »Ladě«, r. 1870 vystoupila v II. ročníku almanachu »Ruchu«. Pak přinesly různé časopisy a kalendáře její práce veršem i prósou, jež sebrány v knize básní »Pohrobky« (1872), v »Povídkách, novelách a arabeskách« (1880), »Nových povídkách« (1883), dvě rozsáhlejší povídky »Vlastí a Tobě« (1880) a »Na březích Nežárky« (1882) tvoří svazky samostatné (všecka prósa vydána v »Libuši«). Pro divadlo upravila překlad Feuilletovy »Julie«. Velmi byla činna v »Americkém klubu dam«, kde dvakrát přednášela o ženské otázce. Svému stálému neduhu, jenž ji v posledních letech zdržoval od psaní, podlehla v Praze r. 1887. Velvary uctily její rodný dům pamětní deskou; vřelou vzpomínku na ni od Špindlerové přinesly r. 1888 »Ženské listy«.

Františka Stránecká.

¹ Františka Stránecká byl pseudonym Františky Kerschnerové rodem Vsetečkové, choti soudního rady. Narodila se r. 1839 ve Velkém Meziříčí, část dětství prožila ve Zhoří Stránecké, odkud si později vyvolila jméno spisovatelské; vdána od r. 1855, žila s manželem několik let v Uhřích, dlouho v Uherském Hradišti, posléze v Brně, kde r. 1888 zemřela. Kromě sbírky lidových »Pohádek z Moravy« (1868) uveřejnila od r. 1877, nejprve v publikacích moravských »Koledě«, »Moravanu«, »Obzor«, »Zoře« a »Vesně«, později také ve »Květech« a »Světozoru«, velkou řadu povídek, črt a obrázků; za života vyšly dva soubory jich »Z našeho lidu« (1882) a »Některé črty« (1885) i sbírka cenných kreseb národopis-

ných »Z pohorí moravského« (1886), kterou autorka sama jmenuje »povahopisným pokusem«. Po smrti její vydala Šaškova »Moravská bibliotéka« za redakce Fr. Dlouhého tři díly »Povídek, obrazů a črt« (1889—1893), neúplný a nekritický to pokus o soubor její beletrie; velmi četné stati etnografické, starožitnické, otiskované zvláště v »Domácí hospodyni«, »Časopise vlasteneckého musea v Olomouci« sem nepojaty. Starší vzpomínkové a životopisné příspěvky, hlavně hojné nekrology, význam Fr. Stránecké přeceňují, reakcí proti nim jest historicky promyšlená a kriticky vyhrocená charakteristika v Mil. Hýska »Literární Moravě v l. 1849—1885« (1911, str. 289—292); podobizna naše, jež se tuto podává v úpravě nové, vznikla déle než deset let před knihou Hýskovou.

Z vývoje Terézy Novákové.

¹ Snad dle jména, ale zřejmě nesprávně, přisuzován byl rodině Deutschově původ židovský, ano, některé nekrology hledaly stopy toho i v povaze a ve fyziognomii mé matky; zřejmý východní rys v tváři Terézy Novákové byl však dědictvím po otci, jenž neměl ani kapky semitské krve v žilách. Rodina Deutschova vynikala neobyčejným nadáním, které se projevilo v několika potomcích literárně, ač u nikoho tak skvěle, jako u mé matky; z jejích přímých bratranců proslul C. Karlweiß jako populární spisovatel lidových her a komedií vídeňských, které se i v Praze provozovaly, a hildesheimský novinář Vilém Wallis jako realistický dramatik střední polohy; sestřenka Žofie Jarzebecká píše se zdarem humoristické bajky veršem do německých rodinných týdeníků. Prarodiče Deutschovi sami byli však zcela lidé neliterární: děd mé matky Emanuel Štěpán bystrý obchodník velkého počtářského umu a tvrdého srdce, babička její Žofie rozená

Kernová rozmarná a panovačná dáma ve slohu ancien régimu. ² Vlastní životopis Terézy Novákové, psaný r. 1893, vyšel v »Zlaté Praze« r. 1913. ³ Korespondenci Ter. Novákové s Janem Prouskem vydává r. 1918 v »Ženském světě« J. V. Šimák.

Hana Kvapilová na jevišti i ve knize.

Nekrolog z r. 1907 otiskuje se tu zcela přepracován a doplněn rozborem »Literární pozůstalosti Hany Kvapilové«, vydané koncem téhož roku; při charakteristice slohů hereckých posloužila mi knížka Alfréda Kerra »Schauspielkunst« (Berlín 1917), jež rozšířena přešla do 5 svazku Kerrových sebraných spisů »Das Mimenreich«. (Berlín 1917.)

O B S A H

Předmluva	9
Královna Radegunda	11
Kateřina Sienská, světiice a hrdinka	20
Anna z Rožmberka	43

Dvě podobizny z německé romantiky:

1. Henrietta Herzová	50
2. Charlotta Stieglitzová	68
»Aurora Leigh« Elišky Barrettové-	

Browningové 79

Básně Boženy Němcové 99

»Skalák« Karoliny Světlé 130

Dvě epigonky:

1. Berta Mühlsteinová 157

2. Františka Stránecká 163

Z vývoje Terézy Novákové:

1. Češství Terézy Novákové 175

2. Teréza Nováková a Čechy východní 188

Hana Kvapilová na jevišti i ve knize 202

Poznámky 221

Tiskem Lidové knihtiskárny (J. Skalák
a spol.) v Praze.